

KIDUNG SUNDA.

INLEIDING, TEKST, VERTALING EN AANTEEKENINGEN

DOOR

C. C. BERG.

In de groote collectie Javaansche handschriften, die het eigendom is van de Leidsche Universiteitsbibliotheek, bevindt zich een groep geschriften, die Dr. H. H. Juynboll in zijn „Supplement op den Catalogus van de Jav. en Mad. Hdschr.”, I (Leiden, 1907), p. 182—280, II (Leiden, 1911), p. 385—399, onder het hoofd „Middeljavaansch” beschreven heeft; hij gebruikte dezen naam ter aanduiding van die groep in navolging van Kern, die voor het eerst de namen Oud- en Middeljavaansch had geïntroduceerd om een einde te maken aan het gebruik van den vagen term „Kawi”. Naarmate er echter van de oude litteratuur van Java meer bekend werd, bleek steeds duidelijker, dat Oud- en Middeljavaansch geen nauwkeurig omlijnbare gebieden vormen, en dat in het Oudjavaansch zelf reeds een belangrijke ontwikkeling te constateeren valt, zóó, dat van het einde van de Oudjavaansche en het begin van de Middeljavaansche periode te willen spreken ongemotiveerd ware (zie vooral Dr. P. V. van Stein Callenfels’ opmerkingen in „De Sudamala in de Hindu-Javaansche Kunst”, Verh. Bat. Gen., LXVI [1925], p. 153—155). Niettemin vormen de hierboven bedoelde geschriften stellig één groep; de gedichten onderscheiden zich van de z.g. Oudjavaansche gedichten door het gebruik van inheemsche versmaten en van de z.g. Nieuwjavaansche door hun taaleigen, terwijl de prozastukken zich grootendeels nauw bij de gedichten aansluiten, en in verschillende gevallen slechts als paraphrasen ervan te beschouwen zijn. Wil men voor deze groep van geschriften den naam „Middeljavaansch” behouden, omdat deze nu eenmaal ingeburgerd is, dan bestaat daartegen o.i. geen bezwaar, indien men het litteratuurgenre wil aanduiden; in beschouwingen over de oudere Javaansche taal is het wellicht verkieslijker het gebruik van dat woord te vermijden.

In tegenstelling met de kakawins, de gedichten in Voor-Indische versmaten, bevatten de kidungs, die in inheemsche versmaten gedicht zijn, hoofdzakelijk ook inheemsche stof; Pañji-verhalen vormen den hoofdschotel; daarnaast treffen we inheemsche stof aan, religieuze legenden, dierfabelen, erotische poëzie, enkele lyrische fragmenten en een paar historische werken. Van de prozawerken zijn de meeste geschiedwerken; verder vindt men slechts één werk van religieuze strekking, de Ucap-ucapan Bhīma-swarga, en het dierfabelboek Tantri Kamandaka. Van deze litteratuur is tot nu toe slechts een zeer klein gedeelte bestudeerd. R. Friederich publiceerde fragmenten van de Usana Bali in het Tijdschrift voor Néerland's Indië, 9den jaargang, 3de deel, Batavia, 1847, p. 245—373. In 1896 gaf Dr. J. L. A. Brandes de Pararaton uit (Verh. Bat. Gen., XLIX [1896]; 2de druk, bewerkt door Dr. N. J. Krom, Verh. Bat. Gen., LXII [1920]). Verder dient genoemd te worden de onlangs door Dr. P. V. van Stein Callenfels uitgegeven en hierboven reeds vermelde kidung Sudamala. Van bijzonder groot belang is het Kawi-Balineesch-Nederlandsch Woordenboek van Dr. H. N. van der Tuuk (I—IV, Batavia, 1897—1912) om de talrijke, vaak bladzijdenlange citaten uit allerlei Middeljavaansche geschriften, die er overal verspreid in voorkomen. Verder zijn Dr. Th. G. Th. Pigeaud's uitgave van de Tantu Panggēlaran ('s-Gravenhage, 1924) en R. van Eck's uitgave van de Balineesche kidung Bagoes Hoembarå (Bijdragen, 3de volgreeks, XI [1876]) ook voor de kennis van de Middeljavaansche taal- en letterkunde van groot belang te achten.

Het belang dezer werken ligt in de eerste plaats hierin, dat zij, èn om de behandelde onderwerpen, èn om hun vorm, veel meer populair moeten zijn geweest dan de kakawins, die blijkbaar hoofdzakelijk het bezit waren van de dragers van de Hinducultuur op Java. Het milieu, dat ons in de kidungs geteekend wordt, de personen, die er in optreden, de wijze, waarop de verhaalmotieven uitgewerkt worden, alles is veel meer „echt Javaansch”, dan bij de kakawins in 't algemeen het geval is. De kidung is echter geenszins volkslied, doch werk van dichters, die de kakawin-litteratuur goed kenden en er in menig opzicht gebruik van maakten, vaak kunstenaar genoeg om producten te leveren van groote litteraire waarde, maar te Javaansch, te zeer gehecht aan de traditie, om eigen oorspronkelijk werk te kunnen leveren. De monotonie der kidungs, die bij stukken van eenige lengte den lezer al gauw opvalt, wordt gedeeltelijk opgeheven door het gebruik van tengah-a-han-versmaten, die, hoewel in

wezen gelijk aan de uit de Nieuwjavaansche gedichten bekende m a c a p a t-maten, door het afwisselend gebruik van verschillende strophen een grootere levendigheid aan het geheel geven. In taalkundig opzicht zijn de kidungs hoofdzakelijk voor de lexicographie van belang; in hoeverre zij in dit opzicht verschillen van de kakawins, is, zoolang er hiervan niet meer gepubliceerd zijn, niet uit te maken; de hoeveelheid Sanskr̥twoorden is in de kidungs veel kleiner dan in de kakawins, terwijl in een aantal gevallen de Sk.-woorden reeds de gewijzigde beteekenis hebben, die het Nieuwjavaansche spraakgebruik er aan hecht. Ongetwijfeld zal verder onderzoek ook veel materiaal opleveren, dat van groot belang is voor de kennis van de Javaansche historische grammatica, doch zoolang er nog slechts zoo weinig in druk beschikbaar is, is het wellicht beter zich van beschouwingen daarover te onthouden.

Wat hieronder in tekst en vertaling aangeboden wordt, is de uitvoerigste redactie van de Kidung Sunda, een romantische beschrijving van den tocht van de Sundasche koninklijke familie naar Majapahit om daar de bruiloft te vieren van de Sundasche prinses met Ayam-Wuruk van Majapahit, en van den strijd en ondergang der Sundaneezzen te Bubat als gevolg van een meaningsverschil omtrent de staatkundige verhouding van Sunda en Majapahit (1349 of 1357 A.D.). Van deze uitvoerige redactie, die Brandes in zijn beschrijving van de handschriften in de nalatenschap van v. d. Tuuk aangetroffen red. B noemt, bezit de Leidsche collectie 3 MSS., waarvan 3857 (2) tot grondslag heeft gediend van deze uitgave; de beide andere zijn 4254 en 3864 (1), doch het laatste mist Zang 1. Redactie A vindt men in 3953 (1); in denzelfden codex (4) komt de Tattwa Sunda voor, die een paraphrase blijkt te zijn van redactie A en ons in staat stelt ons ongeveer voor te stellen, wat er in de lacunes van 3953 (1) gestaan kan hebben; in het defecte lontarhandschrift 3142 a hebben we zeer waarschijnlijk de resten van het origineel van cod. 3953 (4), daar beide teksten tot in bijzonderheden met elkaar overeenkomen. In 't algemeen is de loop van het verhaal dezelfde als in B, doch de redactie is veel beknopter; in de woordkeuze is een zekere samenhang met B te constateeren, hetgeen het vermoeden wekt, dat beide redacties teruggaan op een ouder model. Juynboll's mededeeling, dat de beide redacties niet naar den inhoud verschillen, is niet geheel juist (Suppl. Cat., I, 234 beneden), daar in red. A een paar interessante mededeelingen betreffende vroegere relaties tusschen Majapahit eenerzijds en Sunda en Bali andererzijds voorkomen, die in

red. B ontbreken; ook in red. C ontbreekt dit gedeelte. Aan het slot hebben red. A en red. C een verhaal over de lotgevallen van Gajah-Mada's weduwe na diens verdwijning; dit verhaal ontbreekt eveneens in red. B, maar komt wel in gewijzigden vorm voor in de Pamañcangah. De reeds genoemde red. C sluit zich in de wijze van vertellen heel nauw bij red. A aan, behalve dan, dat bovengenoemde passage ontbreekt; de verschillen tusschen red. A en C betreffen in hoofdzaak de woordkeus; red. C is waarschijnlijk veel jonger en vertoont b.v. in veel sterker mate dan red. A en B den trek, dat uitgangen zonder eenig bezwaar veranderd of zelfs afgekapt worden om aan de eischen van de metriek, die niettemin toch nog vaak genoeg overtreden worden, te voldoen. In den colophon van codex 3865(4) wordt red. C Kidung Sundāyana genoemd. Juist voor het afdrukken van deze bladzijden ontving ik door de vriendelijke bemiddeling van de heeren H. J. E. F. Schwartz en Dr. R. Goris een afschrift van een Ms. in het bezit van den heer I Goesti Djlantik¹⁾ te Singaradja (Bali); het is een red. C, die in den colophon eveneens Kidung Sundāyana wordt genoemd. Of dit Ms. van het Leidsche nog verschilt, heb ik nog niet kunnen vaststellen. Ten slotte zijn er nog fragmenten over van een red. D, die echter geen samenhangend geheel opleveren; men vindt ze in cod. 3953 aan het eind van red. A en Juynboll heeft ze ten onrechte beschouwd als Zang 2 en 3 van red. A. Dit is echter niet te verwonderen, daar inderdaad hier alles in de war is, zooals hij opmerkt; slechts met behulp van de andere redacties kan de volgorde van de fragmenten vastgesteld worden. Redactie A is geheel in de tēngahan-maat Kadiri; redactie C is in verschillende macapat-maten, terwijl van red. B Zang 1 in een tēngahan-maat is, die hieronder nader zal beschreven worden, en Z. 2 en 3 in macapat-maten. Red. D schijnt in verschillende maten geschreven te zijn, maar de toestand van den tekst laat niet toe, dat men deze nauwkeurig beschrijft. In het KBW. vermeldt v. d. Tuuk alleen red. A, B en C, die hij resp. K.S.c, K.S. (zonder meer) en K.S.b noemt. De bibliotheek van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen bezit twee papierhandschriften, die mij welwillend in bruikleen gegeven werden, n.l. Nos. 483 en 542. No. 483 is een red. B; de varianten ervan vindt men hier achterin onder de Variae Lectiones opgenomen. No. 542 is een afschrift van den Leidschen codex 3953(1) en bevat dus de redacties A en D; de

¹⁾ Aan genoemde heeren betuig ik hier voor hun welwillendheid gaarne mijn oprechten dank.

afschrifver heeft echter het reeds groote aantal fouten van 3953(1) nog wat vermeerderd, zoodat deze copie van alle belang ontbloot is; voorin staat: Tatwa Sunda¹).

Omtrent het tijdstip van vervaardiging hebben we geen enkele aanwijzing. Het vermelden van geweervuur kan niet als zoodanig gelden; we weten immers niet, of de bewerker van een bepaalde redactie niet zelf voor wat moderner uitdrukkingen gezorgd heeft. Ook mag men niet over het hoofd zien, dat vermelding van geweren of kanonnen reeds vanaf het begin van de 16de eeuw mogelijk is. Red. B schijnt jonger te zijn dan de Rangga Lawe, daar in II, 139 het paard van patih Anepakēn met het paard Anda Wēsi van Rangga Lawe vergeleken wordt; voor de Rangga Lawe geeft Juynboll (Cat., I, 256) als jaartal van vervaardiging op: 1465 Ç. Red. B zou dus van 1550 A.D. of later kunnen zijn. Omtrent de andere redacties blijven we dan echter nog in het onzekere; 't is zeer waarschijnlijk, dat de traditie zelf aanzienlijk ouder dan 1550 A.D. is. De Leidsche MSS. zijn allen kopieën van jongen datum.

Op de verhouding van de Kidung Sunda en de Pararaton zal ik hier niet nader ingaan, daar ik spoedig de gelegenheid hoop te vinden de geheele Middeljavaansche historische litteratuur in haar verband te bespreken, omdat alleen dan zulk een bespreking vruchtbaar kan zijn. Hier zij er slechts voorloopig op gewezen, dat de voorstelling, welke men zou kunnen krijgen bij het lezen van Parar.², p. 8*, 9*, n.l. dat o.a. de Kidung Sunda aan de Pararaton ontleend zou zijn, te simplistisch is, al zou ik niet durven beweren, dat er in het geheel geen samenhang bestaat. Waarschijnlijk moet men zich de zaak zoo voorstellen, dat behalve de Pararaton nog verschillende andere werken samengesteld zijn uit éénzelfde massa overlevering.

Ook in de aanteekeningen, die hieraan tot goed begrip van den tekst zijn toegevoegd, zal om dezelfde reden niet over historische bijzonderheden in détails worden gesproken, daar deze elders beter tot hun recht kunnen komen.

Wanneer een autoriteit op het gebied van Javaansche taalkennis als dr. Brandes bij zijn vertaling van de Pararaton nog zooveel moeilijkheden onopgelost heeft moeten laten, zal van schrijver dezes niet verwacht worden, dat hij een definitieve vertaling van dezen tekst leveren zal. Moge de critiek op deze poging tot vertalen even vruchtbaar zijn als die op de Pararatonvertaling reeds geweest is.

¹⁾ Van het eerste gedeelte (str. 1—47a) is bovendien nog een afschrift gemaakt in Latijnsche letters.

Van de vertaling der moeilijke plaatsen zal in een glossarium op de Middeljavaansche historische geschriften, dat schrijver dezes in bewerking heeft, nadere verklaring worden gegeven.

Na de diplomatieke uitgaven van de Kuñjarakarnalegende door prof. Kern (Verspr. Geschr., X, 's-Gravenhage, 1922, p. 3—76) en van de Tantu Panggèlaran door Pigeaud leek mij zulk een uitgave voor deze Kidung Sunda niet meer noodzakelijk; met beide geschriften vertoont de spelling van de door mij geraadpleegde handschriften groote overeenkomst. Aan de Sanskr̥twoorden is zooveel mogelijk hun orthographische vorm gegeven; bij belangrijke Javaansche vervormingen is de oorspronkelijke vorm er dan in een noot aan toegevoegd, wanneer het woord niet in Dr. H. H. Juynboll's Oudjavaansch-Nederlandse Woordenlijst (Leiden, 1923) is opgenomen. In de handschriften wordt na een bovengeschreven r de consonant regelmatig verdubbeld; deze verdubbeling heb ik, nu er bij de transcriptie van Sanskr̥teksten geen rekening meer mee gehouden wordt, vermeden, tenzij de verdubbeling etymologischen zin heeft. In plaats van de nasaal m van het Sanskr̥ vindt men in dezen tekst de nasaal, die de Javaansche uitspraak eischt, zonder dat daarvan steeds verantwoording gegeven wordt. De spelling der Sk. woorden geeft overigens natuurlijk geen aanwijzing voor de Javaansche uitspraak ervan. — De spelling der Javaansche woorden, die men in de handschriften vindt, is naar een vast systeem gewijzigd. De begin-h is in de transcriptie weggelaten, wanneer ze slechts spelwaarde heeft; in enkele twijfel gevallen is ze tusschen () geplaatst. Daar in de van Bali afkomstige handschriften niet regelmatig verschil wordt gemaakt tusschen d en q, t en t, wordt hier slechts t en d gebruikt, omdat het lang niet altijd mogelijk is op goede gronden te bepalen, welke letter de voorkeur verdient. Voor linguistieke doeleinden zij men naar de spelling der woorden in het KBW. verwezen. Verschil in lengte der vocalen wordt in deze transcriptie voor Javaansche woorden niet gemaakt; of het verschil, dat in de kakawins ertusschen gemaakt wordt, etymologische waarde heeft dan wel zuiver fictief is ten behoeve van de eischen van de metriek, is op 't oogenblik moeilijk uit te maken. — Vaak bood de scheiding van woorden en van zinsdeelen moeilijkheden, die bij den tegenwoordigen stand van de kennis van het oudere Javaansch nog niet op te lossen zijn.

In de strophen wordt het einde van een versregel door een komma aangeduid; de komma wordt weggelaten, wanneer de versregel midden in een woord eindigt.

TEKST.

ZANG I.¹⁾

A w i g h n a m a s t u.

- 1a. Ndān kawarñāha sang çrī narendra aneng Wilatiktanagarī, anāma çrī Ayam-Uruk²⁾, prabhu subala wīrya, swaputra eng Kēling, sujanma anulus, janānurāgānom apēkik, lwir hyang Smarāngutpētti.
- 1b. Kalumra(h) ing janapriya ri kottamanira guṇa tan pingging, puruṣa digjayeng pangrus, rēp tang sa-Yawarājya, tēkeng Wandan Koci, Tumasik Sawakung, Tañjungpura kimita ng Bali, prasamāsewābhakti.
- 2a. Eman ta durung salulut, sira tan kaparag eng strī, pan apilih rakwa sireng kahahyun, kang sawawa ing kula, siwinēn ing bhūmi, swajatukramanira amangkuha kaprabhun, wēnang sira makārdhanārīcwari, samangkana sira manggāngalap raras ing wadhu.
- 2b. Papacangannyāyu-ayu, kṣatriya anak ing mantrī, wong ing kahāryan ndatan kēneng itung, lwir puṣpasañcayāñjrah, papupul ing manis, ring māsa Kārttika raras-rarasnyāngdani kung, pantēs rowangan ing amukti raçmi, mangke bhaya kogangan kewala dinulu-dulu.
- 3a. Prasama kari kanyakā, kari ta sirāngulati, sang rājaputri listw-arjādi sotpēttyanira malih, rūpa guṇa tuhw ādi, yogya siniwyeng nagantun, sampun sa-Yawarājya jinajah tan olih, kang dūta lungha katēkeng nusāntara.
- 3b. Madhura lan ing Palembang, wus katur eng çrī bhūpati, sampun pinintonan pēta sawarṇa sang rājaputri, sawijya nora kesti, karya sira rambang kahyun, kadi bhramareng kēmbang tan-sah milih sāri, iwa mangkana polahira sang nātha.
- 4a. Wontēn ta wlētik ing wṛtta yan sang nātheng Sunda adrēwe putri, listw-ayu warṇa kasumbung, lastary ana potusan, prabhāngkara widagdha norānāmētuk, mētakēna warṇa sang putri, kasub norāniringi.
- 4b. Sampun ta anunggang palwa ambabar layar tan koningeng mārgi, wus tēkeng puharaneku, dadi pinētakēna, warṇa ning

¹⁾ Voor de maat zie de aanteekening na de vertaling.²⁾ In den tekst yam uruk.

- sang putrī, sasolahira wus, gēnēp denya ndatan apingging¹⁾, warṇacitra angrawit.
- 5a. Punang dūta wus mawangsul, ndatan kocapa kunēng črī, naranātheng Kahuripan kawuwusa mwang si rayinira, ing Gégélang prāpti, parēng si rakangira datēng eng Majalangu, lagy asēmang-sēmang ta sira kalih, dene si ranakira durung kaharas ing wadhū.
  - 5b. Marmanira age rawuh, prāyanirāmituturi, anakirāngudwakēna kahahyun, ngalap raras ing tilam, tan kawarñeng mārgi, sampun ta sira prāpteng Majalangu jumujug, kalih sira mara ring dalēm purī, kaget sang aneng pura tumurun anglungsur kampuh.
  - 6a. Kalih ta sira sinēmbah, dera sang dewa ning pēkik, tur angucap nabdany alon, pāduka bhaṭṭārlēnggih, duh anakingsun kaki, lah tuhan parēng alungguh, mēne kalagan īng ngong sang winidhy anuli, mēndēk anēmbah alungguh amādapa.
  - 6b. Kinayih dera sang nātha, ingusap-usap sahāngling, aduh anakingsun tuhan kulehe ta sirākiris, kayāmēnēs-mēnēsi, tēka walang atiningsun, bhaya agring pangeran paran ta marmanira akuru warahēn si ramanira.
  - 7a. Kalud ta sira pangeran tan pangalap rēkwa raras ing istri, yāngde sangçaya twasingsun, mesēm sira sang nātheng Gégélang tur angling, sangkan ingsun rawuh, tumutureng sira kakāji, āptya tumaña kaki.
  - 7b. Yan rinasa-raseng citta wayahira agung taruṇāpēkik, tur sampun angadēg ratu, dharmānurāga eng rat, kasumbung eng bhūmi, Bhagīrathānurun, sakala amindeng bhuwati, kalih črī Çacipati²⁾.
  - 8a. Dadi ta sira masingsun, pangeran tan karas eng strī, yāngde kāçcaryeng twas ramantānakkku, pan kadyangga ning kumbang, mendraha ring sāri, darpa amukti madhu nēdēng māseng kacatur, amilih-miliha pañjrah ing sāri, wastwa angdohi citta manawa brata kang ginung.
  - 8b. Mesēm sira sang abagus, anēmbah ing črī bhūpati, saha wa-cana anrang madhu juruh, duh pāduka bhaṭṭāra, sampun walang ati, tan-ora³⁾ brata iniṣti tan sakeng amañju, ranak

¹⁾ In den tekst pingging.

²⁾ Corrupte vorm voor Satipati.

³⁾ De tekst heeft nora; hersteld naar de v.l.

- pāduka bhaṭṭāra apilih, kāpti sēdēng makagarapatnī siniwyāneng bhūh.
- 9a. Ranak pāduka bhaṭṭāra, anganti pēta sawiji, kang maring Sunda durung prāpti patik bhaṭṭāra uni, lagy akon andūtani, tur amētakēn twan galuh, dene kasub ing jagat norānāniringi, akeh kang pēta rawuh tan pēh ing citta.
  - 9b. Gumuyu črī naranātha, lah mogha rika kapūji, sun piniduduk ing pangkon, yan sira siddha apanggih, mesēm rakryan apatih, umatur saha wot santun, patik bhaṭṭārāngepon medran amet putrī, kang katujweng citta ranak prameçwara.
  - 10a. Sukha sawong ing jro pura malah sore aluwaran nr̄pati, wus ingaturan pasuguh, gēnēp sarwaṣādrasa, wēngi sirāguling, tan kawarñeng dalu, ring eñjang awungu açuci, sira nr̄pati kalih.
  - 10b. Pahyasira angrawit akampuh bot saka lor dinraweng rukmi, asabuk giringsing kawung, sumaguṇa angraras, awastrāpik mirir, sinasar ing candu ¹⁾, anungkēlang kris adhipati, alandeyan mas ādi.
  - 11a. Sinalageng mirah murub, sinēmbaran maṇik wārih, pati krēdap lwir kukunang dinulu, sēdēng ing amāwāsyā, suprabhānting-antingira Brahma-Wiṣṇw arjānindita kaduk bagus, boño solahira mēnggēp raspati, apinggēl-kaṇātmarakṣa ²⁾ atētēbus tridhātu.
  - 11b. Pantēs asēkar rabuyut, pētak yaya prabhwa ing tulis, agēlung kēkēndon tuhu alangu, tinapis ing mas ratna, garuḍa kawing-king, abhrā cūḍāmaṇinira mirah māyā murub, kusyaraga mangkin ahyang amanis, wyakti wijil Janggala-Kahuripan ing nagantun.
  - 12a. Kunēng sang nātheng Gēgēlang, pahyasira tuhw angrawit, akampuh limar sisinom, dinraweng ³⁾ mas kaduk manis, asabuk gringsing ringgit, awastra perēmas wungu, kris alandeyan paros ingukir bhūta pangawe santun sinalageng ratna mūlya.
  - 12b. Derāgēlung Kēkēlingan, alandung arja angrawit, anting-anting mirah kahot, cūḍāmaṇi maṇik ādi, apinggēl-kaṇā ²⁾ alit, akal-pika ⁴⁾ jäga-çatru, sēkar rabuyut ijo winalat khaḍga pantēs abagus tuhu wijil ing Urawan.

¹⁾ Sk. chandu ?

²⁾ Volgens KBW. is kaṇā waarschijnlijk Sk. kangkaṇa.

³⁾ De tekst heeft danraweng.

⁴⁾ Volgens Goris, diss. p. 34, Sk. kālpaka; ook kalpikā ?

- 13a. Mijil kalih ring pangastryan alinggih ing palimanan nṛpati, çrī brahmaṛāja adulur, marēk ing çrī narendra, lan parādhimantri, pun dēmung tumēnggung, makādi si rakryan apatih, prasamā-tateng linggih.
- 13b. Sukha prasamātūr sēmbah kañcīt¹⁾ prāpta sang dewa ning apēkik, tan pathya pahes abagus, gātrālēmpung gumiwang, lwig gaganāhēning²⁾, tan kāwāran sanghub, sasolahirāngdani king-king, tuhu mūrti ning Lēwi.
- 14a. Sang prāpta anglungsur kampuh, mēndēk eng harṣa nṛpati, kalih sinēmbah lingira sang prabhu, duh kaki alinggiha, sang kinēn alinggih, asahur bhakti nēhēr alungguh eng babatur, sada miring lagi pinaran liring, dene si ramanira kalih amaswas i dulu.
- 14b. Kunēng sira sang ahulun, ēnti ḷungah ikang³⁾ ati, kaya ring ihatra amanggih sadyuh, dene si ranakira, suçila susandhi⁴⁾, prāgiwāka⁵⁾ nitya amadangi twas amangun, harṣa ning rat lēwiḥ citta ning mantri, kidēp paramēcwara siniwi ring para prabhu.
- 15a. Lingira çrī naranātha, apatih tarkanēn iki, lampah ing dūta kang anulis kapan mārgahaneki, alal kaki anganti, bhaya amanggih pakewuh, ri madhya ning sāgarāpan dahat awiṣṭi, rakryan apatih umatur saha sēmbah.
- 15b. Singgih andika sang nātha, tan bontēn siwah sadidik⁶⁾, tarka pāduka bhaṭṭāpan mārga durgamārusit, lumintang eng jaladhi, pan akeh pakewuhipun, manggut sira sang katong ēnty (h)arṣa ning mantri, sumahur çrī dang guru Asmaranātha.
- 16a. Duh dewa sang katwang ing rat rabrahmajanira wingi angapi, kabar orang ing parahu, dūta si ranakira, sampun angombali, wus datēng eng⁷⁾ Tērung, kari sumēpēr ing Mahibit, tuturun amet wārih.
- 16b. Mangko meh prāpta eng Bubat samangkana wṛtta ning wong banawi, garjita[⁸⁾ sang çrī mahulun, kalih ngrēngē andika,

¹⁾ Sk. kaccid.

²⁾ Gagaṇa kan ook.

³⁾ De tekst heeft ing; hersteld naar de v.l.

⁴⁾ Idem; tekst sandhi.

⁵⁾ Sk. prāgwivāka.

⁶⁾ Tekst sadidi; verbeterd naar de v.l.

⁷⁾ Tekst e.

⁸⁾ Wat tusschen [ ] staat, ontbreekt in den tekst, en is hersteld naar de v.l.

- sang çrī yogipati, mwang sang para ratu, adhimantṛi rakryan apatih, pangalasan manguri.
- 17a. Kañcit punang dūta rawuh, amot pēta kang winuni, sūtra jēnar sampun prāpte wanguntur, garjita¹⁾ çrī narendra, mwang parādhimantri, sira rakryan apatih cīghra akon tumanduk, katur punang pēta sang rājaputrī, dene si prabhāngkara anembah ing sang ahulun.
- 17b. Tinanggapan tur dinulu, denira çrī aji kalih, yan winangwang ing citta tuhu ayu, sēdēng makamantuha, gawokira²⁾ ēnti, sarras-rarasira sang putry angdani lulut, tinarima sang dewa ning akingking, tinanggapan denira tumulya saha³⁾ wot santun.
- 18a. Tininghalan punang pēta, dene sang guru ning manis, katut twasira tur liningling sayan⁴⁾ amratī kāpti, kaya kalapan urip, dadi sirāwuru gadung, anūkṣmeng twas ring panon gumantang tan warsih, amamacuh kidēp us umunggw ing pangkwan.
- 18b. Duh dewa sang Çrī ning raras, wyakti yan mūrti ning Ratih, dyah nāyaka ning kalangon, nīrṇya rum ning pasir ukir, wulusan tan pasiring, bhaya hyang ning pasir madhu, hyang ning giri kusu]ma Lakṣmī ning nagarī, aminda raras-raras rumta pangeran.
- 19a. Ndān sira çrī naranātha kalih wikan ring ambēk ing akingking, tan mary amrasaneng⁵⁾ kahyun, wus karasa ring citta, kātara ring aksi, Manasijānaput, marma sira çrī narapati, angluwari tinangkil.
- 19b. Tinuntun si ranakira akatigan lumaris ing jro purī, ring madhya parēng alungguh, nēhēr sira tinañan, anakingsun kaki, ngapa dera iku, andulu pēta ni sang putrī, ana katujw eng ati.
- 20a. Sang tinañan awot santun, patik bhaṭṭāra tan malih, yeki pētanira sang Çrī ning rumrum, makaratna ning citta, anūkṣmeng jro ati, yan wontēn ngalang-alangi makaçatrwaningsun, yeka rowangan ing ahurup kanin, swarga manira pējah sira rowangan ing hantu.
- 20b. Mesēm kalih sang ahulun, apatih undang⁶⁾ tumuli, malayu kang

¹⁾ In den tekst ga(j)jita.

²⁾ Tekst gapok, verbeterd naar de v.l.

³⁾ Tekst sa.

⁴⁾ Tekst sahan.

⁵⁾ Van Sk. prahasana.

⁶⁾ Zoo in beide MSS.; men zou hier een passieven vorm verwachten, in(g)undang of undangēn, al naar indirekte of directe rede bedoeld is; met de lezing patih zou dan de maat hersteld zijn.

kinon cīghra tumanduk, mara ring kapatihan, ndan si rakryan patih, gipih¹⁾ umājing marék i jēngira sang prabhu, sinungan wacana rakryan apatih, adandana panomah suwalapattra²⁾ adulur.

- 21a. Tan kocapa rātri dina, apatih Madhu winidhi, lungha anomaha sang putrī kalawan mantrī ādi, sampaun munggeng banawi, jong agung sopānanipun, sampaun amasang kilat ambabar layar tuhu alangu panabrang ikang banawa.
- 21b. Sapasar aneng lahutan, tuturun aneng kikisik, ing Sunda kaprēnah kulon, lumaris aneng nagarī, dumunung ken apatih, Anepakēn kang tinuju, larapan ing marēka ring crī narapati, tan kawarñaha kunēng wuwusēn eñjang.
- 22a. Sang nātheng Sunda wus ahyas akampuh sanēbab³⁾ dinrawengrukmi, awastra wijil Ting(g)ulun⁴⁾, asabuk gringsing Pāñḍawajaya angrawit, anungkēlang duhung, alandeyan danta ingukir, bhūta añangking mati.
- 22b. Açrī tinrapan mas ratna apinggēl-kanābantala amanis, anting-anting mañik-bañu, agēlung mayang mēkar, makuṭa rinukmi, cūḍāmaṇya murub, ratnādi akalpika⁵⁾ mañik, wedūrya⁶⁾ roro sisih.
- 23a. Asēkar angrek çītāngçu, mēnggēp yaya prabhw ing tulis, gumiwang ning gātra alēmpung lēmbut, pan sada bangbang awak, angēntekēnāti, ñēñēr ing liring yaya lwir tumetesa madhu, pantēs yan winangwang prawireng jurit, prabhudharmapārārthāminaki⁷⁾ sang para sādhu.
- 23b. Mijil sira sang ahulun, aneng witāna alinggih, pinarék ing mantrī atateng lungguh, makādi para dwija, padhyaksan manguri, prāptāmarēka kinēn sira sama alungguh, datēng punang dūta mwang ken apatih, angaturakēn suwalapattra⁸⁾ ri jēng sang prabhu.

¹⁾ Tekst gi.

²⁾ Sk. caiwalapattra? Zie de opmerkingen in KBW., III, 222b.

³⁾ De v.l. heeft sinēbab; de vormen sanēbad en srēbab komen ook voor; vgl. KBW., III, 47b en 391a; waar het woord vandaan komt, blijkt daar niet; is het wellicht een eigenaam en duidt het dus de plaats van herkomst aan?

⁴⁾ Het Ms. heeft Tingngulun; in margine: Tinggulun; de v.l. heeft Tinghulun; ook hier hebben we waarschijnlijk met een eigenaam te doen.

⁵⁾ Zie boven bij 12b.

⁶⁾ Sk. waidūrya of waiḍūrya.

⁷⁾ Prabhu kan ook apart genomen worden.

⁸⁾ Zie boven bij 20b.

- 24a. Kalih sama atur sēmbah, ginangsal dera¹⁾ nṛpati, wināca sinūkṣmeng citta ndan uni nikanang tulis, rasanya amlas-asih, duh susuhunan pukulun, sang makodakeng jagat katwang ing sabhūmi, den tumulus sihirāngaku ātmaja.
- 24b. Ranak pāduka bhaṭṭāra, lwir cātaka katikṣṇan ing, arka ring Asujimāsa²⁾, lwir cucur angajap çāciḥ³⁾, bhrānta anahēn kingking, lot amalar-malar jawuh, kalih pajang ning wulan pāduka nṛpati, kang kasumbung mūrti ning riris mwang wulan.
- 25a. Isun aminta sanmata anēda putrī pāduka nṛpati, sang mustika⁴⁾ ning swatanu, çrddhā pāduka nātha, muripeng kawlas-sih, tan-sah sun anuhun, pādadwaya pāduka aji, asraha jiwa pati.
- 25b. Kalih sayawi ning surat patik bhaṭṭāra pun Madhu winwat ing, atur i jēngta pukulun, wus ning tulis wināca, ndan citta nṛpati, lwir winuluh rēmpuh, marma awlas uni ning tulis, wēkasān alon angling.
- 26a. Aduh mapa wēkasipun, pawēkasānira kaki, ken apatih matur saha wot santun, singgih dewa pangeran, ranak pādūkāji, anēda winilāsa dera çrī mahāprabhu, kudu ring putrī pāduka nṛpati, makārdhanārīçwarī yogya siniwyeng nagantun.
- 26b. Brayan dina bhrāntāwuyung, tan-sah gumantang eng aksi, lalīng krama tan kēneng tadañ turu, tan len keṣṭi ring citta, jampyan ing akingking, ranak pāduka bhaṭṭāra cintyan eng tanu, kalih warang pāduka çrī bhūpati, sang nātheng Kahuripan tan-sah asisiddhan wuwus.
- 27a. Yan sampun siddha atēmwa, kalih ranak pādūkāji, pinidudukan eng pangkon, sang kakung ring pupu keri, sira sang rājaputri, ring pupu tēngēn alungguh, parēng ingastren pisan pan sira iniṣṭi, pañjanmanira rājaputriñ Mamēnang.
- 27b. Ņenti harṣa çrī narendra, asēng smita anahuri, aduh makasukha ning ngong, yan sira kaki açuddhi, andamaheng acungking, kalud⁵⁾ tur kolug ing laku, lawan ta sira kaki⁶⁾ santoṣeng amungil, cunibu-cumbu denipun lagi kawālan.
- 28a. Tur ingagēm kang sawala⁷⁾ nēhēr dinokkēn ing pawwahan ga-

¹⁾ De tekst heeft de.

²⁾ Asuji verbasterd uit Sk. açwayuj.

³⁾ Verbastering van çāci, Sk. çācīn.

⁴⁾ Via mastika en pastika ontstaan uit Sk. sphatika.

⁵⁾ De tekst heeft kalun.

⁶⁾ De tekst heeft kaka.

⁷⁾ Zie de opmerking onder 20b.

- ding, ininggitan sira dēmung, kinon nampi panomah¹⁾, mas ratnawastrādi, ndatan kēneng itung, awan lēbar çrī narapati, mañjing ing dalēm puri.
- 28b. Kang utusan amit lēbar maring pasanggrahan rakryan apatih, sampun sinungan pasuguh, manggēh sarwasurasa, wijil pasir wukir, wulusan tan kantun, sotan ing subalawīryādi, prabhu Sunda tan pingging.
- 29a. Liwat sukhane ken Madhu, dene wus alabdheng gati, tan ka-warna kunēng sira sang prabhu, wontēn ing kamēgētanira raden dewī, akatigan alinggih lawan çrī nṛpawadhū, amamacuh anak angarih-arih, dene sira sinomah tinanggapan tur katuju.
- 29b. Ingaras ingipuk-ipuk, pasūryanira twan dewī, aduh ātmajīwa pangeraningsun, moghāwet kary agēsang, sira makaputri, ma-kakēmbang ing liring dening yayah mwang ibu, sira pangeran rowang ing akingkin, yadyan ping saptāngjanma sira makaputri-ningsun.
- 30a. Ana jatukramanira, mangko rājaputreng Kēling, kasub warṇā-pēkik anom, jajaka tur sukha sugih, wicakṣaṇa prakawi, wi-dagdha ring lambang kidung, wani jayeng palugoñi jrih sa-Yawabhūmi, manggēh sudharma munggu ing Wilatikta.
- 30b. Kapenginingsun pangeran, ngrēngě pamūji ning bhūmi, tur sira asiddhan-siddhan, tan pangalapa pawestri, yan nora sira nini, rowangēn umadēg ratu, makārdhanārīçwarī²⁾ siwinēn ing bhūmi, mangkana basama sang ing Wilatikta.
- 31a. Arēmēn ingsun pangeran amantuha wong kaya sira kaki, ja-jaka tur sugih ulun, wiyo ning Kahuripan, urip ing sabhūmi, Tañ-jawi kawēngku, saptarāja asewābhakti, kaki añakrawartī.
- 31b. Si rayinira angucap aduh ātmajīwa masingsun nini, idēpēn ramanta masku, agung palapan ikang, wwang mituhw eng rawit, mwang rena ya manut, tattwa sakājar ikang aji, putra-çāsana nini.
- 32a. Ring wong subhakti anuhun, sapajar ing yayah bibi, mary aweha lara duškṛteng laku, sukṛta kang kinārya, Iwir kanyā Mādhawī, anut sakaharşahanira sang makasūnu, palar anu-wuha wangça ning rawit, mārga ning wēnang mantasa maweh bubur susuruh.

¹⁾ De tekst heeft manomah.

²⁾ Tekst: ☐ nārīçvara.

- 32b. Aduh ātmajīwaningsun, aywa palangpang ring aji, kadi kajar ing purāṇa kang tinut, wontēn ing Çlokāntara, sang suputreng rawit, sor rakwa phala nikang wwang ayajña ping satus, wyakti pamutusan ing yayah bibi, amanggiha sobhāgya sang pinintuhwan eng sūnu.
- 33a. Mangkana ujar ing rena, amituturi sang putrī, sang kadi Çrī ning kalangon, anembah eng yayah bibi, asēmu-sēmu tangis, embēh ning nayanābalut, warṇāwēnēs amawar endah çitaraç-mi, tininghal ing wēngi ri wijil ing arka.
- 33b. Solah lwir pādapa laywan, kalud papahesnyānēpi, kusut ning rema yayāngrawit lwir jaladāmēm riris, luñcip-luñcip¹⁾ ning alis, lwir ardhadandrāngdani kung, ros ning madhyāñurigā erang kang ketaki, ring wētisira anrang rum nikang mayang.
- 34a. Gēmuh ing tiṣṭa²⁾ angraras angungang raçmi ning tirisan gading, anangis lung ikang gadung, jrih ring lungayanira, tatarawarşa anembah akidupuh, ring jarijinira anuji, wulu ning landak singi.
- 34b. Nakha yaya mañik-toya gātrālēmbut lwir giling-giling kuñit, gumiwang kadi mas tatur, pokiran ing wadana, sor³⁾ tang lingir gading, swarāmanis arum, anrang nāda ning hangsa wini, paran sing ucap malih.
- 35a. Wyakti yan luput winuwus, ēndi sy ana rājaputrī, sumamaha warṇānira twan galuh, anut ing anak-çāstra, radeñ Citraraç-mi, ri raçminira anrang rum-rum ing pasir gunung, mwang wulusan māsa Kārttikāngrēsi, manah ing kawiçwara kaputungan tanah-garung.
- 35b. Kaka-kakanirāngrubung, ken Bayan lawan ken Sanggit, ken Pasiran Pangunēngan yen ayu, lawan sireñanira, lwir Sañcaya-sāri, anēdēng mañhu durung kumbang tēka angrubung, iwa mangkana rarasnya amanis, angēntekakēñ citta angdani rāga kung lulut.
- 36a. Wēngi tan kawarṇa muwah, wuwusēn ana ring eñjing, orēg sanagareng Sunda, yan sira çrī narapati, prāya lunghāngajawi,

¹⁾ Het laatste luñcip ontbreekt in den tekst.

²⁾ Volgens het KBW. s.v. waarschijnlijk een omzetting van stana (Sk.), naar analogie van de Javaansche variatie tiṣṭa (praeſensstam van *Vsthā* = staan) van *sthāna* (verbaalsubstantief van *Vsthā*).

³⁾ In den tekst: so.

- sagṛhan sira twan galuh, winot ing Wilatiktāpañ citta nr̥pati,
age ta sira amarang ing rahadyan.
- 36b. Sinengan punggaweng Sunda, čīghra tēkāmarēpēki, manggala
si rakryan apatih kimuta ng mantrī ādi, atata kadīng tulis,
mēndēk prasamāwot santun, sinung ājñā sang katong lungha
angajawi, umiringa lampahira črī narendra.
- 37a. Sukha sama atur sēmbah sahur pakṣy anuhun ājñā nr̥pati,
nulya sinengan ken Madhu, prāpta mēndēk anēmbah, angling
črī bhūpati, ih apatih Madhu, pamuliha kita rimihin, ngong
tēka manut uri¹⁾.
- 37b. Ndān punang suwalapattrā²⁾ ingsun norānuwaleng sira kaki,
den tatanēn kāryaningsun, datēng eng Wilatikta, ngatēr sira
nimi, alam-alam ingsun, andadama mantuha kaki, sang musti-
ka³⁾ ning Kēling.
- 38a. Lēwi makasukhaningsun, angrēngw andika kakāji, asisiddhan
rakwa ring nini galuh, amidudukeng pangkwan, lawan sira
kaki, paran ta marmahan ingsun tan⁴⁾ sukha anuhun, sira kaka
awawarangan putrī, lah aturakēna uga ing ngong yan age
rawuh.
- 38b. Asahur sēmbah ken Madhu, tan sihi tuṣṭa ning ati, anampa
wacana črī mahāprabhu, lwir kodanan amṛta, sangke (h)is ning
çaçih⁵⁾, wēkasan matur singgih patik bhaṭṭārānuhun, sawacana
pāduka črī nr̥pati, kawula amit pisan mangkata ring besuk-
esuk.
- 39a. Manggut sira črī narendra, asēng smita alon angling, lah
Anepakēn pēpēk kang sangune aneng banawi, atur bhakti ken
patih, Anepakēn amit mantuk, amēkas-mēkasana sang mulih
ngajawi, saha sangu sampun winot ing pewakan.
- 39b. Rātrī kawarṇa ring eñjang, ken Madhu munggeng banawi,
lan mantrī kang tumut angiring tan kocapa ring mārgi⁶⁾,
kunēng črī narapati, ring Sunda adan atrēwuh, angumpuḍa

¹⁾ Uri = wuri = buri; anut buri vindt men herhaardelijjk. Men kan ook lezen
manuturi van tutur, in dezelfde beteekenis.

²⁾ Zie de opmerking bij str. 20b.

³⁾ Zie boven bij 25a.

⁴⁾ Ingevoegd naar de v.l.

⁵⁾ Zie boven bij 24b.

⁶⁾ De tekst heeft foutief mārg(g)a.

- bahitra¹⁾ yadyan agung alit, ndatan kantun tēkan ing bahita¹⁾ dagang.
- 40a. Watara wontēn rong kupang punang bahitra sampun wus sumaji, jukung-jukung ndatan kantun, tēmplon²⁾ lan balandongan, wontēn ya rong tali, pēpēk saha sangu, kunēng sira çrī narapati, sampun prāpteng kikisik.
- 40b. Moghānēmu durnimitta abang sumēnē wwai nikang jaladhi, anisih asēmu marus, gagak asrang anggalwak, nēhēr mutah gētih, cihna ning tan antuk, ring Sunda sira çrī bhūpati, bhrāṣṭāneng Majapahit.
- 41a. Kunēng sira sang ahulun, nora wikāra ning ati, tuminghali durmanggala tan surud, anabrang angajawa, kang kešti ring ati, sumawon tulusanira yan ahatētēmu, awawarangan ring sang nātheng Kēling, kudunira amantuha sang dewa ning abagus.
- 41b. Tumuli sira sang prabhu, kalih çrī parameçwarī, akatigan sira sang Çrī ning rum-rum, anulumpak ing sampan, munggah ing banawi, mwang sirāpatih lawan sira dēmung tumēnggung, para rangga tumut tang para mantri, somah-somah ta sira sama munggah eng parahu.
- 42a. Kang bala prasama munggah, makādi wadwa sinēlir, pēpēk sañjata ahewon, wāhana kuda lan hasti, ebék munggw eng banawi, satatabuhan mwang tunggul, prāya nika amintonā rarasnyātanding³⁾, ababarisan ri sēdēng ing swakārya.
- 42b. Kedēp tan kari wong Sunda, tēlas umiring nr̄pati, datēnga ring Wilatikta, pan nora angrasa wiṣti, mayat-mayat ring ati, asosokan atētēmu, Sunda lan ing Janggalāpan aprāyagati⁴⁾, paran ta sukha ning acarub amuktya.
- 43a. Mudik lari ning bahitra amasang kilat layarnya angrawit, kunēng sopāna sang prabhu, jong sasanga wangunan, ring Tatar-nagarī, tinirw ane dangu⁵⁾, wus ing prang çrī Wijaya aji, bhrāṣṭa nikang Kadiri.
- 43b. Açrī tinon yayeng surat amatēk layarnya tinub ing angin, apan

¹⁾ Van Sk. wahitra; 't is merkwaardig, dat de nieuwere Javaansche vorm zonder r hier vlak bij den ouderen met r gebruikt wordt.

²⁾ In den tekst tamplon.

³⁾ De tekst heeft rararas.

⁴⁾ De etymologie van dit woord is onzeker.

⁵⁾ KBW., III, 603b heeft tinirwan i dangu.

- meh māsa kacatur, angin ika sēlatan, angulwan abēcik, sayan doh alangu, endah lwir hyang Baruṇāngalih, umungsi nusa Jawi.
- 44a. Ndatan kawarṇa deningsun, kunēng ken Madhu apatih, sampun prāpta sira ring Majalangu, marék ing ḡrī narendra, pradatta denyāngling, sapawēkasira sang kari ana ring ēnu, ēnti harṣanira sang prabhu kalih, makādi ḡrī narendra taruṇa anom abagus.
- 44b. Brayan dina ndatan wanuh, amalar-malar sang prāpti, age sira amapaga ring ēnu, abhyāgatāpangarah, asaji panamwi, tur angirut iwak sesi nikang pasir gunung, iwak ing loh bangawan ndatan kari, tēkan ing babandēngan talāga lawan ing kēdung.
- 45a. Bawi kēbo wus cinangcang, pēñu Saloka lan kambing, ginorogol pinañjara, mañjangan lawan tinggiling, satto kalong tūmating, gēnēp salwir ing pasuguh, braset tan kēneng ingan prasama sumaji, saking palabwan arak len mamanisan.
- 45b. Sotan ing subala wīrya, amukti caturjaladhi, subandar tēka pabrekot¹⁾, pupundutannyāçrī-açrī, wijil ikang banawi, kahinkahin alus-alus, ana tēka tur conto sudagar kang istrī, pantēs bharaṇanira sang Çrī ning pura.
- 46a. Akeli yan ucapanéna raras ing wong manggih sukha ning ati, mārga pada pinahayu, karang wus biñrēsihan, bale pinaradin²⁾, sopacārālangu, gagrantangan riningring alit, papajangan tuhw açrī.
- 46b. Repot sawong ing jro pura abhyāgata amangun pali-pali, ulat-ulat ing anawung, raras ing rājasmara, swāpita³⁾ ratnādi, ndatan ana kolug, tuhu biṣane tan sinipi, wyakti tan ana pingging.
- 47a. Wontēn yan sapuluh wēgung, pagantyan ing dina rātrī, kañcit prāptākuww ing Bubat umatur, prāptanirāji Sunda, saghan makādi. sang rājaputrī mwang mantrīnira ndatan kantun, malah sore tan papēgatan prāpti, anēngkēha sāgara ring sungeng-sungeng lumabuh.
- 47b. Kāċcaryan patik bhrāndulu, denyākeh punang banawi, tēm- plon-tēmplon kalawañ jukung-jukung, pasopet balandongan,

¹⁾ De v.l. heeft pagregot.

²⁾ In den tekst staat pinoradin.

³⁾ Van Sk. su + āpita ? Etymologie noch beteekenis is uit het KBW. met zekerheid op te maken; swapitah komt ook voor.

Iwir lalaron mijil, akeh tuturun akeh karya durung tuturun, ring lahan akeh yan durung prāpti, ebék sakarang-karang linēbon téka ring Canggu.

- 48a. Ring Bubat tan paligaran, ebék dening kiwi-kiwi, kang balākārya sasarak, sang nātha sor eng waringin, pasanggrahan arēsik, anglunang umarēp kidul, penuh punang sañjata pinanggung ring tépi, saha tunggul kang bēdil akhaṇḍa-khaṇḍa.
- 48b. Mantri prasama atingkah, pada amangun kikiwi, sabékél-békélan tan kari wong wadhon akeh prāpti, pahyasipun angrawit, arémén patik bhrāndulu, yan si pacang kajuwal wani patik aji, sakehipun mañaruk mawolung lakṣa.
- 49a. Mangkāture kuww ing Bubat ēnti sukhanira çrī narapati, katiga prāya anungsung, sinengan kang punggawa, mwang rākryan apatih, aneng Majalangu, cīghra prāpta samātūr bhakti, sang nātha aji angling.
- 49b. Apatih kita sadaya ¹⁾ lawan para mantri den prāyagati ²⁾, atagēn kang balāmupulana punang gilingan, mwang samoli-moli ³⁾, riringgan aluhung, dampa tinēbu-tēbw eng rukmi, kinajangan angrawit.
- 50a. Warangingsun sampun rawuh, ing Bubat rēko anganti, kapengin ngong awawanon eng ēnu, paran sukha rinasan, sotan ing padāpti, silih suwal ujar pada silih suwal guyu, lawan sira nini sang Çrī ning kingking, age ingsun wikan angapa rūpanyā-nakingsun.
- 50b. Sang mantri asahur manuk, anembah ing çrī bhūpati, aduh pāduka bhaṭṭāra pukulun, apatut kang rinasa, hyun pāduka aji, asih suwal ing asih kukuh suwalēn kukuh, samangkana polah sang adhimūrti, prabhu paku ning jagat sojar ing āgama tinut.
- 51a. Patik bhaṭṭārāngiringa, anungsung prāpteng kikisik, warang pāduka bhaṭṭāra, alam-alam rēkwānganti, prāptānak pādukāji, sang tan-sah katujw eng kahyun, mesēm sang Iwir kadarpān ndan çrī narapati, asmu guyūmulat ing si ranakira.
- 51b. Ramya padāgogoñjakan, apatih mwang adhimantri, polah ing alēlēsēran, norāna wikāreng ati, nora angragah wiṣṭi, sukha

¹⁾ Sk. samudaya.

²⁾ Zie de opmerking bij 42b.

³⁾ Inplaats van het verder niet bekende moli acht v. d. Tuuk (KBW., IV, 583a) de lezing joli mogelijk.

- silih suwal guyu, kunēng ken Gajah-Mada tan atut eng gati, adoh guyunira mingēl tur akēcap.
- 52a. Sakweh ing mantri asebā¹⁾ wruh ing inggita ni rakryan apatih, rinasa tan manut ing hyunira çrī naranātha, solah swabhāwa tan kadīng dangu-dangu, awētu kemēngan ing ati, sakweh ing wong anangkil.
- 52b. Sajro ning carangcang kawat balakrama panakawan nr̄pati, prasama wus wruh ing sēmunira si rakryan Mada, rēp ndatan wany angling, kewalya tumungkul, kang doh wanya awisik-wisik, maswas rakryan apatih.
- 53a. Mēngēn-mēngēn tungkul-tungkul, tumēnghāngirakēn liring, yadyan angucap nora pēh ing kahyun, ndan apa kunēng ika, hyun rakryan apatih, amogha wādhaka lampahira sang katong wēkasan sirāmarēk sahātur bhakti, matur i jēng sang nātha pangeran aywa gēgētun.
- 53b. Datēng ring Bubat pukulun, amapag çrī narapatīng, Sunda sira rakwa saḡhan rawuh, prāyanirāngajawa, ilag pādūkāji, angde kapalang prāyanira çrī mahāprabhu, dudu lampah tan kayeng lagi-lagi, angur yan antekēna patang rātrī limang wēgung.
- 54a. Samukti abar-abaran²⁾, pāduka çrī narapati, akēdik abar-abaran²⁾, lingira çrī narapati, yadyan si akeh abar-abaran²⁾ lamun ta dudu, rehane ndatan padon mēnēng çrī bhūpati, muwah aturirāpatih Gajah-Mada.
- 54b. Punapa ta si pangeran, ring nusāntara tan eling, sumawite³⁾ jēng sang katong, Madhura Palembang Koci, Wandan lawan Tumasik, Tañjungpura mwang Sawakung, prāpta ing Bali-rājya prasama kawangi, sēbahipun maduluran pangalpika⁴⁾.
- 55a. Angling mangke kang wong Sunda bhedācāranipun tan ūnamāptani, cāra ni sang para ratu, kang saking nusāntara, ah kaya tan kokih, deningsun ring dangu, lah antosēn ring limang rātrī, malēr norāna prāpti.
- 55b. Kalingane tan yucti ambēk ing Sunda nora tulus ngajawi, pangindrajāla pūkulun, sampun tan yatna-yatna, pāduka nr̄pati,

¹⁾ Sk. sewā.

²⁾ Misschien moet dit woord van bhāra afgeleid worden; in dat geval spelle men abhāra-bhāra.

³⁾ Van sawita, variant van Sk. sewita.

⁴⁾ Over kalpika zie boven bij 12b.

dwiṣṭā¹⁾) nikang musuh, prāpti ri jēng ḡrī narapati, alilingsyan ring asih.

- 56a. Kunēng sira sang ahulun, mintuhu²⁾ rakryan apatih, ḡrī aji taruṇa sira kapitut, tan wruh ing laku bheda, ni rakryan apatih, norāna karaseng ati aturira Madhu, wēkas-wēkasira sang makaputrī, bhaya pangdan ing Widhy asung bhedadharma ning laku.
- 56b. Tēka ning sarwa-pasuguh, kinon andēga tumuli, sakweh sang mantrī aneng Majalangu, pada asmu kemēngan, dening laku juti, tan wruh ri mārga ning kapilug laku sang prabhu, apan mūla ning asih sinuwal ing, de ning laku kuṭila kang çuci winor ing campur.
- 57a. Sakweh ing mantrī asebā, tumungkul nora wany angling, kēcap-kēcap tan wruh ing kon, pinaran tantw amisinggih, kawwat ing manah ajrih, anuwalājñā sang prabhu, lawan si rakryan Mada pada den keringi, sangka ning dolā manastāpa ring citta.
- 57b. Kangēn ing nguni duk prāpta, ken Madhu awwat ājñā ḡrī, nāthe Sunda mārdawa kongang mangke wastwa kayeki, tan kawarñaheriki, kunēng kawarṇa deningsun, sang akukuww ing Bubat ḡrānta³⁾ anganti, tēkahania sang iniṣṭi eng citta.
- 58a. Wusira angrungu wṛtta yan si rakryan Mada tan manut gati, amurungakēn panungsungira ḡrī naranātha, dening laku juti, karanira n ahum, pada agugunēm eng mantrī, wontēn sor eng waringin.
- 58b. Tan lyan ingulih-ulih wet ning tan prāptā sang aneng Majapahit, rinasa-rasa tan tuhu, kadi andikanira, ring ken Madhu nguni, marmanirāngutus, patihira parcayeng⁴⁾ buddhi, kakhyaṭīng rat winani.
- 59a. Patang wiji kang ingutus, danta⁵⁾ ning Sunda apatih, Anepakēn lawan dēmung tumēnggung, (ng)aran pangulu Borang, mwang Pitar apatih, wong sinaring umiringa wontēn tigang atus, lampah ikāngidul ndatan asari, pada agagañcangañ jumog eng Masigit-Agung.
- 59b. Palaweyan kang dinunung, sada angetan lumaris, malih angidul

¹⁾ Beteekenis en spelling van dit woord staan niet vast.

²⁾ De tekst heeft mantuhu.

³⁾ Sk. ḡrānta.

⁴⁾ Parcaya = Sk. pratyaya.

⁵⁾ Tekst data.

- lakwannya lumaju, prāpta ring Pablantikan, anuli lumaris, prāpta¹⁾ ring kapatihan sira tēka jumujug, nora alarapan sira mandēg yawi ning carangcang kawat sor ing açoka angantun.
- 60a. Ndān si rakryan Gajah-Mada, sēdēngira aneng yawi, pinarēk ing mantri wṛddha, ndatan len rakwa ginupi, dene wong Sunda prāpti, nora tēka atur-atur, i jēngira sang katong bhaya make-wēhi. lampahipun kang asih mesi kuṭila.
- 60b. Asuwya tan sinwāgafan, kalud wongira apatih, sēsēk jējēl ing babahan, wanguntur çela tan kari, tan paligaran ēnti, amet larapan tan pantuk, kalih wong kapatihan mengo-mengo²⁾ liringnya andulu wong Sunda wus wruh ing smita.
- 61a. Tumēnggung pangulu Borang angucap lingira ih gusti patih, punapa wēkasaniipun, kandēga tan lumampah, jro ning añcak suji³⁾, pan krama ingutus, tan yukti kandapan ing gusti, angur pějaheriki.
- 61b. Awirang yan ahuripa sapadi ngong awirang kaya iki, pakan-kawan tigang atus, sēdēng rowanganira, tumpurāneriki, tur sira lumaju, ki dēmang Caho kang kinanti, parēng rakryan apatih.
- 62a. Lumaris ndatan asantun, kang utusan sampun prāpti, jro ning carangcang kawat tur dinulu, de rakryan Gajah-Mada, angucap eng ati, ya iki patih Anepakēn angharṣa lungguh, tur sinapa dera rakryan apatih, bhāhageya⁴⁾ wong Sunda sun iki tan wruh ing lungguh.
- 62b. Patih Sundālon sumahur, sun Anepakēn puniki, ya iki ki dēmang Caho kalih tumēnggung pangulu Borang, kaping untat malih, sira Pitar anāmāpatihira sang prabhu, mesēm sirāpatih asēmu runtik, nēhēr sira angucap patih iki tan wring sēmu.
- 63a. Prāptane tan palarapan, ken patih Sundānahuri, ngong ingutus de sang katong, paran tan wēnangeriki, apanggil ing wong iki, tēkānambat kurang sēmu, ngong kinon amasti kāryanira nr̄pati, yan pasti mēne karşanira sang nātha.
- 63b. Nēhēr ta sirāpotusan, ring Canggu ring Ampel-Gading, tumuli ring Grēzik pisan, añarad tekang banawi, den padāprāyagati⁵⁾,

¹⁾ Tekst prā.

²⁾ KBW., IV, 616a heeft mongo-mongo.

³⁾ Of a. saji, zooals de v.l. heeft.

⁴⁾ Bhāhage inplv. bhāge = Sk. bhāgya.

⁵⁾ Zie de opmerking bij 42b.

- wong Lasém mangko ingutus, amot sarwābharaṇa prāpteng Majapahit, lagi katur ing sira prabhu taruṇa.
- 64a. Lingira ḡrī naranātha polahira mangke donira prāpti, den kady angamar eng kakung, sirāpatih angucap, ih patih Sunda biṣa kapo amuwus, Anepakēn ngaranta iki, dede polah ing mantri.
- 64b. Akēdik iki biṣanta akeh tiwas yan arananāpatih, ah apa iki sangkanmu, atinggala nagara, yan kita asthitihā ring cāsanamu, nora kita datēngeriki, kaya polah ing jalir.
- 65a. Ngong iki amarah kamu, tingkah ing wong nusāntari, angambah nagarāneng dangu-dangu, makādi Tañjungpura, Sampit Wandan Koci, Tumasik Sawakung Bangsul anuhuna suku, prāptātur-atur sapraṇatābhakti, sakalwiran ing mūlya saha sēmbahnya adulur.
- 65b. Kita karēngē deningsun, prāyāngaturakēn putrī, kapan katura ri jēng sang ahulun, lah mangko aturana, dulurana bhakti, ngong iki wēkasamwa matur eng sang ahulun, malah mangke kari sira tinangkīl, dening para bhujanggādhyakṣa lawan para sādhū.
- 66a. Malah ebēk ing pangastryan, kang mantri wriddha anangkil, anganti tēkahanira, angaturakēn sang putrī, adulurana bhakti, utusan srēngēn angrungu, lwir sinēpang kang mukha karṇa lwir sinēbit, gegeperēn angucap aglis prakāça.
- 66b. Ih angapa Gajah-Mada, agung wuwusmu i kami, ngong iki mangkwāngaturana sira sang rājaputrī, adulurana bhakti, mangkana rakwa karēpmu, pada lan nusāntara dede Sunda iki, durung-durung ngong iki andap ring yuddha.
- 67a. Abhāṣā lali po kita nguni duk kita anēkani jurit, amrang pradeça ring gunung, enti rame ning yuddha, wong Sunda kaging-sir, wong Jipang amburu, prāptāpatih Sunda apulih, rusak wadwamu gingsir.
- 67b. Mantrīmu kalih tinigas anāma Lēs Beleteng angēmasi, bubar wadwamu malayu, anānibani jurang, amurug-murug¹⁾ rwi, lwir pati ning lutung, luwak setan pating burēngik, padā-malakw ing urip.
- 68a. Mangke agung kokohanmu, uwabmu lwir ntut ing gasir, kaya puriṣya²⁾ tinilar ing asu, mengkene kaharēpta³⁾, tan pracura

¹⁾ In den tekst: a rug.

²⁾ Sk. puriṣa.

³⁾ In den tekst karēpta.

- juti, ndi çāsana tinutmu gurwa ning duštārusuh, dadi angapusi sang sādhubuddhi, patitāneng niraya ātmamu tēmbe yen hantu.
- 68b. Gajah-Mada Iwir (r)arahup, rудhira runtik eng ati, iki wong Sunda cumangkah amuwus, ah kaya tan wring irang, tēkamu ngajawi, anambat-nambat denyājarirāpatih Madhu, anuwonana apan wus apasti, kāraṇanmu datēnga kaya Iwir asu angalup.
  - 69a. Lwir borang apakṣa wikan, kēnaha ring apus Jawi, idēpmu tēka doropon, ken Madhu tēka amasti, mangke ngong umatur ing, çrī naranātha yen atut, mēne ngong apotusan datēng ing kikisik, yen norātut ngong dak kēpunga ring Bubat.
  - 69b. Mangkana aturakēna, ring tuhanmu ayo gingsir, antekēna ngong ring Bubat, angantiha kāladeçi, yen atuta abēcik, yen tan atut ngong dak gēmpung, bhraṣṭa sakulagotra Iwir pati ning añjing, kang arusuh ngong gawenēn kēkēletan.
  - 70a. Patih ing Sunda angucap bang ning mukha kaya kēmbang eng çamī, ah durācāra ambēkmu, mētu culikabratā¹⁾, tan cūra ring buddhi, parachidrāhulus, ndi çāsana nikang prajurit, tinutmu kaya iki.
  - 70b. Tumēnggung pangulu Borang ēnti runtikira parēng nahuri, prakāça wētu ning wuwus, Iwir tan natgateng²⁾ bhaya, ah Mada apatih, aparan antimu, tēkakēna sādhyamu iki, lah rēbutēn ngong iki.
  - 71a. Dudu tumēnggung pangulu, yen tēka gingsireng pati, lah gawenēn bayang-bayang karēpmu, carw aneng Wilatikta, sirat bañu wiring, yan ing ngong sampun bhraṣṭa lawan wong tigang atus, eman demu ring Bubat angēmbari, kewala çrī narendra adulur wong wadhū-wadhū.
  - 71b. Lah pamētuha den asru, rowangmu mangko den sēlir, adunēn pisan sakarēp-karēpmu, wong Sunda sangghana, atanding kawanin, ahurup braṇa pada atakērana marus, rakryan apatih Iwir (u)mijil³⁾ agni, sēng ning driya kabangan jro ning carang-cang awuyut.⁴⁾
  - 72a. Wruh sira hyang Smaranātha, ri runtik i rakryan patih, wēkasān awacanālon, aduh anakingsun kaki, ayo ndadawa runtik,

¹⁾ Culika van Sk. coraka = dief, of caurikā = diefstal.

²⁾ Natgata verbasterd uit Sk. anāgata.

³⁾ De tekst heeft mijil, maar umijil komt beter uit met de maat.

⁴⁾ De tekst heeft uyut.

- paran ta wadi ning laku¹⁾, kalih kita potusan ayo anggung runtik, idēpēn ujarisun ayo aprēgas²⁾.
- 72b. Den pada alēlēsēran, kaki anakingsun kalih, pañ citta çrī naranātha, rahayu tan anācēngil, mangkwātēmahan kali, kayoman dening mantry agung, kalawan para nātha ndan wontēn ring guni, ubhayanira makelinga mantuha.
- 73a. Wontēn ling ing pūrwatattwa kajar ing purāṇa kaky aneng nguni, yan parachidra linaku, durçila awamāna, makambék kang juti, amanah kimburu, agung dēñđanira hyang Widhi, patita eng aweci³⁾.
- 73b. Pan sādhyā sang nātheng Sunda atut adulura kayeng pralagi, basaja kudu amantuha ring çrī naranātha, aneng Majapahit, lingira dang guru, hyang Asmaranātha amanis, kang utusan nahuri.
- 74a. Aduh pukulun kasuhun, wacana çrī mahāmuni, kaya amṛta anukhaneng tanu, ranak sang mahādwija, donirāngajawi, angatēr putri arēpirāndadlama mantu, sang iriki nātha dadi apatih, Dwirada-Mada dawak agawe bhagna ning laku.
- 74b. Parachidra ndatan ṣju, polahe makambék luhik, anging si masa sirikakēnengsun, srēngēn si rakryan Mada, tur marānudingi, ah paran demu anampani ujaraningsun, kaya boset tan wring sor pangalēwih⁴⁾, langguk cumangka-cangkah kewalyāngabangi dulu.
- 75a. Ken Anepakēn kabangan, amalēs marānudingi, ah krawang tan wring kalingan, ndya cihamu kang abēcik, sumahur ken apatih, ana po sangketaningsun, mon ana kang wong prāpta anunggang padāti, apayung kētas anganggo sopacāra.
- 75b. Aciri adhwaja siñjang, tinulis ing mas angrawit, apinda dwirada mētta, sañjatāgung kang angiring, papagēn ayo wēdi, ken Anepakēn sumahur, ah lamon ana prāpta anunggang kuda agung ajamus pinalanan mas asinang.
- 76a. Aciri adhwaja kr̥ṣṇa akarambalangan bēk ratna ādi, abapang taluki ulung, rinendakāreng mas apayung kr̥ṣṇa asusungkul ēmas agung, atameng tinapuk ing rukmi, bēk dening ratna ādi.

¹⁾ De tekst heeft wadi ng laku.

²⁾ De tekst heeft apragas.

³⁾ Sk. awīci.

⁴⁾ De tekst heeft palēwih.

- 76b. Angagēm buntal malela winuku-wuku dening mas angrawit, pēdang pangépit linuhung, tinatah dening ēmas, amakuṭa alañcingan gringsing kawung, iya patih ing Sunda prāpti, papagēn ayo gingsir.
- 77a. Kang sinambat ing prang dangu, kalilip ing musuh prāpti,¹⁾ Gajah-Mada ya sinādhya deningsun, sapocapan lan sira, rowang ing atanding, prabhāwa ahurup braṇa landesan agulu, dang hyang Asmaranātha angling aris, lah kaki patih karwa aywa dera agung uyung.
- 77b. Niśkāraṇa ujar iku, pamuliha sira kaki, lah antosēn andika sang ahulun, mangko ana ring Bubat, sawēngi rwang wēngi, yan kinaharṣa cīghra datēng apatih Madhu, kang utusan amituhu sang ṛṣi, nēhēr amit mantuka aglis lampahe ring ēnu.
- 78a. Tan kawarṇaha ring mārga, datēng ing Bubat anuli, umarēk i jēng sang katong, sira ta sēdēng tinangkil, denikang tanda mantri, bala samātāp alungguh, ri sor ikang wāṇḍīra tan-dwa ken apatih, umatur ing sang nātha saha wot sēkar.
- 78b. Singgih pāduka bhāttāra, nirdon lampah pādukāji, prāptaha ring Wilatikta²⁾, angāpti sukha kapanggih, dadi manggiha³⁾ wiṣṭi, doropon tan wruh ing laku, ilang mangke kawiwekan pāduka aji, dady anēmu *durmanggala*⁴⁾ nikang lampah.

ZANG II.

1. Mēnēng sang nātha asuwya tan pangucap, karya rumaseng ati, ah kayāna mithyā, iki wong Wilatikta, saking madhurāpet pati, lah sabhāgeya⁵⁾, sampun bēnēr ing buddhi.
2. Bangbang ning gātrābangun brahma ning citta, embēh⁶⁾ prabhā yayāgni, mijil saking driya, asēng smita angucap, lah mantri samanta yeki, angapa denta, dene ngong wus kayeki.
3. Yan sirāwēdīng pati mantukeng Sunda, iringēn sira nini, pa-rēng strī karaṇḍān, den pahenak kang manah, sukhengsun mangkyāngēmasi, sapady awirang, lan aguywaneng dadi.

¹⁾ De tekst heeft prāpting.

²⁾ In den tekst Wilakta.

³⁾ Dadi manggi- ontbreekt in den tekst.

⁴⁾ Durmanggala wijst op de maat van Zang II, nl. durma: 12a, 7i, 6a, 7a, 8i, 5a, 7i; in C is de maat aangegeven: puh durmanggala.

⁵⁾ Sk. sabhāgya.

⁶⁾ In den tekst embah.

4. Pan titah ing hyang amanggih sukha du(h)kha, wyakti tan ana malih, purākṛteng kuna, mangke phalanya prāpta, ala ayu kang bhinukti, ngong tan tulaka, panguñcang ing duṣkṛti.
5. Pilih kawawa denengsun mangkwāmriha, prāyaçcitta ning gati, ala maty eng raṇa, brata sang cūradharma, ksatriya rakwa inongsi, palar rumuwat, saduṣkṛtāneng dadi.
6. Atur sēmbah sang mantri sinamadaya ¹⁾, sahur pakṣy amisinggih, duh dewa pangeran, mangke patik bhattāra, umiring pāduka aji, tumpureng raṇa, matyeng dagan nr̄pati.
7. Yan ngwang rakwa awēdi pējaheng raṇa, agung pāpa pinanggih, ngwang cūra ring raṇa, pējah rakweng paprangan, ring Hariloka amanggih, sukha ning citta, ingayap ing apsari.
8. Tur rumuwat sapāpa ning rama rena, guritēn ²⁾ ing sang kawi, tēkeng wandhuwarga, pada tuṣṭa amuktya, phala ning mati ajurit, cūrasāreng prang, cūradharma iniṣti.
9. Pan nora kārya waneh de sang ksatriya, anghing mati ajurit, amrih kawibhawañi, jaya kaparajaya, tunggal pantukipun kalih, pada sulabha, jaya ngarannya kalih.
10. Kang wwang mēnang ing raṇa wīrya sakala, prabhu añakrāwarti, tan kurang ing bhoga, upabhoga kalawan, paribhoga kang pinanggih, mangkana rakwa, lābha ning jayeng jurit.
11. Kang wwang alah ing raṇa sinēnggeh jaya, lābha ning niṣkala rakwa pinanggihra, sukha ning swargaloka, amanggih seṣti ning ati, lābhānira sang, mati prawīreng jurit.
12. Samangkana ature mantri sadaya ¹⁾, abhāṣā ³⁾ parēng ⁴⁾ mati, tahura ring raṇa, tan iwangeng kaçūran, mengēteng asih nr̄pati, aneng çarīra, caturlābha bhinuki.
13. Mangkyāwēwēh kasinghanira sang nātha, angrēngw atur eng mantri, wēkasan angucap, mesēm asmu garjita, lah pagutana mon prāpti, sukhengsun pējah, tumpureng Majapahit.
14. Awan lēbar parēkanira sang nātha, mañjing ing dalēm purī, aneng pasanggrahan, wontēn si rayinira, parēng sang Lakṣmī ning purī, ring salu kilyan, sira kalih alinggih.
15. Gipih tumurun duk datēng cī narendra, rinangkul sang Iwir

¹⁾ Van samadaya = Sk. samudaya.

²⁾ In den tekst guritē-guritēn.

³⁾ De tekst heeft (h)abhā.

⁴⁾ De tekst heeft parē.

- dewī, aduh ātmajīwa, anakingsun pangeran, paran ta puharaneki, prāptāngajawa, doropon tan wring gati.
16. Tan siddha mangke jatukramahanira, kalangan ing duškṛti, tan ḡṛddhā¹⁾ ing dewa, iki agawe wiwal, wirangisun tan sinipi, yan kudwakēna, katura sira nini.
  17. Ri denya n rakwa adulur pangalpika²⁾, kaya wong nusāntari, angambaha rājya, aciri kahulunan, marma ning rēntang ing ati, ramanta tuhan, angur sun angēmasi.
  18. Yeki sopānaningsun mantuk ing yuddha, apan swarga pinanggih, lah mantuka tuhan, parēng sirebunira, maluya ring Sunda nini, ātmajiwita, kary awaras ahurip.
  19. Mangke wēkasan ingsun tumon ing sira, lawan ta sira yayi, muliha pangeran, parēng sirānakira, palar ing sowah kapanggih, sirātmajīwa, rowang ing anahēn prih.
  20. Sang liningan tumungkul asēmu wāspa³⁾, angling sahātur bhakti, singgih susuhunan, mangke patik bhaṭṭāra, mantukeng Sunda-pradeči, ginawe paran, jumbuh lara ning ati.
  21. Mangke patik bhaṭṭāra tumut paratra, saparan pādukāji, yadyan ka naraka, lēwihiyan ka swargaha, yadyan ping sapta andadi, sira pangeran, angawulengsun⁴⁾ iki.
  22. Pilih kēna iniṣṭi aneng swacitta, satyabrata ning istrī⁵⁾, lēwihi phala nika, wontēn kadīng carita, sira dewī Satyawatī, satya ring priya, agung swarga pinanggih.
  23. Malih aturira sang ratna ning pura, pukulun bapa aji, paran marma ning ngwang, yogya pasaheng sira, nimittanira bapāji, lunghāngajawa, tan len ranak bapāji.
  24. Mārganira amanggih wiṣṭi ning lampah, dene asih aputri, mangke sun atilar, mantuk maluy eng Sunda, paran siluhunganeki, tēwas ajambat, ginuyu-guyw eng dadi.
  25. Ndi čāsana ning putri ādi wēnanga, yan atiwareng rawit, agung pāpa nika, sangkan ing açarīra, tan len saking yayah bibi, lēwihi kang utang, lwir sākāça-pṛthiwi.
  26. Paran tēmahaningsun tēmbe yan pējah, mangke ajrih⁶⁾ ing

¹⁾ Van Sk. ḡraddhā, niet van ḡrāddha.

²⁾ Zie de opmerking boven bij I, 12b.

³⁾ Of wāspa.

⁴⁾ De tekst heeft (h)awulengsun.

⁵⁾ Strī.

⁶⁾ In den tekst (h)ajrah.

- pati, ri lina sang nātha, ranak pāduka nātha, umiring pāduka aji, bhraṣṭa ring rāṇa, parēng lan ibu ḡorī.
27. Mangkana aturira sang rājakanyā, mangkin umyang kang tangis, jro ning pasanggrahan, kunēng ḡrī naranātha, malih ta sira tinangkil, sor ing wāṇḍīra, agugunēm eng mantri.
  28. Mantri wr̄ddha(h)¹⁾ anāma puñ Jagatsaya, lañ Jātiguruneki, si dēmang Makara, tuhan Unur kalawan, rangga Caho wīramantri, tuhan Sirikan²⁾, sira makati-atī.
  29. Pañji-Mēlong tumēnggung pangulu Borang, dēmang Caho makādi, patih Anepakēn³⁾, malih si rangga Sowan, tuhan Gēlēmpong tan kari, Urang-Makara, Larang-Agung pinatih.
  30. Sira Pitar tinut dera mantrīng Sunda, pēpēk kang⁴⁾ bala-mantri, jinawuhan ujar, e kita mantri tanda, den pada aprāyagati⁵⁾, papagēn pisan, çatru mon prāpteriki.
  31. Tur kakwehan lawan akidik kang rowang, pisan tēmpuheng jurit, aja apepeka, den prayatna ring ulah, wāhana anungkap lēwih, bēnēr ing mārga, çūra mati ajurit.
  32. Sahur sēmbah sang mantri sinamadaya⁶⁾, singgih pāduka aji, dewa panēmbahan, iki patik bhaṭṭāra, den pada angati-atī, atalang jīwa, miring⁷⁾ pāduka aji.
  33. Papatēhan sanggupnya padātoh jīwa, sukha ḡrī narapati, tur adadar-dadar, bhūṣaṇa sarwamūlya, kang drēwya ring Sunda nguni, tēlas b(h)inakta⁸⁾, datēng eng Majapahit.
  34. Prāyanira amintonakēn bhūṣaṇa, yan si tulus apanggih, sang ratna ning pura, wontēn ing Wilatikta, dadya kamaga kayeki, tēmahan ing prang, dene rakryan apatih.
  35. Awētu mangke bhūṣaṇa ning wong aprang, endah lwir gunung sāri, katonannyāsinang, sakweh ing mantri tanda, lwir gandharwa tameng wiṣṭi, sañjateng Sunda, prasama wus anglēnging.
  36. Lwir çārdūla anganti tēka ning singha, ndan kawarṇaha malih,

¹⁾ De vorm met slot-h komt herhaaldelijk voor; waar de h, zooals hier, tusschen twee vocalen staat, kan niet beslist worden, of de Sk. dan wel de verjavaanschte vorm bedoeld is.

²⁾ Ontbreekt in den tekst.

³⁾ De tekst had eerst anepakan, meer in overeenstemming met de maat.

⁴⁾ In den tekst ka.

⁵⁾ Zie boven bij I, 42b.

⁶⁾ Vgl. hierboven bij II, 6.

⁷⁾ De tekst heeft ring.

⁸⁾ Bhakta is wellicht een verbastering van Sk. bhrta = gedragen enz., mee-genomen, weggevoerd; zie KBW., IV, 913a.

- sang ing Wilatikta, amupulakĕn bala, wadweng Urawan wus prāpti¹⁾, mwang Pagēsangan, ebĕk ring Majapahit.
37. Dwirada-Mada ken anēmbang pangarah²⁾, pun Basanta³⁾ kakhyāti, orĕg aguduhan, lwar karungweng ambara, prāpta punang tanda mantri, saha sañjata, wāhana kuda hastī.
  38. Bala prasama datēng saha gagaman, katēkeng tēpi siring, sēsēk sakamārga, malah ebĕk ing pasar, wanguntur cela tan kari, tēkeng bale bang, adēndēn punang mantri.
  39. Mantriñg Urawan munggw ing jaba larangan, kadi wīrāneng tulis, rūpane amenak, pantēs wani ring raṇa, anganggo tumanang mantri, tuhan Rajata, makanggĕh senāpati.
  40. Lēmbu-Lalawon kalih ken Wīradhyakṣa, tumēnggung Wīragati, dēmang Meghāntaka, kalawan para rangga, mantri anōm ndatan kari, bala saniga⁴⁾, srēgĕp sañjataneki.
  41. Mantriñg Janggala wontēn ing Wīrasabhā, panganggone linē-wih, nugraha sang nātha, endah kusuma sālas, abingar kasēngan rawi, ken Gagak-Ksetra, manggĕh añenāpati.
  42. Mantri panuwānāma ken Jiwarāga, lawan rakryan apatih, aran Pañjang-Jīwa, tumēnggung Wīrandaka, dēmang Pamasah anuli, rangga Palana, apañji Çūreng-Pati.
  43. Lwar apsarā rūpane akung amenak, pantēs anandang kuning, mwang mantri wawālan, tumut tang para rangga, tuhu yan wijil ing lēwihi, tus ning Janggala, wyakti wangça sinaring.
  44. Tēkan ing bala pēpĕk punang sañjata, wāhana kuda hastī, mwang tabĕh-tabĕhan, tunggul akhaṇḍa-khaṇḍa⁵⁾, kunēng mantriñg Majapahit, adan sañjata, endah lwar gunung apwi.
  45. Makamanggala ken patih Gajah-Mada, prajurit Majapahit, kaprakāça eng rat, aciri dhwaja siñjang, sinurat gajah anguling, rinukmakāra, lwar andaru sumilir.
  46. Mantri tinuhānāma ken Lēmbu-Wṛldha, patih Madhu lan

¹⁾ In den tekst prā.

²⁾ In den tekst ontbreekt ken, doch wordt apangarah gelezen; de lezing van de v. II. verdient hier de voorkeur.

³⁾ Men vindt de vormen Basanta(ka) en Bhasanta(ka); de juiste spelling en de afleiding zijn mij niet bekend; men kan hier ook lezen: Basantaka khyāti, maar Zang III, 67 heeft Basanta.

⁴⁾ Naast saniga komt ook de vorm sanega voor; GR. geeft nog de variant sawega (kawi-woord) en neemt aan, dat de woorden van Sk. samwega = onstuimigheid afgeleid zijn. Afleiding van sawega (Sk. = onstuimig, uit sa + wega; cf. Ju. s. v.) is ook mogelijk, maar evenmin zeker als die van samwega.

⁵⁾ Zie Ju. s. v. kāṇḍa.

- Gowi, Měnto Kěbo-Bungsang, Tětěg Měñjung kalawan, sirā-patih Mārga-Lěwih, sirārya Tadah, tinuha-tuheng jurit.
47. Tinut ing menak wijil ing Wilatikta, tus ning çūra sinaring, jajaka rājasa, mantri anom araras, tus ning wangça Singhā-sāri, mwang para rangga, solahipun aramping.
  48. Wěngi tan kamantyan tingkah ing sañjata, kuněng wuwusēn eñjing, ri wijil ing arka, umung tang tatabuhan, yaya lwir karungweng langit, grēbēg ing bala, lwir bhraṣṭa¹⁾ hyang medinī.
  49. Larap ning astra lěwih suprabhāsinang, naruh teja ning rawi, ndan çrī naranātha, sampun sira wus ahyas, mijil²⁾ sira çrī bhūpati, lwir sūrya kěmbar, sakeng Udayagiri.
  50. Parēng si ranakira prabhu taruṇa, pahyasira angrawit, war-nyākung araras, byakta anusah prāṇa, tan-sah anangsāra liring, manah turida, manasija ināpti.
  51. Panēdas ing laku wong ing Wilatikta, tinut ing tanda mantri, ndan si rakryan Mada, senāpati ning bala, pramukha mung-gw eng padāti, adhwaja siñjang, kalih lan ubar-abir.
  52. Saha jujulukira pinandīng harṣa, bhinūṣaṇan mas ādi, pinapag eng ratna, tan-sah apayung krṣṇa, dinraweng mas aneng pinggir, wyakti ta sira, Janārdana pinatih.
  53. Nuli lumampah sang kadi Manobhawa, wontēn rēnggāneng³⁾ hastī, kinambalan çweta, akalung padma hema, tinatah pinad-masāri, amata mirah, sinimbaran angrawit.
  54. Saha watang jujuluk umunggw ing harṣa, atēngran sūtra putih, sinuji makara, tan-sah apayung çweta, asusungkul mas angrawit, lwir candrawimba, gumiwang ing awyati⁴⁾.
  55. Untatira çrī naranātheng Gēgēlang, tinut eng balamantri, kuněng çrī narendra, wontēn rēngga³⁾ ning liman, inuparēng-geng mas ādi, apayung jēnar, aciri sūtra kuning.
  56. Minas-drawa sinurat manuk dewāngga⁵⁾, jujulukira lěwih, dadap aturangga, mas acāmara çweta, saha gāñdēwa cinang-king, cara pradipta, pantēs kajriheng ari.
  57. Mantrinira prasama anunggang kuda, pinalanan rinukmi,

¹⁾ In den tekst bhraṣṭa.

²⁾ In den tekst mil.

³⁾ Rēngga en ringga van Sk. rangga.

⁴⁾ Inplv. Sk. wiyat, locat. van wiyat = luchtruim.

⁵⁾ De v. l. heeft manuk dewatā.

- kumram lwir cāraṇa, pinayungan angraras, tunggul asanding pangawin, bala ring harṣa, panganggone linēwih.
58. Kaping untat črī naranātheng Janggala, warñākung ararawis, pantēs gēlungira, kēkendon adhikāra, makuṭa ratna rinukmi, cinandyanira, lēwih¹⁾ hyang Cākyamuni.
  59. Abhirāma anunggang liman abinang, saking Bogor-pradeći, kaprakāça eng rat, anāma Supratīka, suprabha kagiri-giri, dening bhūṣaṇa, bék dening mas ratnādi.
  60. Kṛṣṇākāra rūpa ning payung mwang dhwaja, minas-drawa ring pinggir, pininda wışabha, kumlāb dening pawana, saha jujuluk pinandi, simurat rakta, bhinūṣaṇan mas ādi.
  61. Apamapag maṇik-toya pating krēdap, lwir kukunang angrawit, wajanya gumilap, endah lwir Indrabajra, kakaracannya alungid, saha gāṇḍewa, bhinūṣaṇan linēwih.
  62. Tinut ing mantri pada umunggw eng kuda, pinayungan tuhu acri, mwang tunggul asinang, jujuluk ingēmasan, tan pendah batel ing tulis, krēp ing papandyan, aglis lampahaneki.
  63. Kañcit prāpta eng tēgal Wilajanggala, sañjateng Majapahit, aneng Pablantikan, Ampel-Gading kalawan, Masigit-Agung wus ēnti, tan paligaran, ebék punang kikiwi.
  64. Dwirada-Mada matur i jēng sang nātha, kaharēp patik aji, malih apotusan, tētēgēn kang wong Sunda, manawa ajriheng pati, manggāngatēra, sira sang rājaputri.
  65. Saha sēmbah anuhun i jēng sang nātha, prāptāmaleni bhakti, manggut črī narendra, Tētēg Mēñjung sinengan, čīghra tēka atur bhakti, sinung andika, dera rakryan apatih.
  66. Kalih pradatta sampun wineh andika, wontēn sātus angiring, tan kawarñeng mārga, kūnēng sang aneng Bubat, akasukhan dina rātri, egar ndrawiṇa, byaktāmungpung ahurip.
  67. Sukha ramya dene anēkakēn karṣa, lwir tan ahedēp wiṣti, munya gong ghūrṇita, orēg wontēn ing Bubat, sang nātheng Sunda alinggih, sor ing wāṇḍīra, kañcit potusan prāpti.
  68. Tan palarapan tēkāmarēk eng harṣa, prakāça wētu ning ling, e sang nātheng Sunda, kami kinēn marēka, de bhaṭṭāreng Majapahit, sira wus prāpta, mangke aneng Masigit.
  69. Amantēsana sanggup mēne sang nātha, yan kitāwēdīng pati,

¹⁾ In den tekst tweemaal lēwih.

- lah age marēka, i jēng çrī naranātha, aturana jiwa bhakti,
wangi ning sēmbah, sira sang nāthaputri.
70. Wahu karungu denira çrī narendra, bangun runtik ing ati, ah
kita potusan, warahēn tuhanira, nora ngong marēka malih,
angatērana, iki sang rājaputri.
  71. Mon kari sasisih bāhune wong Sunda, rēmpak kang kanan
keri, norengsun ahulap, rinēbateng paprangan, srēngēn si
rakryan apatih, kaya siniwak, karṇaçūla angapi.
  72. Kalih sira tumēnggung pangulu Borang, kady ararahup gētih,
kumēdut tang jaja, karo prakāçāngucap, matanggal marānu-
dingi, kakehan ujar, dūta boiset kayeki.
  73. Lah patulaka kita mēne den enggal, atag kadangmu ēnti,
rēbutēn ing beñjang, tēkakēna karēpta, kang dūta sumahur
aglis, lah antekēna, bhrāstamu beñjang-eñjing.
  74. Mantuk punang utusan asumbar-sumbar, angrēmēka ring
eñjing, ndan sang mantriñg Sunda, pada anghrēt brahmātya¹⁾,
lēpas eng Bubat anuli, punang utusan, cīghra prāpteng Masigit.
  75. Marēk anēmbah matur i jēng sang nātha, pukulun pādūkāji,
kawula pangeran, sampun datēng eng Bubat, tumēka ājñā
nrpati, nora tinanggap, embuh runtik eng ati.
  76. Tur amēkas-mēkasi patik bhaṭṭāra, akon çrī narapati, prāptaha
ring Bubat, aglis angrēbuteng prang, sang nātheng Sundāngaty-
ati, ambhāgekēna, prāpta pāduka aji.
  77. Mangkin katanghi runtikira sang nātha, dadya sirālon angling,
lah mantri sānanta, den pada adandana, rēmēkēn ayo gigisin,
jambarēn pisan, pira kadhīraneki.
  78. Ken Gajah-Mada matur saha wot sēkar, tinut eng para mantri,
duh dewa pangeran, ring beñjang lumuruga, kang bala malih
ginilih²⁾, mangkyā kewēda, towi lingsir ing rawi.
  79. Aguṇitā tingkah ing atanding yuddha, pinarawēñca³⁾ malih,
lakuhan ing bala, çatru pāduka nātha, ñambra⁴⁾ kapēlang
yenungsi, amangun rodra, amunuh den yatnani.

¹⁾ Uit Sk. brahma, dat in het Jav. ook „vuur”, „toorn” beteekent, en Jav. ati, een zelfde vorming dus als van prihatin; de bij GR. s. v. bramatya opgegeven etymologie (van brahmātyā Sk. = moord aan een Brahmaan) is onjuist. De tekst heeft hier bratya.

²⁾ De v. l. heeft gigilih.

³⁾ De etymologie van dit woord is niet bekend.

⁴⁾ Van cambra < camra, dat, evenals camari, neenvorm is van Sk. camara = yak, maar op Java ook = hond; zie KBW. en Ju. s. v. v.

80. Samangkātūrirāpatih Gajah-Mada, kayoman dening mantri, manggut çrī narendra, meh sumurup hyang arka, bala prasāmākiikiwi, angēpung tuhan, sagubug-gubug iki.
81. Wēngi tan kawarñaha kunēng ring eñjang, sang hyang sūrya umijil, ng Udayaparwata, sañjateng Wilatikta, abingar kasenwan rawi, lwar bahni muntab, sumarambah angalih.
82. Saka wetan lumurug prabhu taruña, tinut eng balamantri, pēpēk kang sañjata, bēdil akhañda-khañda, tameng lwar megha atañit, larap ning pēdang, astra mayat ing riris.
83. Saka kulwan tēlas sawong ing Janggala, wong Gēgēlang tan kari, ndan çrī naranātha, kalih bungkah ing bala, sang mantry eng harṣāngimbangi, ibék ing bala, sawang jaladhi titib.
84. Saka kidul sumrēg lakuhan ing bala, sañjatāgung tinut ing, mantri Wilatikta, tan len si rakryan Mada, makanaryamā-neng¹⁾ jurit, munggw ing çakaña, nganggo tumandang mantri.
85. Mantrinira atata kadi ring surat, amenak kung akuning, asisimping ēmas, panganggonyādhikāra, ring harṣanirāngimbangi, acawēt jēnar, asabuk lubeng-lēwih²⁾.
86. Kang panēndas sampun aparēk ring Bubat, brahmaçara karihin, munya gong ghūrṇita, surak asanggaruhan, wong Sunda yatna anuli, malēs anurak, gumirih asanggani.
87. Munggw ing banawa akeh punang wong Sunda, juru-modya ning bēdil, besar ing bahitra³⁾, mimis amaficaruta, prasama sampun sumaji, angantekēna, pangrihin ikang ari.
88. Pan wong Sunda anganggo dharma ning yuddha, malēs sampunnyākanin, de sang çūradharma, yeka mārga mottama, kang wong rumuhun amrang ing, rañamadhyama, mārgamadhyā pinanggih.
89. Mangkin rumampak sañjateng Wilatikta, saka kidul lumindih, tan natgateng bhaya, lwar alun ing samudra, gumulung tandangnyājurit, tēka amatang⁴⁾, nuduk nulup nuligi.
90. Surak umwang gumaruh mwang tatabuhan, bēdil muni anitir,

¹⁾ Zie KBW. s. v. naryyama, waar de mogelijkheid geopperd wordt, dat het woord af te leiden is van Aryamā (Sk. Aryaman), die de voornaamste der schimmen genoemd wordt; in het Rāmāyaña wordt Aryamā een keer weergegeven met kṣatriya (KBW., I, 122b).

²⁾ Vgl. de aanteek. van Kern bij Nāg. XVIII, 3⁴, ed. Krom, p. 64—65.

³⁾ Zie boven bij I, 39b.

⁴⁾ De tekst heeft hatang.

- mimis analasar, wong Sundākeh kacūrṇan, amalēs ndatan
gigisin, angamuk rampak, lwir tan ahedēp wiṣti.
91. Kweh kawēnang dinuk inungsēb ginalah, bala eng Majapahit,
lyan akeh kacūrṇan, ingidēk tinindihan, binabad sinrēg inungsi,
keh kasulayah, çawa apulang gētih.
  92. Gingsir mengas sañjata eng Wilatikta, dinuk ginanti-ganti,
pangarēpe bubar, tinut mangkyā sinurak, srēngēn mantrīng
Majapahit, ngaswakēn bala, çighra malih apulih.
  93. Maly arurēk prang rame yaya ring surat, kalih tan kanan
gingsir, ndan sang kari wetan, ēnti rame ning yuddha, kang
bēdil saking banawi, tan papēgatan, lwir kētug ing awyati¹⁾.
  94. Rusak balanira çri aji taruṇa, kaparēk eng kikisik, pējah
kasulayah, çawa tan kaya çawa, rēmēk rampung sipi-sipi, bāhu
mastaka, keh kabuñcang tan kari.
  95. Wrin-wrin kagyat kagēman wong Wilatikta, dening mimis lwir
wṛṣti, awrēg alulunan, anusupa ring alas, tan ketung durga
nikang rwi, ana ring lēbak, kadi luwak angēpil.
  96. Paprang ing wong Sunda tan aty ahuripa, rame kang prang
sily okih, tan ketung kang pējah, pada along-linongan, kang
surak awanti-wanti, bēdil lwir gēlap, Cetramāsa angrēsi.
  97. Kang prawīra apagut pada prawīra, kaya batel ing tulis, abēnēr
tan iwang, tañ jrih akayeng tuhan, kunēng kawarṇaha malih,
sañjateng kulwan, sampun aprang sily okih.
  98. Awrērugen prang ramyāwor awantusan²⁾, umung swara ning
bheri, kēndang gong ghūrṇita, yaya ruga ng ambara³⁾, grēbēg
ing bala yaya lwir, bubura ng lēmah, kuda liman padānghrik.
  99. Sinrēg linindh saka ri kidul wetan, wong Sunda akeh mati,
dady asmu kagiwang, tur kalintangan lawan, marmanya apinda
wrin-wrin, runtik tuminghal, rangga Sowan apulih.
  100. Rangga Caho amlēg turangga ring harṣa, tamengipun den
kiñci, pēdange ingunda, binabad tekang lawan, kalih tan
natgateng wiṣti, tandang andēmak, kadi mong anon kañcil.
  101. Keh kawēnang kang lawan akeh kacūrṇan, gingsir wong Majapahit,
rangga Wīramāngsa, manggēh nganggēhi bala, kalih keñ
Jalak anguling, sama akuda⁴⁾, sikēpe padārangin.

¹⁾ Zie boven bij II, 54.

²⁾ De tekst heeft awastusan.

³⁾ De tekst heeft rug ambara.

⁴⁾ De tekst heeft kuda.

102. Angunus tēwék kalih mara ring harṣa, rangga Caho kang pinrih, dinémak eng kuda, tan giwang kinémbulan, tameng ingunda silih kris, tan-dwa kawēnang, Wīramāngsa sinuri.
103. Sinuduk rangga Caho dene keñ Jalak, trus tamenge tinangkis, kañcit rangga Sowan, amrang sakeng iringen, pējah keñ Jalak anguling, kalih sinurya, binuñcangan eng kṣiti.
104. Patih Gowi srēngēn kady ararahup rah, kalih ken Mārga-Léwi, mwang sirārya Tadah, parēng angērab roma, angunda tameng paresi, lwir gajah roṣa, tandangipun añjrihi.
105. Patih Gowi apapag lan rangga Sowan, suwyātanding kawanin, kakrēcik ing khaḍga, syuh apwinya sumirat, atangkis prathama kalih, kañcit kachidra, rangga Sowan atangkis ¹⁾.
106. Sinuduk trus jajane pun wīra Sowan, niba saking kudeki, sakṣaṇa tinigas, umung swara ning surak ²⁾, ken rangga Caho smu runtik, pinrih binabad, sira Gowi inungsi.
107. Gipih ken Mārga-Léwi tēka amatang, rangga Caho wus mati, kondur kang wong Sunda, tinut mangke sinurak, tuhan Sirikan nanggēhi ³⁾, dēmang Makara, lañ Jātiguruneki.
108. Pañji-Mēlong kapat ya tur maring harṣa, akon aja agingsir, watange ingunda, parēng angamuk ⁴⁾ rampak, tandange tuhu winani, kadi çārdūla, angiras lawan tañ jrih.
109. Maly atulak abalik pamuk ing bala, Sunda tañ jrih eng pati, rusak wadwa Jawa, dhwajākeh kasulayah, kang wangke atindih-tindih, kadi parwata, rah asawang jaladhi.
110. Angde kadbhuta patēmpuh eng ayuddha, bala eng Majapahit, matambēh ing harṣa, mantri parēng angrēbat, tuhan Gēlēmpong ngēmasi, ramya ning yuddha, rodrāñangking-cinangking.
111. Brahmaçāra mwang galah tan paprayoga ⁵⁾, sok kantar tameng rangin, kang tēwék lan pēdang, curik abir ⁶⁾ kalewang, silih prang-pinrang arangkit, mabad-binabad, angduk-dinuk silih kris.
112. Arujungan arukēt paprang ing bala, silih bandha apulir, lwir

¹⁾ De t. h. angkis.

²⁾ Ning surak ontbreekt in den tekst.

³⁾ De t. h. nanggahi.

⁴⁾ De t. h. amuk.

⁵⁾ De t. h. prayoga.

⁶⁾ Of, naar de v. l., churigābir.

- bhütānon māngsa, lwir gagak anon çawa, yaya tan ahedēp
    wiști, sangçaya jwāla, patēmpuh eng ajurit.
113. Lwir jaladhi ¹⁾ dēdēt ing tameng lan kantar, pēdang tařitnyāng-
    rēsi, warāstra lumēpas, ya udannyākēcēhan, agēlap swara ning
    bēdil, saking banawa, yaya ruga ng awyati ²⁾.
  114. Surak umwang srēngēn ken dēmang Makara, amlēg turang-
    ganeki, lumaju ring harṣa, kadi kēbo angunda, angunda wa-
    tang rarawis, mraka-mrakata ³⁾, mawēlu denyānguling.
  115. Tan-dwa papag pamuke Kēbo-Nirada, sama awatang kalih,
    pada prakočeng ⁴⁾ prang, wus atangkēp tang watang, atangkis
    prathama kalih, nīdra-chinidra, suwyātanding kawanin.
  116. Sep akēdap kachidra Kēbo-Nirada, sinuduk jajanyeki, rudhi-
    rāmulakan, tiba saking turangga, srēngēn ken Bungsang apulih,
    tameng lan pēdang, ingunda tan gigisin.
  117. Kañcit winatang luput si Kēbo-Bungsang, tamengipun ⁵⁾
    tinangkis, pinēdang tang watang, pasah tiba ring lēmah, dē-
    mang Makara dinuk ing, pēdang kaprāṇan, anibānuli mati.
  118. Tuhan Sirikan ēnti runtike mulat, anghrēk kuda yayāgni,
    jwāla nikang manah, cīghra angalang dadap, saha tēwēke
    kinatik, makagurilap, kakaracan alungid.
  119. Lwir taruṇa pamuke tuhan Sirikan, anon kanyā yuwatī,
    grēmētēn agirang, lwir tan natgateng bhaya, mangkana rin-
    seng ati, akweh kang lawan, linēbon ndatan ajrih.
  120. Angiras punang lawan akeh kawēnang, menak ing Majapahit,
    amañcalurahan, mangkin mangsē wong Sunda, keñ Jātiguru
    manut ing, pamuk ing bala, Pañji-Mēlong tan kari.
  121. Smu kagiwang sañjata eng Wilatikta, sinrēg mangke inungsi,
    malayw alulunan, kumyus yaya cāmara, kadrēsan pawanagati,
    tinut sinurak, ingudanañ jamparing.
  122. Mangkin bubar silih idēk lawan rowang, akweh jengkel akanin,

¹⁾ De t. h. jaladha, en ook de v. ll. hebben een slot-a, maar de aard van de vergelijking maakt de lezing jaladhi waarschijnlijker dan jalada (wolk).

²⁾ Zie de opmerking bij II, 54.

³⁾ Sic?

⁴⁾ De herkomst van dit woord is niet bekend; Ju. spelt het met ç, KBW.
met s; ook parikosa komt voor.

⁵⁾ De t. h. tatamengipun.

- dhwaja kasulayah, atinggala sañjata, srēngēn mantrīng Maja-pahit, parēng tumandang, bala wīra kakhyāti(ng)¹⁾.
123. Bangun tēngran abalik angamuk rampak, lwig ombak ing jaladhi, anēmpuhi parang, surak asanggaruhan, satatabuhan amlingi, panghrik ing kuda, bangun ramya ning jurit.
  124. Tan-dwa papag pamuke tuhan Sirikan, Lēmbu-Wr̄ddhāng-layani, kalih wikan eng prang, sikēpe padādadap, mayat tēwēke alungid, kudākuyēngan, amet chidra caliring.
  125. Ken Sirikan tan maryā anrēng ambabad, Lēmbu-Wr̄ddha atangkis, kaslēkan eng kuda, pinrang tiba ring lēmah, kabrajan siwak eng gigir, kari agēsang, pakṣātanggal tan olih.
  126. Atanghi-tanghi inidēk dening kuda, ken Mēñjung anulungi, dinuk ken Sirikan, trus rudhiranya muñcar, tiba kasungsang eng kṣiti, ken Lēmbu-Wr̄ddha, mundur atawan kanin.
  127. Jätiguru lwig gurundaya anawat, denyāmlēg kudanyāglis, cēt aneng iringañ, cēt angiras eng harṣa, Pañji-Mēlong rowangneki, Iwi²⁾ Pañji-Kunal, kukuh dene ajurit.
  128. Para rangga anāma rangga Tan-Giwang, rangga Pakū ngalangi, kalih pinrājaya³⁾, pējah karwa tinigas, surak lwig karungweng langit, awor mṛdangga, embēh ramya ning jurit.
  129. Akeh menak ing Wilatikta pangharṣa, wīra mati ajurit, tēkeng balakrama, patih Madhu kalawan, ken Tētēg runtike ēnti, amlēg turangga, saha bala lumindih.
  130. Kañcit apapag kuda keñ Jätipitā, patih⁴⁾ Madhu kang pinrih, mesēm tur angucap, kamayangan kapapag, e Madhu ayo tan eling, duka ring Sunda, rowang ing orup⁵⁾ asih.
  131. Madhura demu matur i jēng narendra, saking madhw apet pati, çāsaneng adhama, ndi krama ning prawīra, tinutmu ngapus-apusi, yan ko andona, maring Sunda amrépi.
  132. Masa kitāngraraba(ng)⁶⁾ wulu salamba, bhraṣṭa kadangmu

¹⁾ Ng in den tekst, niet in de v. l.; een slot-*ng* komt bij dit woord herhaaldelijk voor.

²⁾ Volgens de v. l.; de tekst heeft *lwir*; zie over deze variant de aantekening achter de vertaling (p. 142).

³⁾ Van Sk. *parājaya*.

⁴⁾ De t. h. *pangtih*.

⁵⁾ De t. h. *orum*.

⁶⁾ Ng ontbreekt in den tekst, maar moet waarschijnlijk wel gelezen worden, naar de v. l.; de Balineesche uitgang -*ang* = Jav.-*akēn*.

ěnti, tan waluyeng kiṭa¹⁾), sangkan asih pinasang, mangke den tumulus asih, lah aparēka, mangke ahurup kanin.

133. Ken Madhu anahuri enggal kabangan, ah nora ngong ajuti, ngong bĕnĕr ing mārga, kita mithyeng samaya, norānut eng nusāntari, tēkāngajawa, marmātēmah kayeki.
134. Srēngēn keñ Jātiguru asring ambabad, patih Madhu tan gingsir, amalēs ambabad, tangkise padādadap, makana rantang agatik, pĕdang malela, kang²⁾ sumirat eng apwi.
135. Kalih paprange padātangkis lāghawa, suwyātanding kawaniñ, cĕt malang tang kuda, akuyēngan asepak, atēnggeh kuda abisir, kasorañ chidra, Jātiguru atangkis.
136. Dadapira pinĕdang pocol eng lĕmah³⁾), karo pĕdang tinangkis, sep malih pinĕdang, trus jajane rah muñcar, Pañji-Mĕlong angucupi, tēka amatang, patih Madhu tan kanin.
137. Kasungsang tiba saking luhur ing kuda, ken Tĕtĕg angucupi, sāhasā amatang, Pañji-Mĕlong kaprānan, pĕjah karwa wus sinuri, surak ghūrnīta, tatabuhan gumirih.
138. Bubar wong Sunda mangko çeşa ning pĕjah, pada mungsi nṛpati, tinut ingudanan, çara akeh kacūrṇan, runtik si rakryan apatih, ādi ning Sunda, Anepakēn kakhyāti.
139. Munggw ing kuda binarong akara-kara, krṣṇākāra akiris, lwar⁴⁾ roma ning gagak, (k)aran Gagak-Mayūra, agung lwar pun Anda-Wesi, wijil ing kuda, Bima Kore ing⁵⁾ nguni.
140. Kalih ken Larang-Agung umunggw ing liman, panganggone linĕwi, lwar daitya⁶⁾ si Sunda, Upasunda tan iwang, anganggo tumandang mantri, payung mwang dhwaja, pada krṣṇa aciri.
141. Atangkis tameng tinapis dening ēmas, bĕk dening ratna ādi, pĕdange ingunda, kagurilap ahulap, kakaracane alungid, kalih lan buntal, winuku-wukw eng rukmi.
142. Saha watang rinawisan kambalābang, abubungkul mas ādi, winarṇa abinang, sinurat ing mas drawa, apamapag maṇik-wārih⁷⁾, pantēs pragalbha, tuhu ādi ning mantri.

¹⁾ Kramavorm van Sk. kuṭa.

²⁾ Ontbreekt in den tekst; ingevuld naar B; C heeft sum. ekang apwi.

³⁾ De t. h. lma.

⁴⁾ De t. h. lwar.

⁵⁾ Ontbreekt in den tekst.

⁶⁾ De t. h. tye.

⁷⁾ Sk. wāri.

143. Jajakanirābagus kadi ring surat, saha watang jiniñring, asi-simping ēmas, alañcingan bot sabrang, pantēs olahe prajurit, wangça amenak, tus ning Sunda sinaring.
144. Balanira tinarik lumajw ing harşa, ling i rakryan əpatih, mēne pada rowang, kidul mangke den parag, sañjatāgung kang den ungsiriyonggwan¹⁾ ika, apatih Majapahit.
145. Si Gajah-Mada kang atunggul asiñjang, cémér polahaneki, lah tēmpuhēn pisan, ayo weh arerena, den tut tēkeng Majapahit, den amuk rampak, ajāngrasa²⁾ gigisin.
146. Kang balāhyun-hyun anrēg maring harşa, parēng³⁾ wong çüreng pati, lwir wah ing parwata, gumulungan arampak, lwir banteng kokalan kanin, tandang añaingat, angduk angobat-abit.
147. Ingidék ginalah binabad ing pēdang, dukduk panah lan gandi, suligi asimban, rusak kang wadwa Jawa, akeh kacūrnan ing bēdil, mimis angampar, pasar lawañ jamparing.
148. Tan ketang kang pējah dinanta ing liman, 'lyan kedékan apicil, si Gagak-Mayūra, nokot-nokot amāngsa, lwir singha krūra awingit, marma katrēsan, giwang apērang miring.
149. Kalud ingidék ingamuk sināhasān, dene wong çüreng pati, pējah kasulayah, rēbah kagingsir bubar, atilar gagamaneki, pating samburat, pati puru(g)-purugi⁴⁾.
150. Kidul wetan angulwan awrēg abyuran, dadap panah suligi, tameng towok kantar, brahmaçara mwang galah, pakatihalang eng kṣiti, tunggul tinilar, kasarakatan eng rwi.
151. Tan-wun pējah sing katututan ginalah, dinuk sejyan akanin, inidék ing rowang, len anibani jurang, ring lwah ajro paraneki, karēm eng⁵⁾ toyālara pating burēngik.
152. Sira Mēnto kalih sira Jarañjaya, karya kesianan pinrih, rinēbat eng lawan, meh sira kawēnanga, malayu atawan kanin, mulat ken Gajah-Mada runtike ēnti.
153. Angadēg ing çakata sarwi angucap, ing sārathi ken Ēnti, lah Ēnti den yatna, amrēg çakata ning ngwang, iki patih Sunda prāpti, dukduk ingunda, papagēn ayo gingsir.
154. Atuduh eng bala jajaka ring harşa, mantri parēng apulih, kang

¹⁾ Ungsi + iriya + unggwan.

²⁾ De t. h. ajrāngasa.

³⁾ De t. h. parē.

⁴⁾ De tekst heeft puru-, de v. l. purug-.

⁵⁾ De t. h. e.

- surak ghūrṇita, umung tang tatabuhan, kang bēdil lwir bajrasaki ¹⁾), mimis asimban, tumiba kadi wr̄ṣti.
155. Maly atangkēp prang rame yaya ring surat, pada tan kanan gingsir, akyālong-linongan, lwir ombak ing sāgara, anēmpuh suku ning wukir, kalih tan giwang, tañ jrih akayeng gusti.
  156. Arukēt tang prang ramyāwor awantusan, bala pada kakhyāti, çūrasāreng raṇa, lwir tan natgateng bhaya, pējah tan ketung akanin, silih prājaya ²⁾). amrang angduk angēris.
  157. Susun-sinusun wangke yaya sirara, rah angabangeng kṣiti, embēh kadlbhuteng prang, mantri akeh kawēnang, ingiras dera apatih, Sunda pragalbha, Anepakēn amrépi.
  158. Larang-Agung pamuke kadi çārdūla, mētta tandang angawil, mṛga sakaparag, rēbah kaparawaça, tan pendah tambak eng ēni ³⁾), pinarag ing wah, tan-wun bubar kagingsir.
  159. Mantri pura anāma Kuda-Wirada, Wīraçastrāngimbangi, kalih pinrājaya ²⁾, sing malang tan-wun pējah, ken Larang-Agung angrapih, sangçaya jwāla, patēmpuh eng ajurit.
  160. Ky Anepakēn angunda pēdang ambabad, lawan akyāngēmasi, amañcalurahan, ksatriyākeh kawēnang, srēngēn si rakryan apatih, Dwirada-Mada, ngadēg sireng padāti.
  161. Tan-dwāpapag pamuke ky apating Sunda, lawan rakryan apatih, mesēm tur angucap, kamayangan ko prāpta, atutur samayeng nguni, duk ing pangastryan, ry ajēngira sang muni.
  162. Siddha denta ambhraṣṭakēna wong Sunda, makacaru ning bhūmi, aneng Wilatikta, lah mēne tumuruna, adadagan aneng kṣiti, ahurup braṇa, atakērana gētih.
  163. Ken Gajah-Madāsahur enggal kabangan, atutur ngong ing nguni, tan mithyeng samaya, sangkan ngong iki tēka, aty amapgmu atanding, prabhāweng raṇa, mapa guṇa kawanin.
  164. Lah den enggal mēne kaparēkeri ngwang, tēndasmu si dak suri, ken apatih Sunda, ēnti runtik ing citta, amlēg turanggāngidéri, ken Gajah-Mada, tan giwang eng padāti.
  165. Akuyēngan tang kudāngalihi chidra, suwyātanding kawanin,

¹⁾ De t. h. bajrasaking; bajrasaki is volgens v. d. Tuuk (zie KBW., s. v.) een verbastering van bajrāçani, Sk. wajrāçani.

²⁾ Sk. parājaya.

³⁾ De t. h. tambak eng ning.

- ndan si rakryan Mada, mangkin lwir singha rodra, nudingi kiweng padāti, ky apating Sunda, anglumpati padāti.
166. Prāyanira angruket aneng çakaṭa, wahw angrangsang padāti, aneng papasanigan, arēp malih angrangkal, winatang dene ken Enti, trus tang udara, rudhiranya umili.
  167. Atukup kanin tan surud apuliha, kiwul rakryan apatih, arēp amaneka, ri rēngga¹⁾ ning çakaṭa, binuntal dera apatih, Dwi-rada-Mada, trus kasungsang eng kṣiti.
  168. Aranggeyan tinigas rudhira muñcar, Larang-Agung aprang ing, mantri Wilatikta, tan giwang kinembulan, rinébat dinuk tinitih, tēkāmrājaya²⁾, Larang-Agung ngēmasi.
  169. Kagyat bubar wong Sunda çeşa ning pějah, malayw atawan kanin, kunēng çri narendra³⁾, Sunda wus ingaturan, cīrnā nikang tanda mantri, mangkin sang nātha, embuh runtik ing ati.
  170. Jagatsaya tumēnggung pangulu Borang, tuhan Unur kang kari, mantri aneng Sunda, dēmang Caho tan iwang, umiring pamuk nṛpati, mangsē angulwan, sañjatāgung kang pinrih.
  171. Kaprēnah kulwan çri narendreng Urawan, kalih kakangira çri, narendreng Janggala, pinalih kang sañjata, saka lor sumrēg lumindih, ramya ning yuddha, kadi guntur apanggih.
  172. Arangkit tang prang bala pada lāghawa, tañ jrih akayeng gusti, abyotāsusumbar, norāngucap mundura, atēmpur cawēt tan gingsir, silih sañjata, rame kang prang sily okih.
  173. Balakrama manggēh manggala ning aprang, tus ning wangça sinaring, cūrasāreng rāja, tan emut ing swajīwa, yaya tan ahedēp wiṣti, orup (p)achidra⁴⁾, cūradharma inongsi.
  174. Tan ketang punang çawa adus rudhira, kṣitya yaya rinandi, sumyok tekang surak, pereret asahuran, kēndang gong muny asanggani, bēdil lwir gēlap, gumēntēr ing awyati.⁵⁾
  175. Tanpāntara dukduk suligi asimban, pasar lawañ jamparing, mimis analasar, kadi warṣa tumiba, gāñdewa kalawan gandi, titir lumēpas, hrunya akyāngēnani.
  176. Prang ing wong Sunda kudu atalang jīwa, tēka anréng

¹⁾ Zie de opmerking boven bij II, 53.

²⁾ Van Sk. parājaya.

³⁾ De t.h. narendreng.

⁴⁾ De t.h. orapacidra.

⁵⁾ Zie de opmerking boven bij II, 54.

- umungsi, tan ajrih ginalah, binabad punang lawan, akeh kang pĕjah akanin, dadi kagiwang, wong Janggala kagingsir.
177. Tinut sinurak kadi sirarāgĕlar, kumyus katub eng angin, srĕngĕn Gagak-Kṣetra, lwir gagak anon māngsa, mangsĕ lwir banteng¹⁾ abisir, kokalan braṇa, tēkānggulung apulih.
178. Kalih pamuke tumēnggung Wirāndaka, dĕmang Pamasah malih, pañji Çūreng-Raṇa, tumēnggung Jiwarāga, Pañjang-Jīwa rowangneki, rangga Palana, parēng cīghra tumitih.
179. Arantunan gumilir wong ing Janggala, saha surak apulih, kĕndang gong ghūrṇita, kumlab tunggul abinang, ubar-abirnya sumilir²⁾, dening pawana, bangun girang apulih.
180. Ramya ning prang tan pendah pasir atukar, silih surung sumilih, ramyocak-ocakan, akeh along-linongan, saka lor tēka lumindih, kadi wah Māgha, anēmpuh tan gigisin.
181. Tan wineh arerena ginrĕk rinampak, wong Sundākyāngĕmasi, kakehan ing lawan, marmanyāsmu kagiwang, malayu mungsi nṛpati, mulat keñ Jagatsaya runtike ēnti.
182. Parēng tumandang tuhan Unur kalawan, dĕmang Caho kinanti, ken pangulu Borang, parēng bala sumahab, tandange tēkā-mrĕpĕki, lwir gajah mĕtta, tēkānimbat anguling.
183. Tan-dwāpapag pamuke ken Gagak-Kṣetra, Jagatsaya kang pinrih, atanding³⁾ kawīran, sikĕpe padāwatang, atangkis prathama kalih, watang-winatang, silih tanggul apanggil.
184. Sep achidra ken Gagak-Kṣetra winatang, trus jajane umili, rudhirāmulakan, endah kadi wangkawa, tiba kasungsang eng kṣiti, nĕhĕr tinigas, mastakanya cinangking.
185. Tumēnggung Jiwarāga srĕngĕn amatang, Jagatsaya atangkis, kĕna tang mastaka, pan tan maryā⁴⁾ ingunda, lwir gandu dene amulir, tan-dwa tarajang, sira karwa silih kris.
186. Apudĕtanasuwyāpasĕleng⁵⁾ khađga, maty adadagan kalih, sumyok punang surak, tuhan Unur apungkas, lañcingan watang kiniñci(h), angrĕk turangga, Pañjang-Jīwa inongsi.
187. Ken Pañjang-Jīwa malĕr asikĕp watang, aririwe bubat ing,

¹⁾ De t.h. bante.

²⁾ De t.h. similir.

³⁾ De t.h. atanđa.

⁴⁾ De t.h. mayya.

⁵⁾ De t.h. asawya.

- çakuna mrakata¹⁾), kuda wāhana nika, atangkēp kuda padāng-hrik, atanggul watang, kalih pada caliring.
188. Malang tang kuda malih adēdēs watang, silih tēmbung anguling, tan-dwa n asarakat, ririwe nikang watang²⁾, arujēng yaya tinambi, aglis ken dēmang, Pamasah angucupi.
  189. Sakeringan prakāça sāhasāmatang, tuhan Unur tan polih, amalēs pinirwan, tiba saka ring kuda, dēmang Caho anulungi, dinuk ken dēmang, Pamasah angēmasi.
  190. Wus sinurya kang surak mangkin ghūrṇita, dēmang Caho kalih sira pangulu Borang, tan atya ahuripa, Urang-Makarāngimbangi³⁾, tandang angiras, akeh çatrw angēmasi.
  191. Kadungkap prēnahira çrī naranātha, kalih mangke den pinrih, bela matyeng raṇa, saphala kang pinalar, sang nātheng Sunda yayāgni, jwalita prabhā, mijil saka ring akṣi.
  192. Maring harṣāngadēgi rēngga⁴⁾ ning liman, endah lwir gunung apwi, pan pating karēdap, sēng nikang prabhā gumyar, lēwiḥ bhūṣaṇa ning hastī, lwir Erāwaṇa⁵⁾, kumram kagiri-giri.
  193. Mangkin mangsē sang nātha amlēg kang liman, akeh çatru kagingsir, inidēk eng liman, len sinimbat eng danta, paratra sejyan akanin, mangkin atēpak, sira çrī aji kalih.
  194. Dēmang Caho tumēnggung pangulu Borang, endah bhūtānon daging, pamrēgan eng lawan, parēng Urang-Makara, tandange tuhu winani, parēng arampak, lwir tan natgateng pati.
  195. Urang-Makara jumog mara ring harṣa, kuda wāhananeki, dukduke ingunda, manggēh tan ana giwang, Lēmbu-Lalawon den ungsi, sama akuda, anduk-dinuk tan polih.
  196. Sep akēdap kachidra Urang-Makara, dinuk jajanireki, pējah kapisanan, linud mangkwa tinigas, ken dēmang runtike ēnti, tumuly amatang, Lēmbu-Lalawon mati.
  197. Srēngēn mantriṅg Urawan ken Wirādhyaṅsa, tumēnggung Wiragati, dēmang Meghāntaka, parēng amlēg turangga, pan sira çrī narapati, kalih kadungkap, dening çatru umungsi.
  198. Dēmang Caho tumēnggung pangulu Borang, tan len çrī aji

¹⁾ Sk. marakata.

²⁾ Ontbreukt in den tekst.

³⁾ Mbangi ontbreukt in den tekst.

⁴⁾ Zie de opmerking boven bij II, 53.

⁵⁾ Sk. Airāwaṇa.

- kalih, pinrih pinrājaya ¹⁾), tan mary angduk amatang, katuhan çrī narapati, dewa sakala, dūra n kēna kang pinrih.
199. Amalēs kalih parēng sira ambuntal, trus kalih kasuriring, srēngēn mantrīng Jawa, ngrēbut parēng amatang, rēñuh wangkenipun kalih, nēhēr tinigas, tur ingunda cinangking.
  200. Surak umwang gumuruh mwang tatabuhan, Iwir alun ing jaladhi, kunēng çrī narendra, karya sira kesisan, çirṇa nikang tanda mantri, bala wus bhrasṭa, byakta kidik kang kari.
  201. Kadyangga ning jong anabrang ing samudra, paprangira nr̄pati, norāna kamodya, layar dayung wus ilang, tan ana inati-atī, awasānanya, karēm madhya ning pasir.
  202. Wus karasa tēka ning antakanira, amlēg liman anuli, umētu kasinghanirādhikrama nātha, sēngsēng ning driya yayāgni, Iwir singha rodra, angiras lawan tañ jrih.
  203. Kweh kawēnang wong menak saking Janggala, ksatriya adhi-mantri, dinanta ing gajah, awrēg samālulunan, runtik çrī nr̄pati kalih, ngadēg ing liman, gāñdēwa wus cinangking.
  204. Tan-dwa papag pamuke padāmātēngga ²⁾), agayoran anguling, sang nātha ing Sunda, gumuyu tur angucap, kamayangan ingsun iki, kapanggihira, sang iniṣti ring ati.
  205. Prāya ning asih ³⁾ isun awawarangan, lawan sira kakāji, aneng Wilatikta, kalangan ing duşk̄ta, lah ⁴⁾ palilakēn kakāji, çakti ning Widhya, wyakti angde kayeki.
  206. Mangke den tulusa sihira asanak, kalawan isun iki, mangke den samangka ⁵⁾), tulus sawarang-braṇa, atakēra bañu wiring, ayo pachidra, çūradharma den iṣti.
  207. Sang liningan gumuyu asru angucap, duh ariningsun yayi, orengsun pachidra, mengēt eng krama çūra, sukhengsun ahurup kanin, atakēra rah, yayi ayo agingsir.
  208. Sang nātheng Sunda srēngēn mara ambabad, watang çweta tinarik, abubungkul ēmas, panumbuk maṇik-toya, kumram rarawis jiniñjring, titir amatang, sang nāthāsring atangkis.
  209. Atarawang kang tameng kēna winatang, sumirat kadi wr̄sti,

¹⁾ Van Sk. parājaya.

²⁾ Sk. mātangga.

³⁾ De t. h. nirasih.

⁴⁾ De t. h. lih.

⁵⁾ De t. h. samang.

- mañiknya tumiba, sang nātha ing Gēgēlang, gipih tēka ang-embuli, sang nātheng Sunda, manggēh tan gumirisin.
210. Asuwya silih dēdēs atangkēp watang, pada prawīreng jurit, pira lotanira, sang wani kinēmbulan, sangçaya lume atangkis, kañcit kachidra, watang malang tinangkis.
  211. Dinuk denira çrī narendreng Gēgēlang, trus jaja çrī bhūpati, tur linud binuntal, de sang nātheng Janggala, tiba kalēnggak eng hastī, mēsat hyang ātma, Hariloka inongsi.
  212. Awor lan kētug lindu riris prabhāwa ¹⁾, rēm-rēm teja ning rawi, teja ring ambara, rūpa kadi wangkawa, wong Sunda çesa ning mati, ambalik tēngran, padāmalakw ing urip.
  213. Sira Pitar kari tan tumut paratra, marēk i jēng bhūpati, aneng Wilatikta, tēka mēndēk anēmbah, ature arorwan tangis, aduh pangeran, sampun kudu alali.
  214. Kawula pāduka bhaṭṭāra pun Pitar, iky amalenī bhakti, asraha mastaka, saderāngrehakēna, wong wadhon akeh kang kari, wangi ning sēmbah, kawula pādukāji.
  215. Amlas-harṣa ature aminta jīwa, asēmu-sēmu tangis, sira çrī narendra, ēnti wēlas ing citta, aṛṇa sirānampeni, ndan kawarñaha, sang mantrīng Majapahit.
  216. Çesa ning pējah marēk i jēng sang nātha, wontēn sor eng waringin, katigālinggiha, aduh dewa pangeran, cīrṇa punang tanda mantrī, kary akidika, kasinoman ²⁾ eng tani.

ZANG III.

1. Kunēng sira çrī narendra, asuwya tan wētu ning ling, kangēn ing polah angepon, dene duškṛta ning gati, kawwat ing laku juti, kaloliteng sang wus hantu, prāptanirāngajawa, dadi atēmah kayeki, marma ning susah asēmu-sēmu wāspa ³⁾.
2. Mangkin angimbuhi lara, akeh kang mantry angēmasi, pējah eng raṇa anglakokēna lampah tan abēcik, angambah çāsana ning, adhama ala pinangguh, mangko uwus karasa, pambañanca ning hyang Widhi, kang anawung, kang purākṛtāneng kuna.

¹⁾ Sk. parābhawa ? Vgl. KBW., IV, 137a.

²⁾ Kasinoman wijst op de maat van Zang III, nl. sinom: 8a, 8i, 8o, 8i, 7i, 8u, 7a, 8i, 4u, 8a; varianten hiervan komen vaak voor.

³⁾ Of wāspa; in het Sk. komen beide vormen voor.

3. Wěkasan alon angucap, atuduh eng tanda mantri, mwang bala prasama kinon, angambil çawa ning mantri, sang paratra ajurit, kinon pada pinahayu, tan kawarñaha mangko, kuneng kawarñaha malih, sang nātheng Sunda mangko adandan¹⁾ bela.
4. Wonten pangalasan prāpta, matur ing çrī pramiçwari²⁾, kalinanira sang katong, bhraṣṭa nikang tanda mantri, ken Pitar amrih urip, anungkul eng Majalangu, marmanipun agēsang, umor ing çawa amati, den sinēngguh, çawa dening wong ayuddha.
5. Ri sampun ika awṛta, mangkin gumuruh kang tangis, guruh ing Kārttika sumyok, ariris tīrtha ning aksi, sambat-sambatnyā-mlas-sih, tan pēndah gēntēr alangu, kuneng sang adan bela, prasama wus abēbrēsih, awastra sūtra putih wajāmastika.³⁾.
6. Sang kadi hyang-hyang ing kendran, mangkin amēwēhi raçmi, kang rema ingan i wangkong, angure mangkin angrawit, lwir jaladāmēm riris, kang çocāmanis aluru, lwir nīlotpaladala, waja wuryan ing asisig, yaya mēnur, ingēmu mangkin araras.
7. Yan si winangwang ing citta, tan kemut eng jiwa pati, kang duhung tan-sah eng pangkon, minuṣṭi mārga iniṣṭi, kapanggihan ing rawit, tumutur aris sang hantu, satya bela ring rāṇa, sudhīra tañ jrih eng pati, nistṛṣṇa ing jīwa apēndēm sumirang.
8. Sirebunira angucap, aduh anakingsun nini, ingkene sira mas ing ngong, paratra bela ing rawit, yan sira tumuta ring, paprangan pangeranisun, tan-wun sinurud bela, paran siluhunganeki, tan katēmu, kang keṣṭi aneng swacitta.
9. Nghing pawěkasingsun mirah, yan sira sampun apanggih, ing ramanira akon sirāngantosa ingsun nini, apan liwat awēdi, rarenanira masingsun, aneng pēkēn tunna wwang, lēwi ring wwat ugal-agil, kawlas-ahyun, norāna wong tumuntuna.
10. Pinēkul ingaras-aras, pasūryanira sang putri, wěkasan umatur⁴⁾ alon, duh sāndikanira bibi, tur anēmbah ing bibi⁵⁾, añawang-ñawang amuhun, ri jēngira sang katong, sang siddha umor eng Widhi, duh pukulun, tinghalì si ranakira.
11. Satyabhakti tan kapalang, umiring pāduka aji, angunus duhung

¹⁾ De t. h. (h)adanda.

²⁾ Sk. parameçwari.

³⁾ Zie boven bij I, 25a.

⁴⁾ De t. h. amatur.

⁵⁾ Tur anēmbah ing bibi ontbreekt in den tekst.

- tan awédi ingandéman ring ati, trus anuli kapati, kang wong prasama kahantu, paréng ilang ing jíwanira sang maluy apsari, sirebunira manggél tan kanan tréṣṇa.
12. Tinulung punang pawongan, kaka-kakanirānglilir, kang tangis mangkin angampuhan kunéng çrī pramiçwari¹⁾, pahyasira angrawit, rabi ning mantri tan kantun, sama tumut abela, panganggone sarwāputih, kadi kulurak añjrah ing lurah-lurah.
  13. Mijil saking pasanggrahan, mangko çrī parameçwari, pāduka matur tan-sah kinanti mwang rabi ning mantri, adudulur lumaris, prasama angagém duhung, ingiring ing pawongan, prasamālara anangis, kadi guntur, asahuran aneng mārga.
  14. Wong Jawa akyānininghal, mantri saçeṣa ning mati, agarawalan anonton, kang bela prāpta angrawit, wahu lingsir hyang rawi, warṇane padāyu-ayu, lwir hyang ing wanāntara, panganggone sarwāputih, pilih amūjā brata aneng Kārttika.
  15. Kapingluh kang anininghal, kangēn duk prāptāngajawi, pan prāya sukha winongwong²⁾, wastwa atēmah kayeki, masa lu-hunganeki, nagarāneng Majalangu, kawwat ing laku bheda, kapilug citta nṛpati, dene aturirāpatih Gajah-Mada.
  16. Akeh wong padāguñépan, alara awětu tangis, akéh yan ucapēn mangko, lara ning anininghali, kunéng kang bela prāpting, raṇa kang çawa katēmu, kawēngan kang³⁾ wong tumon, lwir gunung kuṇapātindih, kadi guntur, rudhira mily amalabar.
  17. Ken Pitar prāpta anēmbah, ing sira çrī pramiçwari¹⁾, amēkul suku angepon, ature amēlas-asih, aduh pāduka çwarī¹⁾, kawula tan tumut hantu, pun Pitar kerang-irang, nirguna tréṣṇa ring urip, awet ginuyweng dadīnuçap ing para.
  18. Wāspādrēs⁴⁾ tangisnyālara, tur anēda sinampuri, çrī pramiçwari¹⁾ lingnyālon, Pitar ndi çawa kakāji, lah tuduhēn den aglis, age ngong tēka tumutur, çarānta⁵⁾ tuhanira, anganti tēka sun iki, nora umiringa sireng paran-paran.
  19. Ken Pitar asahur sēmbah, singgih⁶⁾ pāduka bhaṭṭārī, punika çawa sang katong, ri sor ikang tahēn çamī, patik parameçwari,

¹⁾ Sk. parameçwari.

²⁾ De t. h. wiñowong.

³⁾ De t. h. ka.

⁴⁾ Sk. wāspa of wāṣpa.

⁵⁾ Sk. çrānta.

⁶⁾ Ontbreukt in den tekst.

- mahayu uni pukulun, mwang çawa ning kṣatriya, mantri
pāduka bhaṭṭārī, wus pinupul, ri daganira sang nātha.
20. Kawula mangkyāngiringa, lampah pāduka bhaṭṭārī, sang inaturan nēhēr lumāmpah sira tan asari, mwang bela ning sang mantri, angiring sama adulur, prāpta dagan ing priya, prasama parēng abhakti, tur angalapi kukubira sang pējah.
  21. Ingusap wadananira, sang pējah kadi aguling, kawangwang warjanira sang priya lumeyep tang aksi, waja anrang criegading, kesian lati amangun, prapañca ning wong tumon, wuryan ing braña arupit, lwir kakuku, wahu sah ing pakēkēsan.
  22. Sang kadi dewakanyakā, anawak-nawak sang swāmī, duh dewa pangeran antosēn patik bhaṭṭārāngiring, saparan pādūkāji, kengētakēna pukulun, asamayeng paturon, sirāngajak parēng mati, tur angunus, duhung pinrang tanganira.
  23. Çūrākēkēmuḥ rudhira, tur ingandēman tumuli, trus prāṇanira karwānibani pangkon ing sang swāmī, kang rudhira umili, ken Pitar kaget kahantu, tinulung ing wongira, rabine tēka mrigijig, tēkāngrahupi ¹⁾ anglilira ken Pitar.
  24. Wahu tatas dumēlinga, katon rabinyāngrahupi, mandēl punang bāyu mangko, embuh jīwane tan sipi, ēnti sukha ning ati, anamar tangisnyāndahung, lumocitāneng citta, kari jiwaningsun yayi, uni durung, katon tan patīngsun dewa.
  25. Mangkana pangraseng citta, kunēng bela ning sang mantri, ri sampunira angabhakti ri dagan i sang mati, çūra dhīra amuṣti, churigā parēng ingunus, sarwy anawak ²⁾ ing priya, inayat-ayat liningling, punang duhung, angrēs manah ing tuminghal.
  26. Tumuly asuduk çarīra, abhasma rah tan awēdi, tumanēmtanēm kang khadga, ri sor ing susu umili, rudhiranya asthitī, çūra pralīna kang tinut, sampun kabeh paratra, kang bela dagan ing swāmī, umyang gumuruh kang tangis angampuhan.
  27. Ken Pitar mahayu çawa, ning bela kapwa asanding, pada rinuruban mangko, wong wadhon çesa ning mati, kawwat i jēng nr̄pati, ken Pitar makatur-atur, sukha sira sang katong, prabhu taruṇa lumaris, ring pasanggrahan nēhēr sira lumampah.
  28. Çīghra jumujug ta sira, pan prāyanira angambil, sang rājapu-

¹⁾ De t. h. -ngrawupi.

²⁾ Naar de v.l.; de tekst heeft sarwanawak.

Dl. 83.

trī sira nora tinaha parēng mati, apan norāneng bibi, tumutur aneng sang lampus, prāpta ring pasanggrahan, kapanggih umyang kang tangis, parawongira akusa-kuseng natar.

29. Sireñanira tinañan, unggwan i¹⁾ sang rājaputrī, tinuduhakēn aneng madhe²⁾ sira wontēn aguling, mara çrī narapati, katēmu sira akukub, perēmas natar ijo, ingungkabakēn tumuli, kagyat sang nātha dadi atēmah laywan.
30. Wēnēs ning mukha angraras, netra dumēling sadidik, kang lati angrawit katon, kengis ning waja amanis, anrang rum ning çrīgading, kadi anapa pukulun, ngke pangeran marēka, tinghal kamanda(p)³⁾ puñyaningsun pukulun, mangke prāpta angajawa.
31. Sang tan-sah aneng swacitta, ning rama rena inişti, marma ning parēng prāpta kongang mangkwātēmah kayeki, yan si prāpta kang wingi, bangiwen pangeraningsun⁴⁾, pilih kari agē-sang, kawula mangke pinanggih, lah palalun, pangdan ing Widhy angawaça.
32. Palar-palarēn ing jēmah, pangeran siddha kapanggih, asisihan eng paturon, tan kalangan ing duşkṛti, siddha kāpti ning rawit, mwang rena kalih katuju, lwir mangkana panapanira sang uwus alalis, sang sinambhrama lēnglēng amrati citta.
33. Sangçaya lara kagagat, pētēng rasa nikang ati, kpati sira sang katong, kang tangis mangkin⁵⁾ gumirih, lwir guruh ing katrīni, matag⁶⁾ panēdēng ing santun, awor swara ning kumbang, tangis ing wong lanang istrī, arērb-rērb pawra ning gēlung lukar.
34. Tinulung sira sang nātha, asuwya ndatan panglilir, sireña sirāngambil sangku esi tīrtha açuci, çinocan çrī bhūpati, ang-lilir mēnggah angaduh, mara angusap çoca, napuhi wāspa⁷⁾ ning aksi, tur angunus, salwir ing rājābharaṇa.

¹⁾ De tekst heeft unggwanira.

²⁾ Sk. madhya.

³⁾ De beteekenis van dit woord is niet duidelijk; zie de opmerking hier-beneden bij de vertaling; de gissing van v. d. Tuuk, dat hier wellicht kawandha bedoeld wordt, kan moeilijk aanvaard worden.

⁴⁾ De t. h. pare inplv. pangeran.

⁵⁾ Ontbreekt in den tekst.

⁶⁾ De v. l. heeft hier ngatag.

⁷⁾ Sk. wāspa of wāṣpa.

35. Kinapil kani ¹⁾ kang laywan, rinuruban ing sasampir, dastarira ingusap-usap wadana ning sang mati, asasambat anangis, mas mirah pangeraningsun, ndi nggwanirātmajawa, rarahĕn ing pasir wukir, masa kapanggiha sira duk agĕsang.
36. Katuhon ing ambék ²⁾ meda, sinaput ing manah prēsing, cāra ala kang linakon, wasānātēmah kayeki, duh jiwaningsun yayi, punapa wēkasaningsun, urip sama lan pĕjah, angarang anahĕn kingking, lah ta dudutĕn ingsun ayo alawas.
37. Saprēnahira pangeran, yadyan saswarga-Yamani ³⁾, sukha duh-kha sun akaron, tĕka ning sowah kadadin, tan-sah iringsun yayi, kapanggiha jiwanisun, cinandyan ing kalangon, tan-sah ginurit eng kawi, satēmahan ingsun parēnga lan sira.
38. Ri sampunirāsasambat, anuly atuduh eng mantrī, angambil çawa sang katong, mwang çawa çrī pramiçwari ⁴⁾, parēng çrī mahādewī, malayu punang inutus, prāpta ring pasanggrahan, layonira çrī bhūpati, katiga layonira si rayinira.
39. Kinon saparawongira, ameta palangkan danti, nggenira adyus kang layon, prasama sampun açuci, saptatīrtha sinṛṣṭi, tĕlas ing açoca sampun, rinuruban kang layon, sūtra perēmas angrawit, lübeng ⁵⁾ luhung, ginandha sampa mrik sumar.
40. Kang rangkang wus ginubahan, aringring giringsing ringgit, açrī saha sĕkar sinom, muwah sawong ing jro purī, prāptā-mawa pasaji, sopacāranya alangu, curing muni gumēñcyang, anggerong guntang angrawit, sang nātha kalih prāpta sirāmidara.
41. Mantrī saçesa ning pĕjah, prāpta umiring nr̄pati, sĕsĕk supĕnuh punang wong, mangun tulangan tuhw ⁶⁾ açrī, lawan sang paraṛsi, Çewa Boddha wus katuhur, kinen ingastren pisan, wus ingastrenan bhinasmi, wus ing ⁷⁾ pralīna inañut ing samudra.
42. Sang mantrī pĕjah eng raṇa, Jawa Sunda wus bhinasmi, tĕka ning bela akaron, ing swāmī tĕlas ing bhasmi, inañut ing jaladhi, kunĕng sira sang ahulun, mantuk eng swanagara, ken Pitar

¹⁾ De v. l. heeft het meer gewone kanin.

²⁾ De v. l. heeft ingambil.

³⁾ Verkorting van Sk. Yamanilaya, dat ook voorkomt. De afleiding bij GR. van Yamadhānī is dus als minder vanzelf sprekend te verwerpen.

⁴⁾ Sk. parameçwari.

⁵⁾ Zie de opmerking boven bij II, 85.

⁶⁾ De t. h. tuh.

⁷⁾ De t. h. wus i.

- tumut angiring, kang wong wadhū, tēlas mareng Wilatikta.
43. Améméngiha ring mārga, wēngi tēkeng Majapahit, tan kawarñaha kunēng eñjang pun Pitar umarék i, jēngira çrī bhūpati, adulur wong wadhū-wadhū, katur i jēng sang katong, ken Pitar sahātur bhakti, winehan wastra pisis dera sang nātha.
  44. Wus ing prang tan kawarñaha, pagantyan ing dina rātrī, sang nātha ring jro kadaton, arang ta sira tinangkil, ring paměng-kang aguling, nora lyan paran ing kahyun, sang angēmasi lampah, nityaça sumlap ing ati, lot gumantung, ing dulu sararasira.
  45. Anggung bhrānti sēmang-sēmang, salawasira nṛpati, anahēn lara wirangrong, tan kēna ring tadañ guling, sayan orēm nṛpati, solahira āçā ngunngun, arang wētu ning ujar, pijér ta¹⁾ sira anangis, sayan²⁾ amratī lara tan palipuran.
  46. Sang mantrī prasamālara, tumut ing lara nṛpati, sawong jro sama angepon, tan wrub ri paran ing ati, dene lara nṛpati, yaya tan kēna tinulung, prāpteng çāçih³⁾ Kārttika, kang çukla ring pañcadaçī, amṛtamāsa pējahira sang nātha.
  47. Ri līnanira sang nātha, orēg sawong ing jro purī, yaya rug kang sakadaton, umyang gumuruh kang tangis, lwir ombak ing jaladhi, punang wong sama atrawu(h), abyuran katawurag, kagyat tēkeng tēpi siring, aruhun-ruhunan tēkeng Wilatikta.
  48. Sotan ing subala wīrya, sang mantrī samātuduh ing, kārya widagdha sapakon, tan ana kolug ing gati, bade kināryāradin, taratag kināryāluhung, anākārya bandusa, patulangan ikāngrawit, lēmbu ulung, sungunipun cocongklokan.
  49. Ring sawulan pitung dina, titiwanira nṛpati, açrī kang sarwa tinonton, sawontēn eng Majapahit, men-men igēl abēcik, baba-risan pitung baju, makādi baris deklang, ronggeng solahe angrawit, pawayangan açrī lawan patapēlan.
  50. Pamušpane kang sadina, limang pajēg sāri-sāri, baris pambubuge sumyok, kang surak awanti-wanti, bēdil muni kumētig, wong rare ramyābubungkul, sukha apēplēngkungan, sang dwija prāptāngajēngin, mēngguk-mēngguk, molih daksiṇa sadina.
  51. Prāpta ring çawawedhāna⁴⁾, asthiwedhāna⁴⁾ makādi, patuku

¹⁾ De t. h. ta pijér.

²⁾ Uit çaya < Sk. sangçaya + an.

³⁾ Verbastering van çāçih == Sk. çāçin.

⁴⁾ Wedhāna inplv. Sk. widhāna.

n toyane kahot, wus ketang aneng jro ati, raww ing kakrēcen sami, rūpa limang kēti untang, paripih mas kalpika¹⁾, pangēlém toyane sami, yen te pigung, kidik kurange ayuta.

52. Sawu kērēp dungki aña, istrine malih nukangin, angrangkēp rawuhe mangko, paran ta n marma ning ati, apamēgét samangkan, pamūjāne mangalulu²⁾, patanganane nggēlo, swara n ghēntāne³⁾ nggulining, denyānabuh, bhramara angisēp sēkar.
53. Kang satya wus binrēsihan, sahasra wilangnya sami, prasama kari kanyakā, warṇane ahyang amanis, durung wruh ing sa-raçmi, yaya rinowang salulut, dene manis ning panon, anūk-smeng nāla ning ati, sangkan ing bela tan kemut ing swajīwa.
54. Prāpta kang çubhadiwasa, munggah ing bade angrawit, sopacāra acri⁴⁾ tinon, layonira çrī bhūpati, aringring permas ādi, gagrantangan sarwa murub, agawok kang wong tumon, kang belāmārga karihin, laku ning bade endah lwir gunung sēkar.
55. Surak lwir ruga ng ākāça, kang bēdil amlingi kuping, sēsēk punang wong anonton, lanang wadhon tuha cili, silih pēdēk anangis, anāngēmban anak putu, milēng-milēng kemēngan, awor sama cili-cili, mlēk ing lēbu, embuh swara nikang⁵⁾ gubar.
56. Sampun prāpta eng pañcaka, larunganira nr̄pati, kang surak tan paparungon, sampun umidēr ping trīni, ring taratag anuli, kang layon sampun tumurun, munggah⁶⁾ ing patulangan, linēpas dera sang ṛsi, Çewa Sogata amūjā sakabwatan.
57. Arab-arab kang minantran, nuli ginēsēng nr̄pati, lumēkas kang bela mangko, ri tunwanira nr̄pati, prasama angabhakti, parēng samāngunus duhung, tyāgāsuduk çarīra, kawēngan kang aninghali, kweh ing bela asuduk⁷⁾ aneng pañcaka.
58. Malih kang wong saking jaba, akeh bela ing nr̄pati, tan pendah kadi lalaron, girang tumēdun eng agni, tan anganti asisig, kajamas adyus eng bañu, tēkāsuduk çarīra, angrēs kang wong aninghali, akeh kapinguh kang mulat kagawokan.

¹⁾ Zie de aanteekening boven bij I, 12b.

²⁾ De t. h. mangalupalu.

³⁾ Ghēntā inplv. Sk. ghaṇṭā.

⁴⁾ De t. h. çrī.

⁵⁾ De t. h. ning.

⁶⁾ De v. l. heeft mungguh.

⁷⁾ De t. h. (h)asuk.

59. Sampun ing bela paratra, prasama sampun bhinasmi, ring tumanagan murub katon, tan pendah lwir tasik apwi, ri sanghāra ning bhūmi, kukusnya awēlun-wēlun, ebék aneng pañcaka, angde kāçcaryan eng ati, sampun ing bhasmi parēng sira sang nātha.
60. Pinūjā dera sang dwija, Çewa Sogata anuddhi, utpētti¹⁾ sthiti pralīna, sakānuṣṭhāna anupit, sakrama ning angasthiwedhāna²⁾ tēlas kalakun, wus amindeng wirūpa, pralīnanira sang r̄si, inañut sira ri tēlēng ing samudra.
61. Ri sampun ing atitiwa, mulih sang parādhimantri, sama umungsi kadaton, sēmang mangū sēleng ati, nora sukhānggung winghit, nagara tistis asamun, kang wong sama angepon, sarūpāneng Majapahit, bhaya ketu, nikang nagara wiçīrṇa.
62. Pagantyan ing rātrī dina, kunēng kawarñaha malih, sang nātheng Janggala parēng, sang ing Urawan agoṣṭhi, kimuta ng balamantri, makādi sang para sādhu, tan len kang linocitanira ri līna nṛpati, den kahitung, mārga ning orēm sang nātha.
63. Sira hyang Asmaranātha, sang mantri wṛddha(h)³⁾ angiring, umatur i jēng sang katong, marma ning agring akingking, tan ana ning oṣadhi, marasi lara sang prabhu, wet ning damahanira, ri līna sang rājaputri, kapilangu ning citta tan palipuran.
64. Pun Madhu uni wus prāpta, mara eng Sunda-pradeçi, anomah eng sang lwir sinom, tinampi dera nṛpati, mārganirāngajawi, sagṛhan prāpta pukulun, si ranak prameçwara⁴⁾, ēnti sukha nikang ati, prāyānungsunga sira prāpta eng Bubat.
65. Dady apatih Gajah-Mada, amurung karṣa nṛpati, marma ning atēmah layon, mangkana ling sang māyati⁵⁾, kayoman dening mantri, çry aji Wēngkēr asmu sēndu, mwang sang nātheng Koripan, liwat runtik ikang⁶⁾ ati, bangbang ning gātra yaya mijil pāwaka.
66. Umatur si rayinira, singgih mangke kaka aji, tan çuddha kapo twas ing ngong, ri līna anakireki, çīrīanēn ken apatih, Gajah-Mada kang arusuh, angde bhagna ning lampah, si rakangirā-nahuri, lah yayi mangke rēmukēn parawaça.

¹⁾ Sk. utpatti.

²⁾ Wedhāna inplv. Sk. widhāna.

³⁾ Zie de opmerking boven bij II, 28.

⁴⁾ Sk. parameçwara.

⁵⁾ Sk. mahāyati.

⁶⁾ De t. h. ing.

67. Sang mantrya samy amisarja, manut sakarṣa nṛpati, aněmbang pangarah mangko, pun Basanta ¹⁾ muny anitir, yaya ruga ng awyati ²⁾, swaranya ghora gumuruh, aběbělěk wong prāpta, orēg těkeng těpi siring, saha gagaman tingkah ing wong ayuddha.
68. Mantri umunggw ing bale bang, pasar těkeng pasir-pasir, pu-nang sañjata ahewon, satatabuhan muny atri, kang wong awara-wiri, angulati tuhanipun, tunggul pinakatēnggran, wontēn tan kēnīngulati, sorohipun, rame padātaña-taña ³⁾.
69. Wēngi kawarṇa ring eñjang, sang mantri aprāya sami, amarawēñca punang wong, sañjatāgung wus lumindih, ngěpung rakryan apatih, sañjata asrang angasut, surak asanggaruhan, kang bēdil muny asanggani, gong ambarung, umung swarane ngampuhan.
70. Kagyat wong ing kapatihan, lanang wadhon tan wring gati, anangis lara angepon, malayw atinggal kikiwi, akweh malakw ing urip, kang wong sāhasā angrubuh, kikis lawan lalayan, pun Lēmbu ⁴⁾-Mukṣa tan wrin-wrin, pan atutur, wus gēnēp pañjanmanira.
71. Kadadin ing Nārāyaṇa, apatih eng Majapahit, samayanira mantuka, ring Hariloka den iṣṭi, tumuly asalin rapi, sūtrāpētak amarēmpu(h) ⁵⁾, asabuk ātmarakṣa, lañcinganira gringsing udayanālūs, tuhu bagus rūpanira.
72. Asampēt saha gaṇitrya ⁶⁾, nījenēng ing natar amuṣti, mukṣa tan patiṅgal rāga, mantuk ing niškalajāti, waluya dewa malih, ndan kawarṇa punang wadlū, satyāsuduk čarīra, norānāpupul ring laki, sasar ing laku tibeng awecideça ⁷⁾.
73. Bhraṣṭa ning karang kapatyan, rinuruh nora kapanggih, rakryan apatih tan katon, winulikan eng patani, asing unggwan ⁸⁾ asēpi, malēr norāna katēmu, mangsul sahana ning wong, sama kinen amatyani, prāpta matur, i jēngira çrī narendra.

¹⁾ Zie de aanteekening boven bij II, 37.

²⁾ Zie de aanteekening boven bij II, 54.

³⁾ Hier, zooals vaker, tanya gespeld.

⁴⁾ De t. h. Lēmpu.

⁵⁾ Hier blijkt niet, of de h bij het woord hoort; B heeft echter een slot-h.

⁶⁾ Zie over dit woord de aanteekening achter de vertaling.

⁷⁾ Sk. awīci.

⁸⁾ De t. h. gwan.

74. Lingira çrī naranātha, lah mundura bala iki, ing beñjang malih kinon angruruha ring wana giri, ring patapan asēpi, pangabētan dusun-dusun, ana ring pringga jurang, ring guhā ring tu(m)pis-tu(m)pis ¹⁾, luwuk-luwuk, ri grong-grong ikang parangan.
75. Kang kinen asahur sēmbah, sampun prasiddha ing beñjing, sañjata malih mangkata, angrerēh ²⁾ rakryan apatih, tan kawarñaha malih, ucapēn bala anusup, aneng karang kapatyan, arēbut tawan salwir ing, sarwawastu, lwir bhūta arēbat māngsa.
76. Pan sira sang umor ing hyang, sawēngkan eng Majapahit, nora anāmadani drēwyania luir pasir wukir, endah hyang Dhanapati, mas mañik tan kēneng itung, patih añakradala ³⁾, kajrih ing para bhūpati, tuhu-tuhu, mūrti ning hyang Nārāyaṇa.
77. Sang kadi hyang Ciwa Buddha, karwa mantuk ing nagari, wet ning prapañca kaṣṭa kapituturēn ing prihatinirāneng Majapahit, kaloliteng ⁴⁾ i sang lampus, marmanira sah pisan, sang nātha kalih umulih, maring Janggala kalawan ing Urawan.

Colophon. Iti Kidung Sunda.....⁵⁾ Tēlas linikhita ring dina ka ca wara kruwēlut, tithi pa ping 7, çāçih ⁶⁾ ka 10, rah windu tēnggék windu, i çāka 1800.

Ndan antusakēna wirūpa ning akṣara iki lawan tunna kahotnya; kapajēngana de sang çuddhy amāca, apan ulih ing wong mūḍha, wahu asisinahu.

V a r i a e L e c t i o n e s .

Zang I. [Codex 4254] 5b nirān mituturi; 6b tayāmēnēs-mēnēsi; 7b dharmarāga; 8b yan apilih; 10a malah malah aluwaran; 11a pating krēdap; awinggēl inplv. apinggēl; 12a di-draweng; 19b anakisun; ning sang putri; 20a makaçatru n.; 20b wacana si rakryan; 22a akampuh sinēbab; wijil Tinghulun; 24a uni nikang tulis; 26a saha won santun; dewa çrī inplv. dera çrī; yogya ontbreekt; 29a sulabdha inplv. alabdha; tinanggapa; 30b mangka basama; 31b manuta inplv. manut tattwa; 32a sakarṣaha; mahasunu; malar anuhuha; 32b

¹⁾ De t. h. tupis, de v. l. tumpis.

²⁾ De t. h. (h)angrarēh.

³⁾ Mogelijk van Sk. cakradhara.

⁴⁾ Te lezen kalolita?

⁵⁾ In het Ms. volgt hierop di-arēp Pamañcangah.

⁶⁾ Zie de aantekening bij III, 46.

puputreng inplv. suputreng ; 35a gunung mwang ontbreekt ; 37b isun inplv. ingsun ; 38a wawarangan ; 39b angumpulakēn bahitra ; 40a yan rong tali ; 40b wwe : 41a ndatan surud ; 42a prāya nira ; 43a mudik laning bahitra ; 43b hyang ontbreekt ; 45b pagregot inplv. pabrekot ; 46a wasitakēna inplv. ucapakēna ; 48b mawalung lakṣa ; 50a age isun w. ; 54a pamukti inplv. samukti ; 55b prāpta ; 57b nātheng Sunđa ; 59a inutus ; 59b lakunya ; 61a añcak saji ; 62a hah iki p. A ; 62b ki pangulu B. ; Pitar nāma ; tan wruh ing smu ; 63a nirang nr̥pati ; 64a ngaranta hah iki ; 65a wong iki inplv. ngong iki ; 66a kang anangkil ; 67a aprang inplv. amrang ; 69a apasti inplv. amasti ; 72a aprēgas ; 72b kayopan inplv. kayoman ; 77a musuh prāpti ; 77b kakang ; 78a umatur i.

Zang II. [Codex 4254: B ; Codex 3864: C]. 2B embēh ; 3B lan kaguywan (?) ; 4B duhka ; C phalanyān prāpta ; 5B deningsun ; malar ; 9C kaparijaya ; 14C parēkan ida ; ratna inplv. Lakṣmi ; 16C wirang ingsun ; 20 C ing Suñđa ; 21C palatra ; 22C kadi carita ; 25 C ākāça ; B prathiwi ; 29B Anepakam ; 30C prāpta riki ; 31C andungkap ; 32B de pađa ati² ; 37B [ha]ken anēmbang pangarah ; 39C wirang inplv. wīra ; Rajaña kānggēh ; 44C saha inplv. adan ; 45C ning rat ; 48B umung kang ; 53B sinambaran ; 54B er stond : pinandeng harṣa, veranderd in umunggw eng harṣa ; 55B ry untat ; 56C manuk dewata ; 58B er stond hier eerst : kang ing untat ; 64 inplv. ajrih heeft B [ka]jrih en C jrih ; 67C dene n anēkakēn ; 69 inplv. wēdīng pati heeft B wēdeng pati en B wēdi pati ; C rājaputrī ; 73C denirāngatag ; B eñjang-eñjing ; 74C er stond : angrēmēk punang eñjing ; brahmāntya ; 75B tumēkanājñā ; C ing ati ; 76B angrēbat ; 78B gigilih ; 79C den ungsi ; 81C kawarṇa ; B kasēngan inplv. kasēnwan ; 83C Gēlgēlang ; B ngimbanging ; C ebēk ; 84B mantrīng W. ; 85C papangang-gonyādikārang ; 88C kapanggih, veranderd in pinanggih ; 89C tan nāgateng ; 90C akweh ; amalēs enz. tot en met kacūrjan in 91C ontbreekt ; 91C inongsi ; 92C mantri M. ; 92B ngangswakēn ; 93C maly amurēk ; 96B paprang i w.S. ; 97C apagut p. prawīra ontbreekt ; tañ jrih apakayeng (?) ; kawarṇa ; 98BC awantusan ; 100B kiñcih ; Iwir samong inplv. kadi mong ; 105C syah inplv. syuh ; 106C tiba ; B runti-runtik ; C inongsi ; 107BC nanggēhi ; 108C aja ta agings. ; 110B Alēmpong inplv. Gēl. ; 111B churigābir ; 113B swara neng b. ; 114C kadi kēbo inguñđa anguñđa ; mrēk amrēkata ; 117B kapraṇa ; 118C tuwēke pinatik ; 120B menak eng M. ; 121C umyus ; inudanañ ; 122C mantri M. ; B kakhyāti ; 124B karwa inplv. kalih ; C pađadap ;

tuwēke anglungid; 126C tanghīngidēk; siti inplv. kṣiti; 127B lwih inpl. lwi; C idem ?; 130B alali inplv. tan eling; 132B kitāngrarabang; C kah inplv. lah; arup kanin; 133BC norengong; 134C ababad; B kang sumirat e.a.; C sumirat ekang a.; 135C katēnggeh; 136C puñcar; 140B umunggweng; daitya; C detya; 143C asasimping; 145C ajāngrēsa; 146B angnduk; C angubat-abit; 147C akweh; 149C inidēk inamuk; BC purug-purugi; 151C anibeniñ j.; 155B sāgarānēmpuh; 157C siti inplv. kṣiti; dene apatih; 161BC y ajēng; 162C amraštakēna; siti inplv. kṣiti; 165C anglumpat ing; 167C siti inplv. kṣiti; 168B aranggayan; C tēkāmrējaya; 169B narendra S.; 171B narendra U.; 173B iniṣti inplv. inongsi; 175C suligi inplv. jamparing; mimis sinamburat; B gāṇḍewa watang lan gaṇḍi; C runya akweh ngēnani; 177C tēkāgulung; 179BC sumilir; 181B arenena; C marma; ngungnsi (sic); 183BC ataṇding; C tanggul atanggil; 184B strus inplv. trus; 186B amungkas; 187B mrakaşa; C katanggul; 188B tēmbang; 189C sahāmatang; 190BC çatru ngēmasi; 190B mijila saking a.; 192C ri rēngga; pati karēdap; 193C amlēga; 195BC angduk; 197BC mantri U.; 198B pinrang inplv. pinrih; C pindrajaya (sic); n kēnakēn pinrih; 199C malēs malih parēng; 200/201C us inplv. wus; 203C satriya; B gāṇḍewane cin.; 204B çrī narendreng Sunđa; C ring Sunđa; B ing ati; 205B wyakti n dade kayeki; 207B sukesun; 211C inungsi; 216C ing tani.

Zang III. 1C ring polah; us inplv. wus; ning sunsah; 2C wuwus karasa; 3C pituduh; 4C marmaningsun agēsang; B sinangguh; 8BC pangeraningsun; 12C payas inplv. pahyas; 13BC adulur-dulur; 15C winongwong; 17B ing urip; 18C aglis abhāge ngong; 19C nikang tahēn; 20C mangke ngiringa; 21BC kang akṣi; 22C bhaṭṭāra angiring; 23C i sang swāmī; 24C tan pati ning dewa; 25C irāṅgabhakti; BC ing sang mati; C muṣṭi; sarwy anawak; 28C akusah-kusah eng n.; 30B wēnēs ing m.; C añapa; inplv. ngke heeft B mangke en C ken; 32C wuwus inplv. uwus; 33B kagatgat; BC ngatag pan.; 35B kanin inplv. kani; BC ukir; 36B ingambil inplv. ing ambēk; C samalēn inplv. sama lan; 37 C saswargan y.; makaron; B jiwaningsun; aparēnga; 39C ing açuci; B aluhung-luhung ginandha; 40C garingsing; anglangu; munya; 41B tuhw açrī; BC wus ing pral.; 42C ring swāmī tēlas bhinasmi; 43C amēmēnginya; 44B i dulu; 45B bhrānta; BC pijér ta inplv. ta pijér; 46BC ring paran; 47B wus līna inplv. ri l.; BC atrēwu; B tēpi siring pađāng-rungu i pējahira sang nātha; 48C luhung inplv. ulung; 49C memen

inplv. men-men; igēlan bēcik; babagusan; dengklang; 50C pamug-
buge; munya; B nggawa inplv. ramya; C apaplēngkungan; B olīh;
51B patukon; C pitung kēti; yen to pigung kidik kirang pitung yuta;
B sāyuta; 52C arangkēp; paran ta marma; gulining; bhrahmara;
53C kimut inplv. kemut; 55C kamēngan inplv. kemēngan; B embēh;
nikang gubar; C swara ning bubar; 56C tanpararungon; 57C agēsēng
inplv. ginēsēng; 58C bela ning nṛp.; ing agni; 59C awēlu-wēlun; ing
aksi inplv. eng ati; 60C ning asthiwedhāna; 61C ri s. irātitiwa; nura
inplv. nora; gung inplv. anggung; ning Maj.; 62C Narawan inplv.
Urawan; 63C ri voor līna ontbreekt; B līna ning rājap.; 65B runtik
ikang; C runtik tikang; 66C ring līna; B anaknireki; C kang
apatih; arusuha angde; er stond eerst paratra inplv. parawaça, maar
later veranderd; 67C amiharja (veranderd in amisarja); abab ikang
wong pr.; B abēblē wong; 70C kakiwi inplv. kikiwi; wrinwri;
71B amarēmpuh (met slot-h); 73B padene nora inplv. malēr norāna;
74C tumpis²; B ring grong²; 75C sang kinen; sañjatāgung kang
mangkata; 76B sawēngkon; uki inplv. wukir.

Colophon. Cod. 3864: de eerste alinea ontbreekt; in de tweede:
çuddhya amaca. Cod. 4254: Iti Kidung Sundāntaka; rest ontbreekt.

Afgeziën van die afwijkingen, die uit onnauwkeurig lezen van het
origineel bij het afschrijven te verklaren zijn, heeft het papierhand-
schrift Bat. Gen. 483 nog de volgende varianten:

Zang I. 1a swasuputra; 1b Wendan; 2b papacangannya ayu-ayu;
4b apingging; 5a Kawuripan; 5b nirān mituturi; 6a ta na kulehe
ontbreekt; tāyāmēnēs-m.; paran ontbreekt; 7b dharmarāga; 8b yan
apilih; 10a malah malah aluwaran; 12b mabang kadi inplv. maṇik
ādi; 13a ḡring brahma.; 13b pēkik inplv. apēkik; het daaropvolgende
tan ontbr.: gagatra; 16a datēnge; 17b gawok; 18a dene (?) sang
guru; sayan; 19b anakisun; ning sang putrī; 20a makaçatru; 20b
wacana si rakryan; 22a sinēbab; Tinggulun; 23a winawang; 24a
nikang tulis; 25b winwata inpl. winwat ing; 26a ardhanarīçwara;
yoga ontbr.; 27b asasmita; kaka inplv. kaki; 28a inginggitan; 28b
ukir; 29a sulabdheng g.; tinanggapa; 30b ardhanarīçwara; mangka
inplv. mangkana; 31a asewābhaktīng kaki; 31b manuta sakajar;
32a sakarşahan; mahasunu, malar anuhuha; 32b puputreng inplv.
suputreng; sapta inplv. satus; 33a tininggal inplv. tininghal; 35a
gunung mwang ontbr.; 36a naranātha inplv. narapati; 37b isun nora;
andadatēng eng mantuha; 38a kaka wawarangan; 39b ring voor
Sunda ontbr.; angumpulakēn; 40a sawatara; yan rong tali; 40b wwe;

41a ndan surud; 42a i swakārya; 43b hyang ontbr.; 45b pagregot; 46a akweh yan wasitakēna; 48b payasipun; mawalung l.; 49a mwang ontbr.; 50a isun wikan; 51a prāptīng kikisik; 53a jēng nātha; 53b lātrī inplv. rātrī; 54a pamukti; 55a anghing inplv. angling; 55b prāpta; 57b nātheng Sunda; 58a pada yāgugunēm; 59a inutus; 59b lakunya; 61a añcak saji; 62a sinapa de rakryan; 62b iki dēm. C. kalih ki tum. p. B.; nāma inplv. anāma; wruh ing smu; 63a nirang nṛpati; 65a wong iki inplv. ngong iki; 66a kang anangkil; 67a aprang pradeça; 68b denyojarira; 69a apasti inplv. amasti; 71b mijil; car. sang awuyut; 77b kakang inplv. kaki; lah ontbr.; 78a i sang nātha sawot sāri.

Zang II. 4 duhkha; 5 deningsun; malar; 11 ontbreekt; 26 eng pati; 28 wīra na Caho ontbr.; 29 Anepaka; 30 jinahuhan; 37 ken anēmbang pangarah; 42 Jikaraga; 46 tinuha-tuhw eng jurit; 47 Singasāri; 48 kang tatabuhan; 49 sangkeng U.; 53 sinambaran; 54 pinandeng inplv. umunggw ing; 55 ry untat; 58 kang ing untat; 64 manawa jrih; 69 wēdeng pati; rājaputrī inplv. nāthaputrī; 70 nora voor ngong ontbr.; 71 rinēbut; 73 eñjang eñjing; 75 tumē-kanājñā; 76 angrēbat; 78 gigilih; 81 kasēngan inplv. kasēnwan; 83 angimbangi ng ibék; jalada; 84 mantrīng W.; 92 ngangswakēn; 96 i wong Sunda; 98 awantusan; angrik; 100 kiñcih; Iwir samong inplv. kadi mong; 106 towi inplv. Gowī; 110 Alēmpong inplv. Gēlēmpong; 111 churigābir; 112 Iwir voor bhūta ontbr.; 113 jalada; neng bēdil; 117 kapraṇa; 118 angrēk inplv. anghrēk; 119 twan Sirikan; 120 eng Majapahit; 122 akeh jengkel; kakhyāti; 124 karwa inplv. kalih; 127 Iwihi; 130 ayo alali inplv. ayo tan eling; 132 ngrarabang; 133 norengong; 140 eng liman; detya; 146 anduk; 149 purug-purugi; 161 ky adhipating S.; y ajēng; 162 ambhraṣṭakēna ng w.S.; 168 aranggayan; 171 narendra Urawan; kakangire çrī n. J.; 172 kasumbar inplv. susumbar; 173 iniṣti inplv. inongsi; 175 watang lan inplv. kalawan; 182 angguling inplv. anguling; 184 strus inplv. trus; 186 amungkas; 187 mrakaşa; 190 çatru ngēmasi; 191 mijila saking aksi; 192 kērēdap; 197 mantri Ur.; 198 pinrang inplv. pinrih; gāñdlewane cin.; 204 çrī narendreng Sunda; ing ati; 205 wyakti n dade kayeki; 207 sukhesun; 211 dene sang nātheng.

Zang III. 1 angepo inplv. angepon; sunsah; 4 sinangguh; 5 taruhing inplv. guruh ing; 8 pangeran ingsun; 13 adulur-dulur; 15 winowong; 17 ing urip; 21 mēyēp inplv. lumēyēp; 23 tur akēkēmuh; i sang swāmī; ngrawupi; 25 ing sang mati; sarwy anawak; 26 guruh inplv. gumūruh; 30 mangke inplv. ngke; 33 kagatgat; ngatag; 34 sireñā-

nira; naputi implv. napuhi; 35 kanin implv. kani; pasir ukir; 36 katuhon ingambil; 37 jiwaningsun; aparēnga; 39 aluhung-luhung implv. lubeng luhung; 41 wus ingastren bh.; 44 i dulu; 45 bhrānta; angunngun implv. āçā ngunngun; 46 angepo; ring paran; 47 wus līna implv. ri līna; atrēwuh abyaran; na siring: padāngrungu i pējahira sang nātha; 49 nirang nr̄pati; solahe ngrawit; 50 rare nggawa bubungkul; olīh implv. molih; 51 prāpti r. çaw.; patukon toyane; sāyuta; 52 sahu; paran tan marma; 57 aninghalin; 61 sang na mulih ontbr.; 63 Smaranātha; ri līna ning r.; 66 anaknireki; 67 abēblē; 70 pajanmanira; 71 amarēmpuh (met slot-h); 73 pradene nora katēmu implv. malēr norāna katēmu; 74 tupis-tupis; ring grong-grong; 75 sañjatāgung kang mangkata implv. s. malih m.; karang-karang kapatyan; 76 sawēngkone Majapahit; pasir ukir; 77 kapatuturēn.

Colophon: Iti Kidung Sundāntakā.

VERTALING.

ZANG I.

Zonder stoornis zij het!

- 1a. Nu worde verhaald van Z. M. den koning, die regeerde in Majapahit, Ayam-Wuruk genaamd, een machtig, dapper vorst, een echten zoon van het Klingsche land, in den vollen zin des woords van edele afkomst, populair bij zijn onderdanen, jong en schoon, als Kāma in menschelijke gedaante.
- 1b. Alom bekend was hij onder de menschen om zijn voortreffelijkheid en zijn goede eigenschappen, zooals ieder weet; hij was een persoonlijkheid, iemand, die de wereld kon overwinnen in den strijd; stil boog zich voor hem het geheele rijk Java, maar ook Wandan, Koci, Tumasik, Sawakung, Tañjung-pura en, zooals vanzelf spreekt, ook Bali, dienden hem onderdanig.
- 2a. Jammer echter, dat hij nog niet in aanraking gekomen was met vrouwen om met haar in liefde te leven; immers hij kon, om zoo te zeggen, kiezen naar hartelust. Maar hij wilde eerst dan zich de bekoorlijkheden van een vrouw verwerven,

- [wanneer hij er een aantrof], die hem gelijkwaardig was in afkomst, die verdiende gehuldigd te worden op aarde als zijn gemalin en de koninklijke waardigheid te dragen, en die de bekwaamheid had om op te treden als voornaamste koningin.
- 2b. Schoone meisjes, van kṣatriyageslacht, dochters van mantri's, van edelen huize, dongen naar zijn hand in niet te tellen aantal; als een geurenverspreidende bloemenmassa, een stapelplaats van liefelijkheid in de Kārttika-maand, zoo waren haar bekoorlijkheden, minverlangen opwekkende; en nu bestond de kans, dat zij, die toch wel waard waren gezellinnen te zijn in het genieten van de liefde, door hem teleurgesteld zouden worden en het niet verder zouden brengen dan slechts nu en dan eens door hem aangekeken te worden.
- 3a. Zoo bleven allen maagd, en bleef hij verder uitzien naar een koningsdochter, die, schoon en wat dies meer zij, van even hooge geboorte als hijzelf, in gestalte en eigenschappen waarlijk voortreffelijk, waardig zou zijn gehuldigd te worden door het [gansche] rijk. Reeds was het geheele gebied van het rijk Java afgereisd en nog had men er geen gevonden; tot zelfs naar de onderhoorigheden waren de afgezanten gegaan.
- 3b. Van Madhura en Palembang waren er al (prinsessen) aan Z. M. den koning aangeboden; portretten van allerlei koningsdochters waren hem reeds getoond, maar geen er van begeerde hij. Hij bleef een gevoel van onbevredigde verlangens koesteren: zijn manier van doen was te vergelijken met die van de bijen op de bloemen, die altijd het beste voor zich uitkiezen.
- 4a. Nu verspreidde zich een gerucht, dat de koning van Sunda een dochter had, wier schoonheid beroemd was. Zonder dralen werd er toen iemand heen gezonden en wel een kundig portret-schilder, die zijns gelijke niet had in het schilderen van portretten van prinsessen; niemand was er, zoo was algemeen bekend, die hem evenaarde.
- 4b. Hij scheepte zich in. Men heesch de zeilen. Van den tocht zelf worde gezwegen. Hij kwam aan in de haven van bestemming en inderdaad werd de beeltenis van de prinses geschilderd: tot in de kleinste trekken werd zij goed door hem getroffen, zooals vanzelf spreekt; het werd een fraai portret.
- 5a. De gezant ging daarop terug naar zijn land; hierover worde niet gesproken. Nu worde verteld van Z. M. den vorst van

Kahuripan en van diens jongeren broeder van Daha, n.l. dat beiden zich naar Majapahit begaven; zij zaten er juist in die dagen over in de war, dat hun zoon nog geen kennis had gemaakt met een vrouw.

- 5b. Daarom spoedden zij zich naar hem toe met de bedoeling om hem te vermanen en om hun wensch, dat hij de geneugten van het slapavertrek zou aanvaarden, door te zetten. Van hun tocht worde niet verhaald. Aangekomen te Majapahit, gingen zij regelrecht den kraton binnен. De bewoner van den kraton keek vreemd op; hij kwam naar beneden en ontdeed zich van zijn dodot¹⁾.
- 6a. Beiden werden met een sěmbah begroet door dien god van schoonheid, die op zachten toon tot hen sprak: „Mogen Uwe Majestieiten gaan zitten”. „Zeker, mijn zoon, beste jongen. Moogt gij, heer, ook gaan zitten, gelijk met ons”. Op dat bevel boog hij, maakte een sěmbah en zette zich neer in eerbiedige houding (?).
- 6b. De vorsten omhelsden en streelden hem, terwijl ze zeiden: „Wel, mijn zoon, wat scheelt er toch wel aan, dat ge zoo mager zijt en als het ware²⁾ hoe langer hoe meer verwelkt? We zijn er werkelijk ongerust over. Zijt ge soms ziek, heer? Wat is toch de reden er van, dat ge zoo mager zijt? Kom, vertel het ons eens.
- 7a. En dan baart het feit, dat ge u onthoudt van het genot van een vrouw, ons zorg, heer!” De vorst van Daha glimlachte en sprak: „De reden er van, dat ik hier bij u gekomen ben te zamen met mijn vorstelijken ouderen broeder, is, dat ik u een vraag wilde stellen, jonge vriend.
- 7b. Wanneer ik zoo bij mezelf er over nadenk, dat ge nu volwassen zijt, een knappe, jonge man, en bovendien thans koning geworden, plichtgetrouw, populair en wereldberoemd, een neerdalende Bhagīratha, die in concreten vorm zich vereenigt met de aarde en met den verheven Heer van Sati,
- 8a. dan wekt het feit, dat gij [nog] niet in aanraking gekomen

---

¹⁾ N.I. uit eerbied voor zijn vader en zijn oom, hoewel hij hun meerdere was in rang; de gewoonte om met ontbloot bovenlijf zijn opwachting te maken vindt men nog in de kratons op Java, en, naar de heer Poerbatjaraka mij mededeelde, ook op Bali.

²⁾ V. I. taya, dus: onzichtbaar, hoe langer hoe bleeker wordend.

zijt met een vrouw mijn verbazing op, mijn jongen. Immers, gij doet als een hommel, die, ofschoon hij wel neerstrijkt op¹⁾ de bloemen, waarvan hij in dartele uitgelatenheid den honing kan genieten, wanneer het juist de vierde maand is (Kārttika), en die maar een keuze heeft te doen uit de verspreide bloemenpracht, in werkelijkheid toch van niets weten wil. Neemt ge wellicht een gelofte in acht?"

- 8b. De prins glimlachte en maakte een sēmbah voor Z. M. den vorst, terwijl hij sprak met een stem, die wedijverde met de zoetheid van stroop: „Gij behoeft niet ongerust te zijn: er is geen gelofte, die ik in acht wensch te nemen, en het komt evenmin voort uit een gevoel van afkeer, maar ik wil iemand uitkiezen, die waardig is om hoofdgemalin te zijn en gehuldigd te worden op aarde.
- 9a. Ik wacht nog op een portret; de boodschapper, die naar Sunda vertrokken is, is nog niet teruggekomen; ik had hem namelijk opdracht gegeven eens een onderzoek in te stellen en een portret te maken van de twan galuh (prinses); immers, 't is alom bekend, dat er niemand is, die haar evenaart; vele portretten zijn hier aangekomen, maar er was er geen bij, dat indruk op mij maakte."
- 9b. Z. M. de koning lachte: „Wel, wees er dan om geprezen !(?) Ik zal U beiden op mijn schoot nemen, wanneer het er werkelijk van komt, dat gij met haar in den echt vereenigd wordt." De heer patih glimlachte en zei met een sēmbah: „De dienaren van Uwe Majesteit hadden wel een lastige taak, toen ze rondreisden om een prinses te zoeken, die indruk zou maken op Uwer Majesteits zoon!"
- 10a. Alle kratonbewoners waren verheugd; pas tegen den avond was de bijeenkomst der vorsten afgeloopen en werd hun een onthaal aangeboden, waarbij alle zes de smaken rijkelijk vertegenwoordigd waren. Laat op den avond begaven zij zich ter ruste. Van den nacht worde niet verteld. Den volgenden ochtend werden de beide vorsten wakker en baadden zich.
- 10b. Zij kleedden zich fraai. De vorst van Kahuripan trok een dodot aan van buitenlandsche stof, met goudverf beschilderd, een gordel in het patroon giringsing kawung, van voortreffelijke

---

¹⁾ Rondvliegt om.

kwaliteit¹⁾ en bekoorlijk; hij deed een fraaie, kostbare (?) bēbēd aan, die met candu²⁾ bestreken was; hij droeg een adhipati's kris met kostbaar gouden gevest,

- 11a. met bloemwerk van vlamende robijnen, waarbij de vonken gevormd werden door parels, die fonkelden als vuurvliegen, zooals men die ziet, wanneer het juist nieuwemaansnacht is; met hellen glans schitterden zijn oorhangers van het patroon Brahma-Wiṣṇu³⁾; zoo zag hij er keurig uit, onberispelijk, met zijn flinke, mannelijke gestalte; zacht was zijn optreden en hij had iets bevalligs over zich; hij had bovenarmringen aan van het patroon ātmarakṣa⁴⁾ en driedraadsche armbanden.
- 11b. Hij droeg zijn witte rabuyut-bloemen keurig, als de koningen op de prenten; zijn haarwrang was losjes opgemaakt, waarlijk bekoorlijk, bekleed met goud en juweelen en voorzien van een garuḍa met den kop naar achteren gericht; zijn kruinjuweel van tooverachtig-schoone, vlamende robijnen schitterde; zijn kusyaraga (?) was er des te goddelijk-schooner om. 't Was duidelijk, dat hij een spruit was van het land van Janggala-Kahuripan.
- 12a. Wat nu betreft den vorst van Daha, diens toilet was waarlijk fraai; hij had een dodot aan van gebloemd zijden stof, heel aardig met goudverf beschilderd; hij droeg een gordel van het patroon giringsing ringgit en een paarse, met gouddraad bestikte bēbēd; verder een kris, waarvan het gevest, in geledingen, uitgesneden was in den vorm van een bhūta, die met bloemen zwaaidde, waarvan de kelkjes bestonden uit kostbare juweelen.
- 12b. Hij had zijn haarwrang op zijn Klingsch opgemaakt, ver naar achteren uitstekend, keurig en bekoorlijk; zijn oorhangers waren uitgezochte robijnen en zijn kruinjuweel was van kostbaar edelgesteente; hij had fijne bovenarmringen aan en zijn kalpika's⁵⁾ waren van het model jāga-çatru; zijn groene

¹⁾ Of: die er goed bij paste.

²⁾ Soort boreh.

³⁾ Donker goud met weerschijn?

⁴⁾ „Lijfsbescherming”; men heeft hier wel te denken aan de magische bescherming, die het dragen van bepaalde kleedingstukken verleent; op dezelfde wijze is in 12b een kalpika-patroon jāga-çatru, „wakend tegen een vijand”.

⁵⁾ In ouder Javaansch de achter het oor gestoken pucuk-bloemen, maar in het Nieuwjavaansch K. I. van ali² = ring. Welk van beiden hier bedoeld is, durf ik niet beslissen.

- (1) rabuyut-bloemen droeg hij keurig in het model winalat-khadga; schoon was hij, waarlijk een spruit van Daha.
- 13a. Beiden begaven zich naar de audiëntieplaats en gingen zitten op de koninklijke palimanan; te zamen met hen ging ook de hoogeerwaarde huispriester zijn opwachting maken bij den koning, benevens de hoofdambtenaren, de dēmung, de tumēng-gung en vooral de patih; allen namen plaats volgens hun stand.
- 13b. Blij van zin kwamen zij hun hulde betoonen. Daar kwam toen die god van bevalligheid aan: schoon, dat zijn kleedij er niets bij was; zijn frisse gelaatskleur schitterde als het heldere uitspansel, wanner geen nevel het verduistert; zijn geheele optreden wekte minverlangen op: waarlijk, hij was een be-lichaming van den Hooge.
- 14a. De pas-aangekommene ontdeed zich van zijn dodot en boog zich neer voor de beide vorsten, terwijl hij een sēmbah voor hen maakte. De vorst (van Kahuripan) sprak: „Ga zitten, beste jongen”. Op dat bevel nam hij plaats, wederom zijn hulde betoonend; vervolgens ging hij zitten op de babatur¹), een weinig op zij, en dadelijk trok hij alle blikken tot zich; ook zijn vader en zijn oom keken beiden hem onderzoekend aan.
- 14b. De vreugde van den vorst was volkommen, als van iemand, die reeds hier op aarde de hemelsche zaligheid ondervindt; immers, zijn zoon, goed van karakter, een goed staatsman en begiftigd met onderscheidingsvermogen als hij was, was het licht van zijn leven en de lieveling van de wereld; bij de gedachte alleen, dat hun Heer door de andere vorsten gehuldigd werd, werden de mantri's van geestdrift vervuld.
- 15a. Z. M. de vorst sprak: „Patih, moet men zich ongerust maken over den tocht van den uitgezonden schilder? Hoe zou het met zijn reis staan? Onze jonge vriend hier wacht vol ongeduld. Zou hij misschien moeilijkheden hebben ondervonden op zee, waar het zoo gevvaarlijk is?” De heer patih sprak met een sēmbah:
- 15b. „Uwe Majesteit heeft gelijk: de bezorgdheid van Uwe Majes-teit is in het geheel niet ongegrond; immers, een reis over zee is moeilijk en gevvaarlijk, want er zijn veel bezwaren aan ver-bonden”. De vorst knikte met het hoofd ten teeken van in-

¹⁾ Een verhevenheid op de paséban.

stemming. Daarom kende de vreugde van de mantri's geen grenzen, toen de hoogeerwaarde huispriester (guru) Smara-nātha sprak:

- 16a. „Verheven Majesteit, voor wien de geheele wereld ontzag heeft, Uw priester heeft gisteren uit mededeelingen van schippers vernomen, dat de gezant van Uw zoon op de terugreis is en in Tērung is aangekomen; ze hebben aangelegd in Mahibit, waar ze aan land zijn gegaan om water in te nemen;
- 16b. nu zullen ze wel zoowat in Bubat aangekomen zijn. Zoo liuidden de berichten van de schippers". De beide vorsten waren uitermate verheugd bij het hooren van de woorden van den hoogeerwaarden hoofdpriester, evenals de overige vorstelijke personen, de hoofdmantri's, de heer patih, de pangalasan en de manguri.
- 17a. Daar arriveerde onverwachts de afgezant; hij droeg een in gele zijde gewikkeld portret en kwam aan op de wanguntur. De vorsten waren uitermate verheugd, evenals de hoofdmantri's. De heer patih gaf (den schilder) vlug bevel, dat hij naderbij moest komen. Deze maakte toen een sēmbah voor de vorsten en bood het portret van de prinses aan.
- 17b. Het werd in ontvangst genomen en bekeken door de twee vorsten; toen dezen haar zoo beschouwden, vonden ze, dat ze toch werkelijk schoon was en wel iemand om tot schoondochter te hebben; hun verwondering was heel groot, want de prinses was met al haar bekoorlijkheden wel in staat om minverlangen op te wekken. De god van hen, die aan minnepijn lijden, nam dat met voldoening waar; vervolgens nam hij met een sēmbah het portret van hen over.
- 18a. De meester in schoonheid bekeek het portret en werd er geheel in vervoering door gebracht; hoe langer hij het met aandacht beschouwde, des te dieper indruk maakte het op hem: het was hem, alsof het leven uit hem week, alsof hij dronken van gadung werd; het was hem, alsof ze haar intrek genomen had in zijn binnenste, alsof ze hem voor oogen zweefde; hij kon er maar niet genoeg van krijgen haar te liefkoozen, in de verbeelding, dat zij al op zijn schoot zat.
- 18b. „Ach, gjt godin, Crī van bekoorlijkheid, klaarblijkelijk zijt gjt de belichaming van Rati, gjt jonkvrouw, die kampioene zijt in liefalligheid, die de schoonheid slaat van stranden, bergen

en waterstroomen¹), gij onvergelijkelijke. Zijt gij wellicht de godin van de honingzee²), de godin van den bloemenberg, de Lakṣmī van de stad? Want zoo vertoonen zich de bevalligheden van uw schoonheid, heerscheresse”.

- 19a. Toen begrepen de beide vorsten wat er omging in het hart van hem, die van minverlangen vervuld was, die niet ophield vleiende, zoete woordjes te spreken tot de geliefde. Zij gevoelden het en het was ook duidelijk merkbaar, dat de liefde over hem gekomen was. Dus hief Z. M. de vorst de audiëntie op.
- 19b. Hij nam zijn zoon bij de hand en met hun drieën gingen ze den kraton binnен. Daar namen ze samen plaats in de pandapa (madhya). Vervolgens werd hem de vraag gesteld: „Mijn kind, beste jongen, wat denkt ge er nu van, nu ge het portret van de prinses gezien hebt? Is er iets in haar, dat U bevalt?”
- 20a. De aldus ondervraagde maakte een sēmbah: „Dit portret van die Crī van lief talligheid zal onveranderlijk voor mij zijn het juweel van mijn gedachten en het zal zijn intrek nemen in het diepst van mijn hart. Mocht er iemand zijn, die zich op een of andere wijze er tegen verzetten zou, dan zal hij mijn vijand zijn, mijn tegenstander in een tweegevecht; sterf ik, dan zal ook hij sneuvelen, als mijn gezel in den dood”.
- 20b. De beide vorsten glimlachten. Daarop werd de patih ontboden³); degene, die daartoe opdracht kreeg, spoedde zich naar het paleis van den patih. Daarop haastte zich de heer patih naar den kraton en begaf zich in de tegenwoordigheid van den koning, die hem zeide, dat een aanzoekgeschenk gereed moest worden gemaakt, en dat een brief daaraan toegevoegd zou worden.
- 21a. Van nacht noch dag worde verteld. Patih Madhu, die opdracht gekregen had de prinses ten huwelijк te gaan vragen, was met eenige voorname mantri's aan boord gegaan; een groote jonk was zijnervoermiddel. Weldra haalde men de schootlijn aan en heesch de zeilen. Waarlijk bekoorlijk was de wijze, waarop die boot over zee ging.

¹) Of misschien „maagdelijke wonden”, naar het N. J. wana woeloesan, dat door Poerbatjaraka aldus vertaald wordt.

²) Rati; cf. KBW., IV, 555b: sang hyang ning madhujaladhi.

³) Cf. de aanteekening bij den tekst.

- 21b. Gedurende een pasar-week waren ze op zee; toen landden ze op de kust van Sunda, in het Westen. (Patih Madhu) reisde dadelijk door naar de hoofdstad en begaf zich naar patih Ane-pakén om belet te vragen voor een audiëntie bij Z. M. den koning. Dit worde niet beschreven; verteld worde daarentegen van den volgenden ochtend.
- 22a. De koning van Sunda had toilet gemaakt: hij had een dodot sanēbab¹⁾ aan, met goudverf beschilderd; hij droeg een bēbēd van Tinggulunsch maaksel, een gordel in giringsing van het patroon Pāñḍawajaya, heel mooi, en een kris met ivoren gevest, waarin een bhūta was uitgesneden, die aan de afhangende hand een doode droeg,
- 22b. prachtig ingelegd met goud en juweelen; hij droeg mooie bovenarmbanden met bantala's²⁾, paarlen oorhangers, een haarrong in den vorm van [of : versierd met] ontlukenden areca-bloesem, een kroon in goud uitgevoerd, een vlammand kruinjuweel van kostbaar edelgesteente en kalpika's van juweel en beril aan beide kanten.
- 23a. Hij was getooid met orchideeën van het soort angrek wulan en zag er uit als koningen op de prenten; de glans van zijn teint was frisch en teer; zijn huidskleur was eenigszins licht-bruin; om de gemoeideren tot het uiterste te brengen, zoo was de liefelijkheid van zijn oogopslag, als het ware druipend van honing. Het was de moeite waard hem aandachtig te anschouwen, den held in den strijd, wiens hoogste levensdoel was de rechten en plichten van den vorst hoog te houden en die zorgde voor het welzijn en de welvaart der goedgezinden.
- 23b. De vorst kwam uit den kraton en zette zich neer onder een troonhemel. De mantri's, geordend naar hun rangen, maakten hun opwachting: in de eerste plaats de brahmanen, het college der rechterlijke ambtenaren en de manguri; ze kwamen naderbij en kregen bevel plaats te nemen. Toen kwamen de gezant en de patih en boden den brief aan de voeten van den koning aan.
- 24a. Beiden maakten een sēmbah. De koning nam den brief aan,

---

¹⁾ Zie de v. 1. 1. in den tekst.

²⁾ Blijkbaar een versiering (in den vorm van een schijf, die de aarde voorstelt?) op den armband, zooals die ook op voorhoofdsbanden en oorsieraden wordt aangebracht.

las hem en prentte zich den inhoud er van in het geheugen. De brief, waarvan de toon deernis vermocht op te wekken, luidde als volgt: „Geëerbiedigde Majesteit, die voor Uw onderdanen zijt, wat het water is voor de wereld, die met ontzag bejegend wordt overal op aarde, moge Uwe goedertierenheid volkommen worden, doordat gjij mij tot zoon aanneemt.

- 24b. De zoon van Uwe Majesteit is als een cātaka-vogel, die getroffen is door de brandende stralen van de zon in Asujimāsa (de maand Açwina); als de cucur-vogel, die met smachtend verlangen opziet naar de maan, verliefd en minverlangen koesterend, voortdurend maar vurig hopend op regen en maneschijn, d.w.z. op Uwe Majesteit, die alom beroemd zijt als de verpersoonlijking van de maan en van zachten regen¹⁾.
- 25a. Ik verzoek U om Uw toestemming, nu ik U om Uw dochter vraag, de parel van Uw persoonlijkheid; moge Uwe Majesteit zoo genadig zijn te maken, dat ik leven moge in Uw genade; steeds neem ik eerbiedig op mijn hoofd de beide voeten van Uwe koninklijke Majesteit om leven en dood in Uwe handen te stellen.
- 25b. Uwer Majesteits dienaar Madhu is er mee belast om behalve den brief nog bovendien een (mondelinge) boodschap te richten tot Uwe voeten, heer". Toen de koning den brief gelezen had, was het, alsof zijn hart verbrijzeld was, stukgesneden met een scherpen bamboe, zóózeer was hij om den inhoud van den brief door medelijken bewogen. Ten slotte sprak hij zacht:
- 26a. „Wel, wat is ten slotte uw boodschap, mijn waarde?" De patih antwoordde met een sēmbah: „Inderdaad, verheven heerscher, vraagt de zoon van Uwe Majesteit, dat gjij hem in uw gunst moogt aannemen. Hij zou heel graag willen, dat de dochter van Uwe Majesteit zijn voornaamste gemalin zou worden, daar zij waardig is als zoodanig in het rijk gehuldigd te worden.
- 26b. Elken dag lijdt hij aan verliefdheid en minnepijn, steeds zweeft zij hem voor oogen; hij heeft zijn belangstelling voor zijn werk

¹⁾ In deze strofie zijn blijkbaar twee bekende vergelijkingen door elkaar gehaald: die met den uit de Indische litteratuur welbekende cātaka (*cuculus melanoleucus*), die van regendruppels leeft en daarom in den drogen tijd met verlangen uitziet naar den regen, en met den cucur, van welken eenige malen gezegd wordt in de Jav. litteratuur (zie KBW. s.v.), dat hij weent bij afnemende maan.

verloren en kan eten noch slapen. Niemand anders begeert hij als geneesmiddel voor zichzelf, die van minverlangen vervuld is, dan de dochter van Uwe Majesteit, op wie zijn gedachten zich concentreeren. En verder houdt de vorst van Kahuripan, de bésan¹⁾ van Uwe Majesteit, nog altijd vast aan de plechtige belofte, die hij afgelegd heeft:

- 27a. dat hij de beide kinderen van Uwe Majesteit, wanneer ze inderdaad met elkaar zullen trouwen, zal plaatsen op zijn schoot, den bruidegom op zijn linker-, de koningsdochter op zijn rechterdij, en dat ze, daar zittend, samen op volkomen gelijke wijze zullen gehuldigd worden; immers, hij wenscht in haar te verkrijgen een incarnatie van de vorstin van Daha".
- 27b. De vreugde van Z. M. den koning kende geen grenzen; glimlachend antwoordde hij hem: „Wel, het is mij een waar geenoegen, dat hij, mijn waarde, zich er mee tevreden wil stellen iemand lief te hebben, die onder de eischen blijft, welke gesteld zouden kunnen worden, en die bovendien ook nog onhandig is in haar optreden, en dat hij zich er mee vergenoegt, dat zij lief is en een beetje vleierig ten gevolge van haar jeugdigen leeftijd".
- 28a. Toen nam hij den brief en legde hem in zijn ivoren beteldoos; hij wenkte den démung en gaf hem last het aanzoekgeschenk van goud, edelstenen, kleeren enz. in onberekenbare hoeveelheid in ontvangst te gaan nemen. 't Was laat op den morgen, toen Z. M. de koning wegging en den kraton binnentrad.
- 28b. De gezant vroeg verlof en begaf zich naar de pasanggrahan van den heer patih²⁾). Daar werd hem een onthaal bereid, stellig in alle opzichten heel smakelijk; van wat de zee, de bergen en de rivieren opleveren, bleef niets achter; geen wonder ook, de koning van Sunda was, zooals ieder weet, machtig, edel en wat dies meer zij.
- 29a. De blijdschap van Madhu was buitengewoon groot, nu hij succes had gehad. Over hem worde nu niet verder verteld;

¹⁾ Ik heb het warang van den tekst bij ontbreken van een Hollandsch equivalent met het Nieuwjavaansche bésan weergegeven (bésan duidt de verhouding tussschen de wederzijdsche vaders [ouders] van echtpartners aan).

²⁾ Blijkbaar logeerde de gezant in de kapatihan, waarheen hij zich na zijn aankomst in Sunda (zie 21b) begeven had; onder pasanggrahan heeft men dan hier te verstaan een paviljoen voor gasten, logeergebouw of logeervertrekken, in overeenstemming met de oorspronkelijke beteekenis van het woord.

- verteld worde, hoe de koning zich bevond in het verblijf van de prinses; daar zaten zij met als derde de koningsvrouwe, die haar dochter liefkoosde en haar trachtte te verzoenen met het feit, dat zij ten huwelijk was gevraagd, dat op haar beslag was gelegd en dat ze uitverkoren was (?)¹).
- 29b. Het prinsesje werd met vriendelijke woordjes toegesproken en gekust op het gelaat: „Ach, gij, mijn eigen leven, mijn heerscheresje, mocht gij lang blijven leven om ons tot dochter te zijn en tot bloem onzer blikken; wat betreft uw vader en uw moeder, prinses, ook wanneer gij de levensgezellin zult zijn van hem, die nu naar uw bezit streeft, zult gij onze dochter blijven, al wordt ge ook zeven maal op aarde herboren.
- 30a. Maar er is nu een aanstaande man voor u, een prins van Kling, die beroemd is om zijn jeugdige, schoone gestalte, een nog ongetrouwde jongeman, die leeft in weelde en rijkdom; hij is schrander, een dichter, kundig op het gebied van verzen en liederen en dapper in den strijd op het slagveld; hem vreest het geheele land Java; hij houdt zich bestendig en stipt aan den dharma en resideert in Majapahit.
- 30b. Ik verlang er naar, prinses, te hooren²), hoe de wereld hem lof toezwaait. Bovendien heeft hij de plechtige belofte gedaan, dat hij geen vrouw zal nemen behalve u, meisje; gij zult tot zijn gezellin verheven worden in het bekleeden der koninklijke waardigheid, gij zult zijn voornaamste gemalin zijn, die de huldiging der wereld in ontvangst zult hebben te nemen; zoo luidt de belofte van den heer van Majapahit.
- 31a. Ik vind het prettig, prinses, een schoonzoon te krijgen van het soort van mijn jongen vriend, jong en bovendien rijk aan onderhoorigen, een spruit van Kahuripan, door wien het leven van het geheele buitenland beheerscht wordt, een jongen wereldheerscher, dien de zeven vorsten huldigen en dienen”.
- 31b. Zijn gemalin sprak: „Ach, mijn eigen ziel, mijn schat, meisje, houd rekening met uw vader, mijn lieveling; groot is het loon van hen, die vader en moeder gehoorzamen: dat heet handelen naar³) de overgeleverde voorschriften, die ons voorgehouden

¹⁾ Tinanggapan tur katuju (?).

²⁾ N.I. bij mijn a.s. verblijf in Majapahit.

³⁾ We kunnen hier ook vertalen: dat is de leer van Manu; dat is, wat ons voorgehouden wordt enz., waarbij dus gelezen wordt: Manutattwa.

worden in de leerboeken, de voorschriftenboeken voor koningskinderen, meisje.

- 32a. Een kind, dat wel-onderdanig is, behoort eerbiedig te aanvaarden alles, wat vader en moeder het gelasten en op te houden hun verdriet te veroorzaken door slecht gedrag en nataligheid¹⁾ in het beoefenen van het goede. Wees als het meisje Mādhawi, die alle wenschen van haar vader opvolgde, opdat gij vermeerderen moogt het nageslacht van uw ouders; [dit is voor u] de gelegenheid om niet te blijven zitten (?) en om pap met den lepel te kunnen voeren (?).²⁾
- 32b. Ach, mijn eigen ziel, verzet u toch vooral niet tegen het voorschrijf, zooals dat medegedeeld wordt in de purāṇa's, die wij volgen, en in de Çlokāntara: „Voor een kind, dat zich goed gedraagt tegenover zijn ouders, doet onder, naar men zegt, het loon van hen, die honderd maal offeren; waarlijk, het is de vervolmaking van zijn vader en moeder, die het hoge geluk van hen, die door hun kinderen gehoorzaamd worden, er in deelachtig zullen worden” ”.
- 33a. Zoo sprak haar moeder, terwijl ze het prinsesje vermaande. De op Çrī in bekoorlijkheid gelijkende maakte een sēmbah voor haar vader en moeder en haar gezwollen oogen verrieden, dat haar het huilen nader stond dan het lachen³⁾; zij was bleek als wawar⁴⁾, juist zooals de maan er uitziet in den nanacht tegen den tijd van zonsopgang.
- 33b. Ze zag er uit als verdorde jonge bladeren; daarenboven was ze ingetogen gekleed; haar dof-zwarre haar was bekoorlijk, als een wolk, die zwanger is van zachten regen; haar wenkbrauwen liepen in punten uit in den vorm van een halve maan, weemoedige verlangens opwekkende; haar leest was slank van bouw als een dolk⁵⁾; de pudak was beschaamd wegens haar kuiten, die wedijverden met den arecabloesem in bevalligheid.

¹⁾ Kīnārya kan zoowel opgevat worden als dubbel passief van ari [i > ya voor het rijm] [cf. Ju., Wrdl. s.v. ari, No. 10], als als pass. van kārya; in het laatste geval vertale men: „en het goede te doen”.

²⁾ = om man en kinderen te krijgen (?).

³⁾ Letterlijk: met een uiterlijk van weenen, waarbij de oogen toenamen in gezwollen-zijn.

⁴⁾ Wrsch. bepaalde zwammen of schimmelplanten.

⁵⁾ Cf. Pranatjitra, IV, 9: Madya nira matrēm konoes = haar middel was als een getrokken vrouwendolk.

- 34a. De gevuldheid van haar borsten was bekoorlijk; minachtend zagen zij neer op den glans van de ivoor-kokosnoot; de loten van de gadung weenden, bang voor haar armen; de tarawarṣa maakte neergehurkt een sembah voor haar vingers, die fijn waren als naalden, als de haren van den stekeligen¹⁾ egel.
- 34b. Haar nagels waren als parels, haar teint was teer als gele kleefrijst (?), flonkerend als fijn goud; de ivoren pop moest onderdoen voor de trekken van haar gelaat; haar stem was lief en bekoorlijk en kon wedijveren met het geluid van een wijfjesgans: al wat stem was, zonk bij haar vergeleken in het niet²⁾.
- 35a. Waarlijk, men zou ongelijk hebben, indien men zei, dat er ergens een prinses bestond, wier schoonheid te vergelijken zou zijn met die van de twan galuh (prinses). Zij deed haar naam Raden Citraraçmi³⁾ eer aan, wegens haar stralende schoonheid, die in de schaduw stelde alle bekoorlijkheden van zeeën, bergen en rivieren in de maand Kärttika, welke ontroering tweegbrengen in de harten der dichtervorsten, zóó, dat hun pennen hun den dienst weigeren⁴⁾.
- 35b. Haar hofjuffers liepen druk om haar heen, ken Bayan, ken Sanggit, ken Pasiran en Pangunéngan; wat betreft haar ayu's⁵⁾ en haar minnen, die waren als de tuin Sañcaya-säri in den honingtijd, voordat de hommels er in 't rond komen vliegen: zóó was haar liefelijke bekoorlijkheid, in staat om de gemoederen tot het uiterste te brengen en om hartstocht, minverlangen en liefde op te wekken.
- 36a. Van den nacht worde verder niet gesproken. Nu worde er verteld, hoe het den volgenden ochtend was. Het heele land van Sunda was er over in opschudding, dat Z. M. de koning voornemens was naar Java te gaan met zijn gezin en dat de twan galuh (prinses) naar Majapahit gebracht zou worden; daar het 's konings plan was haar spoedig in het huwelijk te laten treden.
- 36b. De hofgrooten van Sunda werden opgeroepen en spoedig

¹⁾ Of: van den volwassen egel, daar singi behalve = scherp ook = rijp is.

²⁾ Anders: en wat verder maar stem had.

³⁾ Zij wordt gewoonlijk Prabhu Tuhan genoemd, maar dat kan een titelnaam zijn; K. S. c, I, 4 noemt ze echter dyah Pitaloka.

⁴⁾ Eigenlijk afbraken.

⁵⁾ Weer andere hofjuffers?

kwamen zij hun opwachting maken, in de allereerste plaats de heer patih, maar ook de (andere) voorname mantri's; in goede orde, als op de prenten, maakten allen met een diepe buiging een sēmbah en kregen aanzegging van Z. M. den koning, dat hij naar Java zou gaan en dat zij hem op zijn tocht moesten vergezellen.

- 37a. Blij van zin maakten allen een sēmbah en eenstemmig aanvaardden zij eerbiedig 's vorsten bevel. Daarop werd ken Madhu ontboden; hij kwam en diegebogen maakte hij een sēmbah. Z. M. de koning sprak: „Wel, patih Madhu, keer gij eerst terug; ik kom dan na u.
- 37b. Den brief van mijn jongen vriend zal ik niet beantwoorden, maar vertel hem van mijn bedoeling om naar Majapahit te komen met het meisje. Ik ben zeer verlangend aan mijn jongen aanstaanden schoonzoon, dat juweel van het Klingsche land, mijn sympathie te laten blijken.
- 38a. Het was mij een buitengewoon groot genoegen de woorden van mijn vorstelijken ouderen broeder te vernemen, dat hij, zooals gij zegt, de belofte gedaan heeft de prinses en mijn jongen vriend op zijn schoot te zullen nemen. Wat zou de reden er van kunnen zijn, dat ik niet met genoegen eerbiedig zou aanvaarden, dat mijn jonge vriend trouwt met de prinses? Deel verder nog mede, dat ik spoedig kom”.
- 38b. Als antwoord maakte ken Madhu een sēmbah. Zijn voldoening bij het aanhooren van de woorden van Z. M. (den) Mahāprabhu was niet gering; 't was hem, als was amṛta uit den maanstroom¹⁾ als regen op hem neergedaald. Ten slotte sprak hij: „Zeer zeker, de dienaar van Uwe Majesteit aanvaardt eerbiedig alles, wat Uwe koninklijke Majesteit heeft gezegd. Ik vraag dan gelijk maar verlof om morgenochtend op weg te mogen gaan”.
- 39a. Z. M. de koning knikte toestemmend; hij glimlachte en sprak zacht: „Anepakēn, laat er een flinke hoeveelheid mondvoorraad in de schepen aanwezig zijn!” Patih Anepakēn maakte een sēmbah en vroeg verlof terug te mogen keeren om voor allerlei dingen voor hen, die naar Java teruggevingen, te zorgen.

---

¹⁾ Blijkbaar is hier amṛta verward met soma, waarvan de maan het reservoir heet te zijn.

en spoedig was de mondvoorraad al naar het tolhuis (havenkwartier) gebracht.

- 39b. Van den nacht is nu verteld¹⁾; den volgenden ochtend ging ken Madhu met de hem vergezellende mantri's scheep. Er worde niet van verteld, hoe zij het onderweg maakten.

Z. M. de koning van Sunda, om van hem te vertellen, trof druk voorbereidende maatregelen: hij bracht een aantal schepen bij elkaar, zoowel groote als kleine; zelfs koopvaardische schepen mochten niet achterblijven.

- 40a. Weldra waren er ongeveer 200 schepen, die voor vertrek gereed lagen: allerlei sloepen waren present; Madureesche tēmplons en vlerkprauwen waren er ten getale van 2000, en ook de voorraden voor onderweg waren in voldoende hoeveelheid aanwezig.

Nu worde verteld, dat, toen Z. M. de koning aan het zeestrand aankwam,

- 40b. zich onverwachts kwade voortekenken voordeden: een rode gloed lag over het water van de zee en aan de kust leek het wel bloed; de kraaien krasten doordringend en spuwden vervolgens bloed, tekenen, dat Z. M. de koning Sunda niet terug zou zien, maar in Majapahit zou omkomen.

- 41a. Maar de vorst liet zich er niet door van streek brengen; hoewel hij die slechte voortekenken zag, schrok hij niet terug. De zee over te steken naar Java, dat was zijn hartewensch; wat meer is: dat was de verwezenlijking van zijn hoop, dat zij zouden trouwen en dat hij door hun huwelijk in familierelatie zou komen met den koning van het Klingsche land: hij wilde met alle geweld doorzetten, dat hij dien god van schoonheid tot schoonzoon zou krijgen.

- 41b. Vervolgens begaven zich de koning en de koningin met als derde de aan Çrī gelijke in bekoorlijkheid in een sampan (klein bootje) om spoedig daarop aan boord van hun schip te gaan. Ook de patih, de dēmung, de tumēnggung, de rangga's en de overige ambtenaren gingen scheep, vergezeld van hun echtenooten.

- 42a. De troepen kwamen allen aan boord, in de eerste plaats de keurtroepen; van alles was er in overvloed aanwezig: wapenen

¹⁾ Hier heeft de traditionele manier om aan te duiden, dat de verteller eenigen tijd overslaat, hem een part gespeeld: *tan* kon niet ingevoegd worden wegens de maat, en feitelijk is er „van den nacht“ niets verteld!

bij duizenden, trekdieren¹⁾ (wagens), paarden en olifanten, zoodat de schepen er vol van waren; verder alle slaginstrumenten en vaandels; hun bedoeling was om de bekoorlijkheid er van te laten blijken in wedstrijden en spiegelgevechten (? wapendansen ?), wanneer de gelegenheid daartoe aan ieder in zijn eigen vak²⁾ zou gegeven worden.

- 42b. Men zou denken, dat geen Sundanees was achtergebleven en dat ze tot den laatsten man met hun vorst meegegaan waren naar Majapahit; immers, ze waren zich van geen gevaar bewust en ze zagen slechts reikhalzend uit naar het oogenblik, waarop Sunda en Janggala elkaar zouden ontmoeten; nu immers braken zij daarheen op. Welk een plezier om ginds gemeenschappelijk te genieten!³⁾.
- 43a. De tocht der schepen ging . . .⁴⁾; men haalde de schootlijn aan, fraai stonden de zeilen. Wat nu betreft het vaartuig van den koning, dat was een jong sasanga⁵⁾, zooals die gemaakt werden in het land der Tataren en sinds den oorlog van Z. M. koning Wijaya en den val van Kadiri nagemaakt werden.
- 43b. Een mooi gezicht, zooals op de prenten: strak spanden zich de zeilen onder den druk van den wind, want, daar het bijna de 4de maand was, was de wind gunstig, n.l. Noord-West⁶⁾; hoe langer hoe verder verwijderde zich [het schip van het land], bekoorlijk; het was, alsof god Baruna naar het eiland Java verhuisde.
- 44a. Daarvan echter vertel ik nu niet. Wat nu patih Madhu betreft, die was intusschen te Majapahit aangekomen; hij maakte zijn opwachting bij Z. M. den koning en bracht hem rapport uit: hij vertelde hem alles, wat hij, die thans zich nog onderweg bevond, hem opgedragen had. De vreugde van de beide vorsten, speciaal die van den jongen vorst, den jeugdigen prins, kende geen grenzen.

¹⁾ Trekdieren (= karbouwen) zou hier wel beter passen, daar het vervoer van wagens niet zoo gemakkelijk is en later niet verteld wordt, dat de Sundanezen wagens gebruikten in den strijd. Maar de dichter laat in beschrijvingen als deze gaarne zijn fantazie vrij spel, en daarom kan hij hier even goed wagens bedoeld hebben.

²⁾ = voor zijn wapen?

³⁾ De vertaling van 42b is heel onzeker; *asosakan* is onverteerd gelaten.

⁴⁾ Er staat mudik = stroomopwaarts, maar dat kan hier niet bedoeld zijn.

⁵⁾ Mij is niet bekend, of sasanga hier een speciaal soort jonk is, of dat het op een of andere wijze met 9 verband houdt.

⁶⁾ Naar KBW., III, 252b.

- 44b. Elken dag, zonder het ooit moe te worden, had hij maar met verlangen uitgezien naar hen, die nu aangekomen waren, om hen vlug te gemoet te kunnen gaan op den weg; met hun allen zouden ze hen gaan verwelkomen bij het weerklinken van de gong. Het onthaal was gereed: men had visch gevangen, van alles, wat er in de zee en in de bergen te vinden is, waarbij visch uit beken en rivieren niet ontbrak, evenmin als allerlei soorten van bandéngs uit de vijvers en de diepe plekken in de rivieren.
- 45a. Varkens en karbouwen stonden al vastgebonden; er waren zeeschildpadden van Saloka en geiten, herten en miereneters, die in vallen gevangen en in kooien opgesloten waren, allerlei andere dieren, ook vliegende honden, die met den kop omlaag [in de boomen] hangen; alles, wat tot onthaal kon dienen, was in voorraad; snippen in onbegrenste hoeveelheid stonden gereed, benevens uit de havenplaats aangevoerde arak en zoetigheden.
- 45b. 't Was ook niet te verwonderen; hij was immers machtig en dapper en beheerschte de vier zeeën; de pachters der tolkantoren kwamen, zuchtend onder den last van de geschenken, die zij als cijns kwamen aanbieden: allerlei van overzee geïmporteerd moois, allerlei fijne stoffen voor kleeding; ook kwamen er stalen van kooplieden mee, zoodat de opschik der vrouwen, die Çri's van den kraton, keurig werd.
- 46a. Te veel om op te noemen waren de aandoeningen van hen, die vreugde in hun binnenste ondervonden. De wegen werden in orde gebracht, de erven opgeknapt, de paviljoens schoongemaakt; het bruidsvertrek (statiebed), bekoorlijk en van alle versierselen voorzien, met zijn franjewerk en zijn fijne strookjes papier, was waarlijk fraai.
- 46b. Alle inwoners van den kraton waren druk in de weer om hun gasten te verwelkomen en hun een ceremonieele ontvangst te bereiden; de wimpels, (die wapperden) ter eere van hen, die de genietingen van het huwelijkssleven gingen smaken, waren een welkomsgroet voor haar, het prachtjuweel (?). Niemand was er bij, die onbedreven was; hun vaardigheid was waarlijk niet gering; blijkbaar waren er geen domooren bij.
- 47a. Toen er nu een etmaal of tien verloopen was in afwisseling van dag en nacht, arriveerde onverwachts de akuwu van Bubat,

die de aankomst rapporteerde van den koning van Sunda met zijn gezin, speciaal van de prinses, en van de mantri's; tot aan den avond waren er onafgebroken aangekomen, de zee doorklievend, en nu lagen ze voor anker overal verspreid over de riviermonding.

- 47b. Uwer Majesteits dienaar werd op het gezicht er van van verbazing vervuld, want er zijn heel wat schepen, allerlei tēmplons en jukungs, pasopets en balandongans¹⁾, als uitzwermende vliegende witte mieren. Er zijn al heel wat menschen aan land gekomen en er zijn er nog veel over, die nog niet geland zijn; nog zeer velen bevinden zich op zee, die nog niet eens zijn aangekomen; overal, waar er maar plaats voor is (?), ligt het vol en tot Canggu toe zijn ze de rivier opgevaren.
- 48a. In Bubat zijn ze in massa's en het is er vol van de tenten; de troepen maken er een tijdelijke verblijfplaats (?) in orde voor den koning onder den waringin, een keurige pasanggrahan, van waaruit men een vrij uitzicht heeft op het Zuiden. 't Is er vol van wapentuig, dat aan de kanten geplant is evenals de vaandels, terwijl de geweren in rotten staan.
- 48b. De mantri's zijn allen in de weer om met hun geheele personeel een tentenkamp te bouwen; ook ontbreekt het er niet aan vrouwen: er zijn er heel wat aangekomen, keurig gekleed, zoodat het Uwer Majesteits dienaar een genot was er naar te kijken. Wanneer er „verloofden” te koop waren, dan zou Uw dienaar best zin hebben het heele boeltje op te koopen voor 80.000²⁾.
- 49a. Zoo luidde de mededeeling van den akuwu van Bubat. De vreugde van de vorstelijke personen kende geen grenzen; met hun drieën waren ze van plan (hun gasten) te gemoet te gaan. De rijksgrooten en de heer patih van Majapahit werden opgeroepen; spoedig kwamen zij en maakten een sēbah. De koninklijke heer sprak:

¹⁾ Vgl. Encycl. v. N.-I¹., s.v. VAARTUIGEN, IV, resp. p. 488b s.v. t j ē m p l o n, 481b s.v. d j o e k o e n g, 488a s.v. s o p e, en wellicht 480a. s.v. b a n d o e n g a n [waar de nevennaam „Sasak kambang” overeenkomt met het „op Sasak veel in gebruik” van het KBW., doch de beschrijving als pont in 't geheel niet klopt met het „diep om veel te kunnen laden en met vlerken uitgerust”, dat het KBW. van de balandongan meedeelt].

²⁾ De vertaling van het slot van deze strofie biedt moeilijkheden; bovenstaande vertaling is een proeve; bij de vertaling van wani heb ik gedacht aan de beide betekenissen van het Nieuwjavaansche gēlēm, poeroen. Over 80.000 als grootste getal zie Calon Arang, Bijdragen 82, p. 133.

- 49b. „Patih, begeef u te zamen met de mantri's op weg; roep de troepen op al te gader; verzamel de wagens, de.....¹⁾ met kostbare aankleeding en draagstoelen ingelegd met stukjes goud en keurig mooi met kajang ²⁾ afgedekt.
- 50a. Mijn bésan is, naar verluidt, te Bubat aangekomen, en wacht daar. Wij zijn vol verlangen om hem te gaan verwelkomen op den weg. Welk een vreugde zal er genoten worden, nu zij aangekomen zijn, en wat zal hij (A.-W.) praten en lachen met het meisje, die Çrī van minnepijn! Nu zal ik spoedig weten, hoe mijn dochter er wel uitziet!”.
- 50b. De mantri's antwoordden eenstemmig met een sembah aan Z. M. den koning: „Majesteit, heer vorst, wij zijn het eens met het verlangen, dat Uwe Majesteit koestert. „Genegenheid is de vergelding voor genegenheid, hardheid moet met hardheid beantwoord worden”; zoo behoort de handelwijze te zijn van den hooggeborene, den vorst, die de spil der wereld is, als hij de voorschriften van de traditie wil opvolgen.
- 51a. Uwe dienaren zullen mee (den koning) te gemoet gaan, die op de reede is aangekomen; de bésan van Uwe Majesteit immers ziet, naar gezegd wordt, met reikhalszend verlangen de komst van Uwer Majesteits zoon, die altijd bij hem in den smaak is gevallen, te gemoet”. Hij, die de jeugdige uitbundigheid zelve was, lachte, en ook Z. M. de koning toonde een lachend gelaat, toen hij zijn zoon zoo zag.
- 51b. Druk maakten patihs en hoofdmantri's pret met elkaar; uit hun houding bleek hun algeheele instemming; geen was er, die er in zijn hart anders over dacht; men vreesde geen moeilijkheden, maar lachte vrolijk onder elkaar. Doch ken Gajah-Mada stemde met den gang van zaken niet in: zijn lach was ver te zoeken; hij schudde het hoofd en pruttelde voor zich heen.
- 52a. Alle mantri's, die ter audiëntie aanwezig waren, begrepen de gelaatsuitdrukking van den heer patih; ze begrepen, dat hij het niet eens was met den wensch van Z. M. den koning; zijn ³⁾ manier van doen immers was niet als bij vorige gelegen-

¹⁾ Samoli-moli (?).

²⁾ Aaneengeregen palmlbladeren.

³⁾ Waarbij in het midden blijve, of *zijn* op G.-M. of op den koning slaat; uit den Jav. tekst blijkt dit niet duidelijk.

- heden. Een gevoel van beklemdheid kwam op bij al degenen, die hun opwachting maakten.
- 52b. De mannen van de garde (*balakrama*) en de lijfwacht (*panakawan*) van den koning, die zich in de carangang kawat bevonden, zagen de gelaatsuitdrukking van heer Mada eveneens; stil werd het; niemand dorst te spreken en men boog slechts het hoofd; zij, die zich op eenigen afstand bevonden, dorsten met elkaar te fluisteren en letten daarbij scherp op den heer patih.
- 53a. Ze waren van verbazing vervuld; door telkens het hoofd te laten zakken en dan weer op te kijken gebruikten ze hun blikken om uiting te geven aan hun gedachten — indien zij er over zouden spreken, zou dat niet in goede aarde vallen! —: „Wat is het toch, dat de heer patih wenscht, dat hij zich zoo maar verzet tegen den tocht van Z. M. den koning?” Ten slotte naderde hij¹⁾ en richtte zich met een sēmbah tot de voeten van den koning: „Heer, overhaast U niet!²⁾
- 53b. Dat gij, heer, naar Bubat zoudt gaan, Z. M. den koning van Sunda te gemoet, die, naar verluidt, met zijn gezin is aangekomen met de bedoeling hier naar Java te komen, dat zij verre, heer vorst. Het plan van Z. M. (den) Mahāprabhu³⁾ plaatst ons voor moeilijkheden. Het is verkeerd (er op in te gaan) en niet in overeenstemming met onze traditionele politiek! Laat hem liever een dag of vier, vijf⁴⁾ wachten!
- 54a. Elke vrijwillige opoffering van glorie van Uwe koninklijke Majestieit betekent, dat die glorie minder wordt!” Z. M. de koning sprak: „Wanneer die glorie groot⁵⁾ is . . . . .⁶⁾, en is ze klein, dan heeft zoo'n handelwijze immers toch niet veel te beteekenen”. Daarop zweeg hij. Patih Gajah-Mada sprak toen weer:
- 54b. „En hoe zou het dan moeten met de heeren van de onderhoorigheden? Denkt gij er niet aan, dat zij zich als vazallen gedragen

¹⁾ N.I. Gajah-Mada.

²⁾ Met de bijbeteekenis: sloof u toch niet zoo uit?

³⁾ N.I. dat zijn dochter ebenbürtige gemalin zou zijn.

⁴⁾ Lett. 4 nachten 5 dagen.

⁵⁾ Lett. veel.

⁶⁾ Ellyptische zin? Indien we invullen: „dan kunnen we ons zoo'n opoffering best veroorloven”, dan is de zin wel in orde; intusschen is de vertaling niet meer dan een gissing.

aan de voeten van Uwe Majesteit? Van Madhura, Palembang, Koci, Wandan en Tumasik, Tañjungpura en Sawakung en ook van het rijk Bali [komen ze], allen geparfumeerd¹⁾, en hun sēmbah gaat gepaard met het aanbieden van bewijzen van onderhoorigheid"²⁾.

- 55a. Hij sprak: „Straks worden de Sundaneezen nog anders en is hun gedrag niet meer in overeenstemming met dat van de andere vorsten, die van de onderhoorigheden. Wel, dan zou het zijn, als waren zij niet door mij in vroeger dagen aan ons gezag onderworpen. Wacht dus een dag of vijf; indien er dan nog steeds niemand komt,
- 55b. wil dat zeggen, dat het met de bedoelingen van Sunda niet pluis is, dat zij niet met oprechte bedoelingen naar Java zijn gekomen, maar dat het bedriegerij is, heer. Wees toch vooral op uw hoede, heer vorst, en let op de wegen³⁾ van dien vijand, die aan de voeten van Uwe koninklijke Majesteit komt onder het mom van vriendschap”.
- 56a. Wat nu betreft den koning, die wilde wel handelen overeenkomstig den raad van den heer patih. Z. M. de jonge vorst liet zich meeslepen: hij had geen inzicht in de verkeerde praktijken van den heer patih; geen oogenblik drongen de mededelingen van Madhu en de boodschap van den vader van de prinses tot zijn bewustzijn door. Misschien kwam dat wel door toedoen van den Albeschikker⁴⁾, die hem den weg van den verkeerden dharma deed begaan.
- 56b. Zelfs werd last gegeven, dat de aanvoer van alles, wat dienen zou voor het onthaal, dadelijk stop gezet moest worden. Alle mantri's, die zich in Majapahit bevonden, keken vreemd op van zoo'n verraderlijke handelwijze, daar ze niets afwisten van de manier, waarop de koning meegeslept en van gedraglijn veranderd was; immers, op een vriendschappelijk initiatief werd nu gereageerd met een daad van slinksche praktijk, het reine werd nu met iets onreins vermengd.

¹⁾ D.w.z. met geurige boreh ingesmeerd, zooals blijkt uit het *alepana* van red. A. De bedoeling is: ze maken officieel hun opwachting, op dezelfde wijze, als thans te Solo, met onthlood bovenlijf, dat gezalfd is met boreh. [Vgl. KBW., III, 740a: yan sirāñembah, tan kengang nora lepana, naar Adig. 30.]

²⁾ Pangalpika; zie Ju. en KBW. s.v. kalpika (terecht?).

³⁾ Dwiṣṭa.

⁴⁾ Widhi.

- 57a. Alle mantri's, die hun opwachting maakten, bogen het hoofd en dorsten niet te spreken; ze mompelden wat in zichzelf, daar zij het bevel niet begrepen. Maar zij zouden in conflict komen met hun *eed van trouw*¹⁾, en dus gehoorzaamden zij, uit het veld geslagen²⁾ en er voor bevreesd ongehoorzaam te zijn aan het bevel van den koning en van heer patih Mada, voor wie beiden ze ontzag hadden. Dat was de reden, waarom ze terneergeslagen en verdrietig waren.
- 57b. Ze moesten denken aan de dagen van weleer, toen patih Madhu arriveerde met de boodschap van Z. M. den koning van Sunda, die zoo vriendelijk was, en nu kon het werkelijk zóó loopen.
 Hierover worde nu niet verder gesproken. Laat ik nu weer vertellen van hen, die gekampeerd waren in Bubat en met ongeduld wachtten op de komst van de vurig-verlangden.
- 58a. Nu hadden zij een gerucht vernomen, dat heer Mada, het niet eens met den loop van zaken, door een verraderlijke manier van doen had weten te verhinderen, dat Z. M. de koning hen te gemoet was gekomen. Daarom belegde (de koning van Sunda) een vergadering en hield een bespreking met de mantri's onder den waringin.
- 58b. Het eenige onderwerp van beraadslaging was, waarom die van Majapahit niet gekomen waren. De algemeene opinie was, dat zij zich niet hielden aan hun woord, zooals dat vroeger tot ken Madhu was gesproken. Daarom zond hij³⁾ zijn patihs er heen, betrouwbare mannen, die wereldberoemd waren om hun dapperheid.
- 59a. Met hun vieren werden ze gestuurd, de slagtanden⁴⁾ van Sunda, n.l. patih Anepakén, de dēmung⁵⁾, de tumēnggung, die pangulu Borang heette, en patih Pitar; de keurtroepen, die hen zouden vergezellen, waren ten getale van driehonderd. Hun tocht ging zuidwaarts; zonder te rusten spoedden zij zich voort, recht door naar Masigit-Agung.
- 59b. Daarop sloegen ze den weg in naar Palaweyan, gingen even oostwaarts, vervolgden daarna hun weg weer in zuidelijke

¹⁾ Tantu, eig. de vervloeking, die men over zichzelf afroept; *pinaran tantu* = door zijn *tantu* getroffen.

²⁾ Kawwat, van wwat (Ju. s.v. kawat), zooals KBW., II, 216b terecht opmerkt.

³⁾ De koning van Sunda n.l.

⁴⁾ Vgl. het overdrachtelijke gebruik van pamaja (van waja = tand).

⁵⁾ Bedoeld is dēmang Caho.

- richting en kwamen in Pablantikan aan; zij vervolgden hun reis en bereikten het paleis van den patih; daar aangekomen liepen zij door zonder belet te vragen en stonden eerst stil buiten de carangcang kawat, waar zij onder den açokaboom bleven wachten.
- 60a. Terwijl zij zich nu daar buiten bevonden, had heer Gajah-Mada juist de(n) mantri('s)-wṛddha bij zich en sprak met hem (hen) juist over het feit, dat de Sundanezen aangekomen waren zonder dat zij huldigingsgeschenken¹⁾ aan de voeten van Z. M. den koning kwamen aanbieden en dat er daarom kans was, dat de tocht van die „vrienden met valschen inhoud”²⁾ wel eens moeilijkheden kon opleveren.
- 60b. Zoo duurde het al een poosje en nog altijd werden (de Sundasche gezanten) niet verwelkomd. Daar kwam nu bij, dat alle manschappen van den patih, zonder eenige uitzondering, in ontelbare menigte en in dichte drommen zich in het poortgebouw en op de wanguntur çela bevonden. (De gezanten) vroegen een introductie, maar kregen dat niet gedaan; zelfs keken de manschappen van de patihswoning, die de gelaatsuitdrukking [van Gajah-Mada] gezien hadden³⁾, de Sundanezen aan met half-afgewenden blik.
- 61a. Toen sprak tumēnggung pangulu Borang aldus: „Zeg, heer patih, wat zou het eind er van zijn, wanneer we ons lieten tegenhouden en de añcak saji⁴⁾ niet binnen dorsten gaan? Want gezanten behooren niet achtergesteld te worden bij hun vorst⁵⁾; liever moeten wij hier ter plaatse sterven,
- 61b. indien wij in schande moesten voortleven, dan dat wij een smaad zouden ondergaan als dezen, terwijl we toch een lijfwacht van 300 man bij ons hebben, die, als het moet, met ons den dood hier zullen ingaan”. En meteen liep hij door; dēmang Caho ging met hem mede⁶⁾, mét den heer patih.

¹⁾ Atur²⁾.

²⁾ Vgl. G.-M.'s woorden tot den koning (55b): „vijand .... onder het mom van vriendschap”.

³⁾ Cf. 52b.

⁴⁾ = Carangcang kawat.

⁵⁾ De bedoeling is blijkbaar: wij hebben als gezanten recht op dezelfde behandeling als de vorst, dien wij vertegenwoordigen.

⁶⁾ Kinanti, als actief opgevat.

- 62a. Zonder dralen liepen de gezanten door en kwamen binnen de carangcang kawat. Daarop zag heer Gajah-Mada hen en sprak bij zichzelf: „Zoo, daar heb je patih Anepakēn, den hoogsten in rang”. En meteen sprak de heer patih ze aan: „Weest welkom, Sundaneezen! — Uw rangen ken ik niet”¹⁾.
- 62b. De patih van Sunda antwoordde zacht: „Ik ben Anepakēn; dezen hier zijn dēmang Caho en tumēnggung pangulu Borang, en de achterste is Pitar, de patih van de prabhu²⁾ (prinses)”. De patih glimlachte met een verstoord gezicht; daarop sprak hij: „Deze patih kent geen goede manieren,
- 63a. dat hij hier komt zonder zich te laten aandienen!” De patih van Sunda antwoordde hem: „Wij zijn gezonden door Z. M. den koning, [om te informeeren], hoe het komt, dat wij de mensen van hier niet kunnen ontmoeten, en nu noemt gij me onbeleefd? Ik heb opdracht gekregen aangelegenheden van den koning te regelen; wanneer ze in orde zijn, wenscht hij dadelijk
- 63b. daarna boden uit te sturen naar Canggu, naar Ampel-Gading³⁾ en verder door tot aan Grēsik toe om de schepen hierheen te laten komen; zij moeten dan alle op weg gaan en Lasēmmers moeten dan naar Majapahit gestuurd worden met allerlei kostbaarheden, die aan den jongen vorst zullen aangeboden worden.
- 64a. Z. M. de koning heeft gezegd zóó te willen handelen, dat hij als het ware den geliefde ten huwelijk vraagt, en dat is dan ook het doel van zijn komst”. De patih sprak: „Zoo, patih van Sunda, ge zijt blijkbaar wel in staat uw woord te doen! Ge heet dus Anepakēn? Ge gedraagt u anders allesbehalve als een mantri.
- 64b. Uw macht is maar gering en uw onvermogen groot. Al wordt ge dan ook „patih” genoemd, zeg, wat is uw afkomst, dat gij het wagen durft geen rekening te houden met het Rijk?⁴⁾ Als gij beter thuis geweest waart in uw wetboeken, dan zoudt gij niet hierheen gekomen zijn op de wijze van een hoer.

¹⁾ G.-M. veinst hen niet te kennen, blijkbaar om hen te laten voelen, dat zij quantité négligeable zijn; in red. A en C wordt uitdrukkelijk gezegd, dat G.-M. zich wel degelijk de rangen van ieder afzonderlijk herinnerde.

²⁾ Vaker prabhu tuhan.

³⁾ = A.-Dēnta = Soerabaja of omgeving daarvan.

⁴⁾ Deze vertaling steunt op C I, 59; tinggal is opgevat als „verzaken”, „veronachtzamen” en de conjunctief als consecutief.

- 65a. Nu zal ik u eens vertellen, hoe de mensen uit de onderhoorigheden zich van oudsher bij het betreden van de hoofdstad gedragen hebben, speciaal die van Tañjungpura, Sampit, Wandan, Koci, Tumasik, Sawakung en Bali; zij nemen n.l. de voeten¹⁾ op het hoofd; wanneer zij komen, bieden zij met een eerbiedige buiging de bewijzen van hun huldebetoorn, alle mogelijke kostbaarheden, aan. en hun sēmbah gaat daarmee gepaard.
- 65b. Van u heb ik gehoord, dat gij van plan zijt een prinses aan te bieden. Wanneer zal zij aan de voeten van den vorst aangeboden worden? Eigenlijk moest gij ze maar dadelijk aanbieden en tevens uw hulde betoornen. Ik zal uw boodschap mededeelen aan den koning; dan zal hij zoolang audiëntie blijven verleenen aan de bhujangga's, de adhyakṣa's en de sādhu's²⁾,
- 66a. totdat het vol wordt in de paséban en ook de mantri-wrddha zijn opwachting komt maken; zoo wachten zij dan, tot gij komt om de prinses onder het brengen van huldebetoorn aan te bieden"³⁾. De gezant werd boos, toen hij dat hoorde; 't was, als werd zijn gelaat rood geverfd⁴⁾, als werden zijn ooren verscheurd; sidderend sprak hij, snel en met nadruk:
- 66b. „Zeg, wat moet dat beduiden, Gajah-Mada, dat ge zoo'n groot woord hebt tegen ons? Wij zouden straks de prinses aanbieden onder het brengen van huldebetoorn? Zoudt gij willen, dat we zóó handelden, ons gelijk stellend aan de onderhoorigheden? Dat is niets voor Sunda! Wij hebben nog nooit in den strijd het onderspit gedolven.
- 67a. Men zou zoo zeggen, dat gij vergeten zijt van vroeger, toen gij ten strijde getrokken waart en aanvallen deedt op de dorpen in de bergen. Grenzeloos vinnig was toen de strijd; de Sundaneezen werden op de vlucht gedreven; de mannen van Jipang

¹⁾ Van den koning van Majapahit, ten teeken van onderworpenheid.

²⁾ Volgens KBW., III, 141a zijn *sang para sadu* de brahmanen; of dit ook voor deze plaats geldt, is zeer twijfelachtig, en zoolang de juiste beteekenis van bhujangga niet is vastgesteld, is hier niet vast te stellen, wat sādhu is. Sādhu kan ook „edelen“ beteekenen (lett. goed; sasadwan = hovelingen) en in Voor-Indië is het, zoals bekend is, het woord voor fakir. In red. A en C wordt upapati in plaats van sādhu gebruikt.

³⁾ G.-M. is door zijn herhalingen wel heel duidelijk! De kracht van het Jav. atur is moeilijk in vertaling steeds weer te geven.

⁴⁾ Met sapan(g), bereid uit de *Caesalpinia Sappan L.*; vgl. Enc. N.-I.¹, IV, 579a, en KBW. s.v. *cang*.

- zetten ze na; daar kwam de patih van Sunda en hervatte den strijd; uw troepen werden uit elkaar geslagen en gingen op de vlucht.
- 67b. Uw beide mantri's, Lĕs en Beleteng, werden afgemaakt en moesten het met den dood bekoopen; uw troepen werden verstrooid en vluchten; sommigen vielen in ravijnen en kwamen midden tusschen de doornen terecht; ze stierven als lutungs¹), steenmarters en setans²); overal kermden er en smeekten er om lijfsbehoud.
- 68a. En nu braakt gij zulke groote woorden uit³) en is wat gij uitwasemt (ev. uitgaapt) als een wind van een krekel, als drek, dat door een hond wordt achtergelaten. Zulk een verlangen van u is onbehoorlijk en verraderlijk. Wat voor wetboek volgt gij⁴) dan wel, dat gij een leeraar wilt zijn van slechtheid en corruptie en dat ge goedgezinden om den tuin leidt? In de hel zal uw ziel vallen, later, wanneer ge gestorven zult zijn".
- 68b. Gajah-Mada kreeg van ergernis een kleur, alsof hij zich het gelaat met bloed had gewassen: „Wat zijt gij, Sundaneezen, toch brutaal in het spreken; 't is waarlijk, alsof gij geen schaamte kent! Daar komt gij me naar Java, luid schreeuwend, op grond van een mededeeling van patih Madhu, dat gij u daaraan stipt zult houden, omdat dat nu eenmaal zoo geregeld is; en dat is dan een reden voor u om (hierheen) te komen als jankende honden!
- 69a. Als (de blik van) een staaroogige⁵), die met alle geweld wil bemerken, dat hij in den Javaanschen strik⁶) is geraakt, zoo is, nu gij zoo overhaast (hierheen) gekomen zijt, uw gedachte, dat ken Madhu gekomen was om de zaak geheel en al te regelen. Ik zal nu verslag gaan uitbrengen aan Z. M. den koning; wanneer hij het er mee eens is⁷), dan zal ik straks een bode sturen naar het strand, maar wanneer hij het er niet mee eens is, dan zal ik (de lieden) in Bubat omsingelen.

¹⁾ *Semnopithecus (presbytes) Maurus*; vgl. Enc. N.-I.¹, I, 2b.

²⁾ Setan? KBW.: een roofdier? Of wellicht: boschgeest, Arab. shaitān?

³⁾ Lett.: is uw uithoestsel groot.

⁴⁾ Cf. G.-M.'s opmerking in 64b.

⁵⁾ Vgl. ons: zich blindstaren op iets, hetgeen met dit beeld ook bedoeld schijnt te zijn.

⁶⁾ Een bekende uitdrukking in dien tijd? Cf. A 43b.

⁷⁾ N.I. met de Sundasche opvatting op grond van Madhu's reis; cf. red. A 44a.

- 69b. Deel dat maar aan uw heer mede. Laat hij zich niet van zijn plaats bewegen en laat hij op mij wachten in Bubat; daar moet hij wachten op een gunstige gelegenheid. Indien hij het er mee eens mocht zijn, is het in orde; is hij het er niet mee eens, dan zal ik u verdelgen, dat gij en uw geheele geslacht den dood sterft van lastige honden, en zal ik er een vilpartij van maken”¹⁾.
- 70a. De patih van Sunda sprak — zijn gelaat was rood als de bloemen van den kapokboom —: „Wat hebt gij nu voor gemeens in den zin! Nu komt uw schelmenaard te voorschijn! Ge hebt niet het karakter van een held, maar zijt een verrader van anderen, een leugenaar. Wat voor krijgsmanswetboek volgt gij wel, dat ge zoo handelt?”
- 70b. Ook tuménggung pangulu Borang was uiterst verbitterd en antwoordde eveneens; scherp kwamen zijn woorden er uit en het was, als duchtte hij geen gevaar: „Patih Mada, wat wacht ge nog? Volvoer uw plan en overweldig ons!
- 71a. Ik zou de tuménggung pangulu niet zijn, indien ik voor den dood op zij zou gaan. Maak ons maar tot slachtoffers, die ge, naar uw wensch, kunt wegvoeren om tot offers te dienen in Majapahit (?)! Laat het roode vocht maar spuiten! En wanneer wij dan met onze 300 man gevallen zijn, jammer, dat ge dan in Bubat slechts met Z. M. den koning en de vrouwen zult hebben te vechten!²⁾.
- 71b. Kom nu naar buiten, gauw wat! Kies dan uw mannen uit en laat ze meteen uitkomen tegen ons, precies zooals ge maar wilt! Doe een massa-aanval op de Sundaneezen, wedijverend met hen in dapperheid en in het elkaar toebrengen van wonderen; laat hen zich met elkaar meten in het (vergieten van) bloed”. De oogen van den heer patih schoten als het ware vuur, zoo gloeiden ze, en hij werd rood; in de carangang werd het rumoerig.
- 72a. De eerwaarde Smaranātha bemerkte de verstoordheid van den heer patih; ten slotte sprak hij zacht: „Kom, mijn zoon, mijn

¹⁾ Het laatste niet geheel zeker.

²⁾ Is de bedoeling, dat Borang zegt, dat ook de Sund. vrouwen zich zullen verdedigen? Vgl. A 52a en C I, 67, waaruit blijkt, dat een overigens zeer goed mogelijke vertaling: „Heb dan medelijden in Bubat, wanneer ge slechts zult staan tegenover . . .” toch minder waarschijnlijk is.

waarde, laat uw ontstemming toch niet te lang duren. Wat toch zou de beteekenis zijn van zulk een handelwijze! En gij, gezant(en), koester(t) geen wrok; neem(t) mijn woorden ter harte, wees(t) niet zoo fel.

- 72b. Gaat goed met elkaar om, mijn waarde zoons. Immers, de bedoelingen van Z. M. den koning zijn goed en er is niets, waarover oneenigheid behoeft te bestaan. Straks loopt het nog op ruzie uit! Indien het door de hoofdmantri's en door de vorstelijke personen wordt goedgekeurd, dan bestaat immers nog de afspraak daarover van vroeger, en zal hij (ev. zullen zij) indachtig zijn, dat hij (A.-W.) schoonzoon¹⁾ zou zijn.
- 73a. De oude verhalen, die verteld worden in de purāṇa's uit den ouden tijd, waarde vrienden, zeggen, dat, wanneer er verraderlijke dingen gedaan werden, of wanneer men zich schuldig maakte aan slecht gedrag of minachting uit lust om slecht te doen of uit jaloerschheid, dat dan de straf van den Albeschikker groot was, want dat men dan in de hel viel.
- 73b. Het voornemen van den koning van Sunda is eensgezind te zijn zoals vroeger, maar hij staat er nu eenmaal op Z. M. den koning van Majapahit tot schoonzoen te hebben". Zoo sprak de eerwaarde geestelijke Smaranātha vriendelijk. De gezant antwoordde hem:
- 74a. „Heer, eerbiedig aanvaarden wij de woorden van den doelvluchten, groeten monnik, die in staat zijn als amṛta de lichamen van uw kinderen, grote brahmaan, te verkwikken. Het doel van 's konings komst naar Java ter begeleiding van de prinses is om zijn sympathie te betuigen aan zijn schoenzoon, den vorst alhier; maar nu wil het geval, dat alleen patih Gajah-Mada een breuk wil veroorzaken.
- 74b. Verraderlijk en onoprecht is zijn handelwijze en hij heeft een onbetrouwbare aard. Maar ik ben er de man niet naar, dat hij mij van mijn stuk zal brengen!" Heer Mada werd boos en kwam, den vinger dreigend vooruitstekend, op hem af: „Zoo, hoe vat je nu mijn woorden op? Als een aap, die het onderscheid tusschen hoog en laag niet kent! Gij verwaande, brutale kerel, die mij voortdurend maar beschaamd probeert te maken!"

---

¹⁾ D.w.z. dat de prinses van Sunda Ayam-Wuruk's volwaardige vrouw zou worden, niet zijn sēlir.

- 75a. Ken Anepakēn werd rood; op zijn beurt kwam hij met den vinger dreigend uitgestoken op hem af: „Zeg, zwijn¹⁾, je weet niet, wat je zegt!²⁾ Wat zal een duidelijk teeken van je zijn?³⁾ De patih antwoordde: „Laat ik een afspraak met u maken: indien het het geval zal zijn, dat hij, die komt, op een wagen rijdt, een payung heeft van zijde en voorzien is van alle teeken van waardigheid,
- 75b. wanneer hij als veldteeken heeft een banier van doek, keurig geborduurd (ev. geschilderd) in goud met de beeltenis van een dollen olifant⁴⁾, en een groot leger hem begeleidt, kom dan maar op en wees niet bang"⁵⁾. Ken Anepakēn antwoordde: „Zoo, en als er een komt, die op een groot, *jamus*⁶⁾ paard rijdt, dat een zadel heeft van flonkerend⁷⁾ goud,
- 76a. met als veldteeken een zwarte banier, met een gordel vol kostbare edelstenen en een kraag (ev. baadje) van paars satijn en met een galonversiering in goud, met een zwarte payung voorzien van een groten gouden knop, met een schild met goudbeslag, vol kostbare edelstenen,
- 76b. die een stalen lans draagt, keurig met kleine stukjes goud ingelegd, en een kostbare sabel op zij, welke met drijfwerk in goud versierd is, die een diadeem draagt en een broek in het patroon giringsing kawuung, dan is dát de patih van Sunda, die daar aankomt: kom dan maar op en deins niet terug.
- 77a. Die beroemd is in den strijd sinds lang, die een doorn is in het oog van zijn vijanden, die is dan gekomen. Gajah-Mada zoek ik dan te bereiken, om met hem een woordje te spreken; dan zullen wij partners in den tweekamp zijn, machtig in het elkaar toebrengen van wonderen en in het gebruiken van elkaars nek

¹⁾ Ev. hoer, en dan oneigenlijk gebruikt, zooals in het Holl. triviale gebruik.

²⁾ Ev. wat je zeggen mag > je kent geen manieren; cf. den beteekenisovergang van Sk. bhāṣā (= ling, kalingan) van „woord" tot „manieren".

³⁾ Een teeken n.l. om te kunnen zien, of hij als vriend of als vijand naar Bubat komt; cf. red. A 56b: wat zal het teeken zijn, of er al dan niet een overeenkomst bereikt is?

⁴⁾ G.-M.'s veldteeken.

⁵⁾ Dit n.l. voor het geval de opvatting der Sundaneezen niet aanvaard wordt; wordt ze wel aanvaard, dan komt patih Madhu, zoo lezen we in A 56b en 57a, voor zonsondergang naar Bubat, om te zeggen, dat alles in orde is.

⁶⁾ Volgens Ju. „donkergrauw"; volgens G.R. idem of „geheel zwart", terwijl men uit het KBW. de beteekenissen „geheel zwart" en „rossig" kan distilleeren.

⁷⁾ Of rood goud.

- als aanbeeld". De eerwaarde Smaranātha sprak zacht: „Kom, heeren patihs, weest niet zoo hevig vertoornd.
- 77b. Wat hebt ge nu aan zulke woorden? Keer gij naar de uwen terug, mijn waarde, en wacht dan een dag of twee te Bubat op een boodschap van den koning. Wanneer het goedgekeurd wordt, zal patih Madhu zich snel (naar Bubat) begeven". De gezanten gehoorzaamden den heilige en vroegen vervolgens verlof om naar huis terug te mogen keeren. — Snel legden zij den weg af.
- 78a. Van onderweg worde niet verteld. Te Bubat aangekomen, begaven zij zich dadelijk in tegenwoordigheid van den koning, bij wien juist de tanda's en de mantri's hun opwachting maakten, terwijl de troepen in rijen geschaard neerzaten onder den waringin. Daarop sprak de patih met een sēmbah tot den koning:
- 78b. „Nu is zoo waar, verheven Majesteit, Uwer Majesteits reis naar Majapahit doelloos geworden. Gij hebt begeerd vreugde deelachtig te worden en in werkelijkheid ondervindt gij nu moeilijkheden. Het was overijld en zonder kennis van zaken gehandeld. Weg is nu alles, wat Uwe Majesteit overlegd had. Nu ondervinden wij inderdaad (de vervulling van) de slechte voortekenen¹⁾ voor den tocht"²⁾.

ZANG II.

1. De koning zweeg; geruimen tijd sprak hij niet, doch bleef nadenken in zichzelf: „Zoo schijnt het dus vruchteloos te zijn. Zoo zijn de Majapahitters! Ze zoeken uit het zoet den dood te halen. Welnu, moge het hun slecht bekomen!"³⁾.
2. Het lichtbruin van zijn gelaat was in overeenstemming met het vuur, dat in zijn binneste begon te laaien; de gloed er van nam toe; het was, alsof het vuur hem uit de oogen schoot. Hij glimlachte en sprak: „Zeg, gij mantri's allen te zamen! Wat wilt gij doen, nu het met mij aldus staat?
3. Indien gij bang zijt voor den dood, keert dan naar Sunda

¹⁾ Durmanggala: volgende maat durma.

²⁾ Cf. boven, I, 40b.

³⁾ Of: „Welnu, het is goed", al naar men sampun als vetatief- of als perfectumpartikel opvat; vgl. nog Ju. s.v. sabhägya. De vertaling dezer strofie is niet heel zeker.

terug en vergezelt het meisje en de weduwvrouwen¹⁾), en troost haar. Liever zal ik straks het met den dood bekoopen, dan dat ik schande op mij zou laden en een voorwerp van bespotting²⁾ voor de mensen zou worden.

4. Immers, de Hoogere Macht heeft beschikt, dat men lief en leed ondervindt; niemand, voorwaar, ontkomt daaraan; wat men vroeger in vorige existenties heeft gedaan, daarvan rijpt nu de vrucht; van goed en kwaad worden de gevolgen ondervonden. Ik zal niet trachten de slagen van het noodlot af te wenden.
5. Wanneer ik ze verdraag, zal ik daardoor trachten boete te doen voor wat ik heb bedreven. Is het dan zoo kwaad te sterven in den strijd? Aan de verplichtingen van den levensregel voor helden heeft men zich, als ksatriya, te houden, opdat daardoor al het kwaad, in het menschelijk bestaan bedreven, gedelgd worde".
6. De mantri's maakten allen te zamen een s̄embah en antwoordden eenstemmig hun instemming betuigende: „Heer vorst, straks zullen Uw dienaren met Uwe Majestet omkomen op het slagveld; zij zullen sterven aan de voeten van den koning.
7. Wanneer wij toch bang zouden zijn om te sneuvelen in den strijd, zouden wij een heel ellendig lot deelachtig worden. Indien wij, strijdhelden, sneuvelen op het slagveld, zoo zegt men, komen wij in Wiṣṇu's hemel en ondervinden daar in het gezelschap van hemelnympchen wat ons hart bevredigt.
8. Bovendien wordt er door gedelgd al het kwaad, dat door vader en moeder bedreven is. Wij zullen bezongen worden door de dichters en zelfs onze familieleden zullen tevreden zijn en profiteeren van de vruchten van onzen dood in den strijd. Wij, de besten onder de helden in den oorlog, begeeren den levensregel voor helden op te volgen.
9. Want geen andere taak is den ksatriya's opgelegd, dan dat zij (er voor zorgen te) sterven in den strijd bij hun streven naar macht. Of men daarbij overwint of overwonnen wordt, in beide

¹⁾ Uit het KBW. blijkt, dat die vrouwen van het koninklijk gevolg steeds karandān heeten; mogelijkerwijze komt hier nog de toespeling op eigen dood bij.

²⁾ De correctuur kaguywan in Cod. 4254 is niet noodig; voor het passieve substantief guywan (Nieuwjavaansch pagoejon) is secundair een verbale a gekomen.

gevallen is het loon hetzelfde: beide leveren goede winst op, beide heeten „overwinning”.

10. Zij, die het **w i n n e n** in den strijd, ondervinden, als echte helden, als wereldbeheerschende vorsten, een ruime mate van (wat men) bhoga, upabhoga en paribhoga¹⁾ (noemt); dat is, naar men zegt, het loon van hen, die in den strijd overwinnen.
11. En zij, die het **v e r l i e z e n** in den strijd, worden toch beschouwd als overwinnaars; hun valt ten deel, naar men zegt, het loon van het hiernamaals, de vreugde van het hemelrijk, waar zij alles krijgen, wat hun hart begeert. Dat is het loon van hen, die als helden sneuvelen in den strijd”.
12. Zoo spraken alle mantri's; zij deden de gelofte, dat zij gemeenschappelijk zouden sneuvelen, als slachtoffers op het slagveld, in onwankelbaren heldenmoed, indachtig de gunstbewijzen van den vorst, waardoor zij gedurende hun leven de vier voordeelen hadden genoten.
13. Toen nam, op het hooren van de woorden van de mantri's, de leeuwenmoed van den koning toe; ten slotte sprak hij, terwijl hij glimlachte met een uitdrukking van overmoedigheid: „Wel, pakt ze dan maar aan, wanneer ze komen; met vreugde zal ik sterven en ten gronde gaan in het Majapahitsche”.
14. Het was reeds laat in den voormiddag, toen de mannen van den vorst uiteengingen; deze trad daarop den kraton van de pasanggrahan binnen; daar bevonden zich zijn gemalin en de Lakṣmī van den kraton; samen zaten zij in de salu kilyan (westerpaviljoen)²⁾.
15. Met spoed kwamen zij daaruit (af), toen Z. M. de koning kwam; deze omhelsde de aan een godin gelijke: „Ach, mijn eigen leven, mijn kind, prinsesje, wat zal nu wel het eind zijn van dezen tocht naar Java? Het was overijld en zonder kennis van zaken gehandeld.
16. Nu gaat uw voorgenomen huwelijk niet door, verhinderd door het booze lot; de godheid hecht haar goedkeuring er niet aan: het heeft haar ontevredenheid gaande gemaakt. Ik zou me niet weinig hebben te schamen, indien het doorgedreven werd, dat gij, meisje, (als schatting) zoudt worden aangeboden,

¹⁾ Vgl. de aantekening.

²⁾ Of bank; in elk geval hoog, wegens tumurun in 15.

17. omdat dat natuurlijk zou samengaan met het geven van een bewijs van afhankelijkheid, zooals dat geschiedt bij de mensen van de onderhoorigheden, die (den grond van) het rijk betreden voorzien van de kenteekenen van den dienstbaren staat. Daarom voelt uw vader, vrouwe, zich gekrenkt; liever betaalt hij het met den dood.
18. Dit is voor mij aanleiding om terug te keeren¹⁾ tot den strijd; immers, daarmee verdien ik den hemel. Keer gij naar huis terug, vrouwtje, ga met uw moeder terug naar Sunda, meisje; gij, mijn eigen leven, blijf leven in gezondheid.
19. Nu zie ik u voor het laatst, evenals u, jongere zuster²⁾). Keer naar huis terug, vrouwe, met uw dochter; ik hoop u, mijn eigen leven, in volgende existenties weer te zien, u, mijn gezellin in het dragen van leed".
20. De toegesprokene boog het hoofd en weende; zij sprak, terwijl ze een sēmbah maakte: „Zoo nu al, Susuhunan, Uwer Majestets dienaresse terugkeerde naar Sunda-land, wat zou het haar baten? Onveranderlijk verdriet!
21. Straks volgt u uw dienaresse in den dood; waarheen zich ook haar vorstelijke heer moge begeven, al zou hij ook naar de hel gaan — laat staan, indien naar den hemel —, al zou hij ook zevenmaal herboren worden, hem, haar heer, wil zij dienen.
22. Zoo mogelijk, wenscht zij in haar hart de gelofte van trouw der gemalin na te komen; de vrucht er van is voortreffelijk, want groot is, zooals in het verhaal van vrouwe Satyawatī, die haar man trouw bleef, het hemelsch loon, dat men verwerft".
23. En van haar kant sprak de parel van den kraton: „Heer vader, waarom zou ik van u moeten scheiden? Om uw dochter en om niemand anders zijt gij, heer vader, naar Java gegaan.
24. De oorzaak van de moeilijkheden, die gij op uw tocht ontdekt, is uw liefde voor uw dochter. En zou ik nu u verlaten en terugkeeren naar Sunda? Wat zou dat verkeerd gehandeld zijn! En het resultaat zou zijn, dat het nog nutteloos³⁾ was

¹⁾ Mantuk. wegens vroegeren oorlog met Majapahit?

²⁾ Aanspraakwoord voor de echtgenote, zooals nog steeds in het Javaansch.

³⁾ Ajambat? Vgl. Ju. s.v., waar men ziet, dat de beteekenis geenszins vaststaat; KBW. onder een apart hoofd deze plaats, waar jambat weergegeven wordt met jañjan, o.a. dwaas, verkeerd, niet prettig. G.R. s.v. geeft enkele Kawi-beteekenissen van djambat op, die hier niet schijnen te passen.

- ook, doordat ik tot een voorwerp van spot zou worden voor de mensen.
25. Volgens welk wetboek voor adellijke meisjes zouden deze gemachtigd zijn hun ouders in den steek te laten? Dat zou een groote zonde zijn, want juist van vader en moeder heeft men zijn lichaam ontvangen. Daarom is de grootte van de schuld (die men aan zijn ouders heeft,) als die van hemel en aarde samen.
  26. Waar zou het voor mij later, na mijn dood, op uitloopen, wanneer ik nu bang zou zijn voor den dood? Wanneer de koning sterft, zal Uwer Majesteits dochter te zamen met moeder, de koningin, u in den dood op het slagveld volgen".
  27. Zoo sprak de koningsdochter. Steeds luider klonk het geween in de pasanggrahan. Wat nu betreft Z. M. den koning, deze liet wederom zijn mantri's in zijn tegenwoordigheid komen onder den waringin en hield met hen een bespreking.
  28. Daar waren aanwezig de mantri-wrddha Jagatsaya, verder Jātiguru, dēmang Makara, tuhan Unur, rangga Caho, de dappere mantri¹), tuhan Sirikan, op wie(n) (de koning) zijn vertrouwen stelde,
  29. Pañji-Mēlong, tumēnggung pangulu Borang, dēmang Caho²), niet te vergeten patih Anepakēn, verder rangga Sowan; tuhan Gēlēmpong ontbrak niet, evenmin als Urang-Makara³) en patih Larang-Agung;
  30. verder nog Pitar en de (andere) mantri's van Sunda. De troepen en de mantri's (of: de officieren)⁴) waren voltallig aanwezig; als regen daalden op hen neder de woorden: „Gij, mantri's en tanda's, breekt allen op en weerstaat als één man den vijand, wanneer hij hier mocht komen.
  31. Vergeleken bij de menigte onzer tegenstanders zijn de makkers gering in aantal; werpt u als één man in den strijd; weest niet onachtzaam, maar gaat met beleid te werk. Het middel om den hemel te verwerven is den goeden weg te begaan en als helden in den strijd te sneuvelen".
  32. De mantri's antwoordden al te gader met een sēmbah: „Voor-

¹) Of: Wiramantri.

²) Wel te onderscheiden van rangga Caho.

³) O. J. + Sk. vertaling!

⁴) Al naar men bala mantri of balamantri leest.

- waar, heer vorst, verheven voorwerp onzer hulde, wij, Uwer Majesteits dienaren, hopen allen ons leven te kunnen offeren bij het vergezellen van (of : aan de zijde van) Uwe Majestiteit".
33. Gemeenschappelijk legden zij hun gelofte af, dat allen hun leven op het spel zouden zetten. Z. M. de koning was verheugd en deelde rijkelijk geschenken uit: allerkostelijkste sieradiën, oud bezit van Sunda, dat hij in zijn geheel had meegebracht naar Majapahit,
  34. met de bedoeling er mee voor den dag te komen, wanneer het huwelijk van de parel van den kraton te Majapahit voltrokken zou worden. Maar nu was het op zoo'n teleurstelling uitge-loopen en zou oorlog het resultaat zijn door de schuld van den heer patih.
  35. Nu werd de uitrusting van den krieger te voorschijn gehaald, in haar flikkerenden gloed schoon als een bloemenberg om aan te zien. Alle mantri's en tanda's waren als gandhar-wa's ¹⁾, die geroutineerd zijn in gevaren; de manschappen van Sunda hadden allen hun uitrusting reeds aan,
  36. en waren als tijgers, die wachten op de komst der leeuwen.
Nu worde verder verhaald, dat men te Majapahit een leger bijeenbracht; de troepen van Daha en die van Kahuripan waren reeds gearriveerd; Majapahit was vol (krijgsvolk).
  37. Gajah-Mada gaf bevel ²⁾ op de (beroemde) krijgsgong Basantaka te slaan; het dreunde en daverde, dat het als het ware in het (geheele) luchtruim werd gehoord. De tanda's en mantri's kwamen toen op met hun troepen, wagens, paarden en olifanten.
  38. De troepen kwamen allen op in hun wapenrustingen, zelfs die van heinde en verre. Het was vol op de toegangswegen ³⁾ tot de stad, vol ook op den pasar, de wanguntur çela niet te ver-geten; zelfs op de bale bang wemelde het van de mantri's.
  39. De mantri's van Daha bevonden zich op de jaba larangan; met hun krijgshaftig voorkomen, flink, dapper in den strijd, in krijgssdos gekleed, waren ze als de helden, die men op de

¹⁾ Uit het gebruik hier blijkt, dat het Sk. gandharva „hemelsche zanger" zich in dit Jav. reeds sterk ontwikkeld heeft in de richting van het N. J. gändroewo = tuin- of boschspook. Deze ontwikkeling blijkt ook uit het citaat in KBW., IV, 637b: „de gandharwa's zien er uit als apsara's, maar het verschil is, dat zij slagtanden hebben".

²⁾ Ken; zie de aantekening bij den tekst.

³⁾ Sakamārga.

prenten ziet. Tuhan Rajata bekleedde bij hen de functie van generaal.

40. (Daar waren) Lēmbu-Lalawon, ken Wīrādhyakṣa, tumēnggung Wīragati, dēmang Meghāntaka en de overige rangga's, de mantri's anom niet te vergeten; volledig uitgerust waren de troepen; druk was het leger in de weer.
41. De mantri's van Kahuripan (Janggala) bevonden zich in (de) Wīrasabhā; hun kleeding was prachtig, een gunstbewijs van den koning; schoon waren zij, als een heel bosch met bloemen¹⁾, die vrolijk schitteren, door het zonnelicht bestraald. Ken Gagak-Kṣetra was hun generaal.
42. Verder waren er de mantri-wṛddha ken Jīwarāga, heer patih Pañjang-Jīwa, tumēnggung Wīrāndaka, dēmang Pamasah, en verder rangga Palana en apañji Çūreng-Pati,
43. als apsara's met smachtend uiterlijk en (toch) krijgshaftig, keurig in geel gekleed; verder de mantri's anom en de rangga's, waarlijk uit edele geslachten ontsproten, de bloem van Kahuripan (Janggala), stellig van uitgelezen families;
44. en wanneer we daarbij nog de troepen voegen, was het leger voltaillig, met wagens, paarden en olifanten, met allerlei slaginstrumenten en rijen van vaandels. Wat nu betreft de mantri's van Majapahit, ook hun leger maakte zich gereed, schoon als een vuurspuwende berg.
45. Zij hadden tot hoofd ken patih Gajah-Mada, den wereldberoemden krijgsheld van Majapahit; tot veldteeken had hij een vaandel van doek, waarop een olifant met omhooggeheven slurf geschilderd (geborduurd) was, in goud uitgevoerd, lichtend als een verschietende vuurbal.
46. Verder (waren er) de mantri-wṛddha Lēmbu-Wṛddha, de patihs Madhu en Gowī, Mēnto, Kēbo-Bungsang, Tētēg, Mēnjung, patih Mārga-Lēwih en ārya Tadah, die vergrijsd²⁾ was in den strijd,
47. gevolgd door de (overige) krijgshelden uit Majapahitsche geslachten, de bloem van uitgelezen helden, de „jonge ge-

¹⁾ Kusuma sālas; ook kan hiermee het aldus genoemde sieraad bedoeld zijn; vgl. KBW. s.v. alas.

²⁾ Deze vertaling naar analogie van sang uwus wṛddha ring prang (KBW. III, 479b); de bedoeling is natuurlijk, zooals ook uit de omschrijvingen op deze plaats blijkt, „bij uitstek deskundig”.

- weldenaars”¹⁾), de flinke mantri’s anom, ontsproten aan Singha-sârische geslachten, en verder de rangga’s, bevallig in hun manier van optreden.
48. Voor zoover den nacht betreft, (worde) niet verder (verteld) van wat er in het leger omging. Verteld worde van den ochtend. Toen de zon opging, ratelden de slaginstrumenten, als moest het tot in den hemel gehoord worden. Het lawaai der troepen was zoo geweldig, dat het was, alsof de wereld verging.
  49. In stralende schittering flikkerden hel de werpschichten, wedijverend met den gloed van de zon. Nadat nu Hunne Majesteiten de koningen zich klaar hadden gemaakt, kwamen zij naar buiten, als twee zonnen, die opkomen van den Opgangsberg,
  50. met hun zoon (resp. neef), den jongen vorst: diens uitrusting was bekoorlijk en liefelijk was zijn smachtende gestalte; waarlijk, hij bracht de harten op hol en zijn blikken brachten een voortdurende kwelling teweeg; zijn geest was gevestigd op liefde en liefde begeerde hij.
  51. Vooraan marcheerden de manschappen van Majapahit, gevolgd door de tanda’s en mantri’s. Daarop kwam heer Mada, de legeraanvoerder; hij reed, als chef, op een wagen, die een standaard voerde van doek, voorzien van wimpels.
  52. Ook waren er vlaggetjes voor op den wagen geplant²⁾, die versierd waren met kostbaar goud en een pamapag³⁾ hadden van juweel. Hij had, als steeds, een zwartem payung, die met goudverf beschilderd was aan den rand. Waarlijk, hij was een tot patih geworden Janârdana⁴⁾ (= Kṛṣṇa).
  53. Daarop volgde de op Kāma gelijkende (Ayam-Wuruk); hij bevond zich in het huisje op een olifant; hij had een wit wollen kleed aan en droeg een halsketting van gouden lotussen, met ciseleerwerk in lotusbloemen(?) uitgevoerd: die bloemen

¹⁾ Jajaka rājasa, waarschijnlijk de naam van een corps; we kennen ook het corps der wong rajasa onder Toh-Jaya (Par., 17¹⁹ sqq.).

²⁾ Of: werden vóór hem in de hoogte gehouden.

³⁾ Geheel duidelijk is mij de beteekenis van dit woord niet; pamapag is waarschijnlijk de punt; vgl. beneden, II, 61 en 142.

⁴⁾ Deze phrase is niet als vergelijking bedoeld, maar is letterlijk op te vatten; vgl. Z. III, 71: kadadîn ing Nārāyaṇa (= Wiṣṇu = Kṛṣṇa = Janârdana) apatiḥ eng Majapahit ... mantuka ring Hariloka (Hari = Wiṣṇu).

- hadden hartjes¹⁾ van robijn en waren van fraai looverwerk voorzien²⁾.
54. En lansen met vlaggetjes bevonden zich voorop. Hij had een veldteeken van witte zijde, waarop een makara³⁾ geborduurd was; zooals steeds, had hij een witten payung met een prachtigen gouden knop, in den vorm van de maanschijf (ev. maansikkel), die schittert aan het uitspansel.
55. Achter hem kwam Z. M. de vorst van Daha, gevolgd door zijn officieren; Z. M. de vorst nu zat in het huisje op een olifant, met kostbaar goud versierd; hij had een gelen payung en een veldteeken van gele zijde.
56. In goudverf was er een waterhoentje⁴⁾ op geschilderd, en de wimpel er van was fraai; hij droeg een langwerpig schild (dadap) met een gouden rand, had een witten vliegenwaaier en droeg in de afhangende hand een boog en vlamende pijlen, voor den vijand om er bang voor te zijn.
57. Zijn mantri's reden allen op paarden, die met goud afgewerkte zadels droegen; zij glansden als cārana's (hemelsche zangers); door hun payungs beschaduwde, maakten zij een aardigen indruk; vaantjes verhieven zich naast statiepieken. Ook de troepen, die voorop liepen, waren prachtig gekleed.
58. Geheel achteraan kwam Z. M. de vorst van Kahuripan; hij zag er bekoorlijk uit met zijn snor en met zijn keurige, losjes opgemaakte haarwrang, majestueus, en met zijn kroon van juweelen en goud, dien hij droeg⁵⁾ in candi-vorm, God Cākyamuni⁶⁾ nog (in luister) overtreffend.

¹⁾ Mata, eig. oog.

²⁾ Wat precies bedoeld wordt, is mij niet duidelijk; er schijnt verschil gemaakt te worden tusschen lotus en lotusbloem.

³⁾ Omdat onder makara in verschillende tijden verschillende dieren verstaan zijn, en er hier geen aanwijzing is, welk bedoeld wordt, is het woord hier onvertaald gelaten.

⁴⁾ Manuk dewata, naar Cod. 3864 en KBW., II, 625a; de andere MSS. hebben m. dewangga (vgl. KBW., II, 481b), dat hier minder goed past.

⁵⁾ Den kroon waarschijnlijk; ook de haarwrang wordt in candi-vorm gedragen, naar KBW., I, 567a: gēlung cēcandian; G.R., I, 247b geeft tjananđi rēngga van een groëda moengkoer (de naar achteren uitstekende snub op het achterhoofd van wajangpoppen; vgl. hierboven I, 11b) = met een tjanđi versierd (Waj., II, 277), en in Pranatjitra, VII, 27 wordt een koeloek beschreven met een punt (njamat) in tjanđi-vorm.

⁶⁾ Uit het verband blijkt niet, hoe candi hier op te vatten is; wordt hier een Buddh. grafmonument = een stūpa mee bedoeld?

59. Schoon was hij, rijdend op zijn grooten olifant uit het land van Bogor, wereldberoemd onder den naam van Supratika; verbaal schitterde deze door zijn sieradiën; hij zat vol goud en vol kostbare edelgesteenten.
60. Payung en banier waren zwart; deze laatste was met goudverf beschilderd aan den rand in den vorm van een stier¹⁾ en wapperde in den wind. Ook staken er vlaggetjes omhoog, in rood beschilderd (geborduurd) en voorzien van sieraden van kostbaar goud,
61. met paarden, die flonkerden als de bekoorlijke vuurvliegen, tot spitsen (pamapag)²⁾. Zijn tanden bliksemden, precies als Indra's wajra; zijn scherpe piek (kakaracan) en zijn boog waren prachtig versierd.
62. Hij werd gevolgd door zijn mantri's, die allen te paard waren en beschaduwden werden door heel mooie payungs; ze hadden helkleurige vaandels met vergulde wimpels; precies als de bladen van een geschrift³⁾, zoo dicht opeengepakt waren de vaandels en vlaggen. Snel trokken zij voort,
63. en voor ze het wisten, waren ze al op het Wilajanggala-veld en bevonden zich Majapahitsche troepen in Pablantikan, in Ampel-Gading en in Masigit-Agung: allen waren uitgetrokken, in ontelbare menigte, zoodat de kampen vol waren⁴⁾.
64. Gajah-Mada sprak eerbiedig tot den koning: „Uw dienaar zou nogmaals een boodschap willen sturen om de Sundaneezen te waarschuwen (of: tot hen een kennisgeving te richten): misschien zijn ze bang voor den dood en zijn ze bereid de prinses te brengen,
65. en, onder het maken van een sēmbah, de bevelen van den koning te aanvaarden, (terwijl zij verklaren) gekomen (te zijn) om hun eerbiedige hulde op ceremonieele wijze te betuigen”⁵⁾. Z. M. de vorst knikte ten teeken van instemming met het hoofd en liet Tētēg en Mēñjung ontbieden; dezen kwamen spoedig hun opwachting maken en namen de opdracht van den heer patih in ontvangst.

¹⁾ De banier v. Ciwa (KBW., III, 488b).

²⁾ Vgl. 52 hierboven.

³⁾ Lwir batel ing tulis is niet geheel duidelijk. Vertaling op de gis.

⁴⁾ Zie aant. bij I, 16.

⁵⁾ Amaleni bhakti; de vertaling is niet zeker.

66. De twee boedschappers hadden dus hun opdracht gekregen. Honderd man begeleidden hen. Hoe het met hen onderweg ging, worde niet verteld.
- Te Bubat vierde men dag en nacht feest; vrolijk hield men een drinkgelag; blijkbaar wilden ze er van profiteeren, zoolang ze nog in leven waren.
67. Vrolijk en druk genoten ze naar hartelust, als waren ze zich van geen moeilijkheden bewust. De gongs lieten hun dreunend geluid weerklanken; heel Bubat was in opschudding. De vorst van Sunda zat onder den waringin. Daar kwamen plotseling de gezanten.
68. Zonder belet te vragen verschenen zij voor hem en zeiden met nadruk: „Zeg, koning van Sunda, wij hebben bevel gekregen om naar U toe te gaan, en wel van den verheven heer van Majapahit, die zich hierheen op weg begeven heeft en nu in Masigit is,
69. en die nu zijn belofte nakomt ¹⁾). Indien gij bang zijt voor den dood, kom dan spoedig uw opwachting maken aan de voeten van Z. M. den koning en bied hem aan het levende bewijs van uw onderdanigheid ²⁾), het geurigste deel van de sēbah, de prinses”.
70. Nauwelijks had Z. M. de koning dit gehoord, of hij stond verstoord ³⁾ op: „Hoort eens, gezanten, zegt maar aan je meester, dat ik er niet meer aan denk voor hem te verschijnen en onze prinses tot hem te geleiden!
71. Al zouden de Sundaneezen nog maar één arm overhebben, ja, al zouden rechter- en linkerarm verbrijzeld worden, dan zullen ze nog niet met de oogen knippen, wanneer ze overweldigt worden op het slagveld”. Ook de heer patih was boos: het was, als werden hem de ooren opengescheurd, toen hij de scherpe woorden (van de Majapahitters) hoorde ⁴⁾.
72. En tumēnggung pangulu Borang (werd zoo rood, dat het was), als had hij zich het gelaat met bloed gewasschen; zijn borst

¹⁾ Door n.l. de boedschappers te zenden; eigenlijk is het een belofte van Gajah-Mada, in naam van den koning gedaan; vgl. boven, I, 75b + noot, en 77b.

²⁾ Jiwabhakti.

³⁾ Of, runtik als subject beschouwend: er kwam wrevel in hem op.

⁴⁾ Lett. als gescheurd door de oorenspiets of de oorenspietsende (woorden); KBW. vergelijkt hiermee (s.v. siwak) een Damar-Woelan-plaats: kaja di-soewek koepingé; en vgl. I, 66a boven.

- ging op en neer, en terwijl hij opstond en met den vinger dreigend vooruitgestoken op hen afkwam, zei hij met harde stem: „Je hebt heel wat praatjes, apen van boden, die je daar bent (of: „al veel te veel gepraat”, enz.).
73. Vooruit, maakt dadelijk rechtsomkeert! Vlug wat, roept je kornuiten op, zonder uitzondering! Overweldigt ons morgen maar eens, en viert je lusten bot aan ons!” De gezanten antwoordden daarop onmiddellijk: „Nu, verwacht dan maar tegen morgenochtend je ondergang”.
74. Daarop keerden de gezanten terug, terwijl ze voortdurend er op snoefden, dat ze hen den (volgenden) ochtend zouden verpletteren. Maar de mantri's van Sunda hielden hun toorn in. Daarop verlieten de gezanten Bubat en kwamen weldra te Masigit aan.
75. Zij naderden tot de voeten van den koning, maakten een s̄embah en rapporteerden: „Heer vorst, Uwer Majesteits dienaren zijn naar Bubat gegaan; maar het is zoo gelopen¹⁾, dat het bevel van den koning niet aanvaard is en dat slechts de verbittering is toegenomen.
76. Verder heeft men aan Uwer Majesteits dienaren de uitdrukkelijke opdracht gegeven Uwer Majestet te zeggen, dat zij maar naar Bubat moet komen, en maar spoedig op hen een aanval moet doen, en dat de koning van Sunda met verlangen uitzielt naar het oogenblik, waarop hij Uwe Majestet bij haar komst aldaar welkom kan heeten”.
77. (Door deze boodschap) werd de verstordheid van den koning nog meer opgewekt; dus sprak hij op zachten toon: „Op, gij mantri's, gij allen, die hier aanwezig zijt²⁾), maakt u gereed, verplettert hen, weest niet bevreesd. Laat nu meteen eens zien, hoe 'n groote dapperheid hier te vinden is”.
78. Ken Gajah-Mada echter maakte, met de overige mantri's, een s̄embah en zei: „Moge mijn verheven heer pas morgen oprukken, wanneer de troepen weer op krachten zijn gekomen³⁾).

¹⁾ Tumēka; de vertaling op de gis; misschien ook te vertalen: het koninklijk bevel is overgebracht (eig.: tot hen gekomen), maar ze hebben het niet aanvaard; met n̄pati schijnt in elk geval de koning van M. bedoeld te zijn.

²⁾ Sananta, uit sa + ana + nta (= uw).

³⁾ Of: versterkingen hebben ontvangen?; „afgelost” kan hier moeilijk bedoeld zijn.

- Nú zal het moeilijk meer gaan, daar het immers al tegen den avond loopt”.
79. Zijn meaning over de wijze, waarop men den strijd moet voeren, uitte hij als volgt: „De oprukkende troepen moeten verder in verschillende afdeelingen gesplitst worden; de vijanden van Uwe koninklijke Majestieit zijn als honden, die men, als ze iemands grimmigheid gaande maken, doodslaat, wanneer men ze te pakken kan krijgen; dat men zijn best doe om ze af te maken!”
  80. Zoo luidden de woorden van patih Gajah-Mada; de mantri's betuigden er hun instemming mee en Z. M. de koning knikte goedkeurend.
- Bijna was de zon ondergegaan. De troepen betrokken hun kwartieren, verdeeld over een aantal looden, en lagen in een kring om hun heer heen.
81. Van den nacht worde niet verteld, doch van den volgenden ochtend. De zon was opgegaan van den Opgangberg. Het leger van Majapahit, hel stralend in het licht van de zon, was als een vlammand vuur, dat, wanneer het zich voortbeweegt, alles overstelpt.
  82. Van uit het Oosten rukte de jonge vorst op met zijn officieren; niets ontbrak er aan zijn leger: de vuurwapenen waren in rijen geordend; de schilden waren als wolken, waarin de sabels als bliksems flikkerden, terwijl de werpschichten dreigend op regen wezen.
  83. Van uit het Westen waren alle manschappen van Kahuripan op weg gegaan, en niet te vergeten die van Daha. De beide koningen bevonden zich bij de massa ¹⁾ van den troep; de mantri's, die vooraan reden, vormden hun escorte; de troepen vulden de gansche ruimte, zoo dicht op elkaar als (het water in) de zee.
  84. Ook van uit het Zuiden drongen er troepen op, n.l. het groote leger van Majapahit en zijn mantri's; als hun opperbevelhebber in den strijd fungerde niemand anders dan heer Mada, die zich in krijgssdos op zijn strijdwagon bevond.
  85. Zijn mantri's, in goede orde als op de prenten, krijgshaftig, flink, in het geel gekleed, met een buis ²⁾ met goud(versiering) en een voortreffelijke uitrusting, reden, als zijn escorte, voor

¹⁾ Bungkah eig. het fundament.

²⁾ Of maliénkolder, borstkuras.

- hem uit; zij hadden een gelen lendendoek aan en een gordel in het patroon lubeng lēwih¹⁾.
86. Nu was de voorhoede vlak bij Bubat gekomen; de brahmaçara's²⁾ werden vooraan geplaatst; dreunend klonk het geluid van de gongs; een algemeen krijgsgeschreeuw weerklonk. De Sundanezen deden daarop hun best en hieven op hun beurt een krijgsgeschreeuw aan, dat dreunend tegen het andere inklonk.
87. Ook op de schepen bevonden zich veel Sundanezen, n.l. degenen, die de kanonnen bedienden (richtten)³⁾ en de scheeps-officieren; de kogels vlogen rond als schiethagel; allen stonden gereed om de voorhoede van den vijand af te wachten.
88. De Sundanezen nu handelden volgens de wetten en plichten van den strijd; wanneer zij gewond werden, wroken ze dat op grond van hun heldenplicht; dat is de voortreffelijkste handelwijze. De voorhoede raakte slaags midden op het slagveld: halverwege stielen zij op elkaar⁴⁾.
89. Nu drongen in gesloten geleideren de troepen van Majapahit op van uit het Zuiden; niet voor gevaren beducht, rolden ze voort als de golven van de zee en ze gedroegen zich als echte soldaten: daar staken ze met lansen en speren en maakten gebruik van hun blaasroeren en spietsen.
90. Luid weerklonk het krijgsgeschreeuw en donderend weerklonk het geroffel der slageninstrumenten; de geweren weerklonken met knetterend geluid, de kogels vlogen her- en derwaarts. Vele Sundanezen werden verpletterd, maar zij wroken zich, onbereesd; in gesloten geleideren deden ze een stormaanval, als waren ze zich van geen gevaar bewust.
91. Velen van de troepen van Majapahit werden overwonnen, gestoken, onder den voet gelopen, met een lans geveld; vele anderen werden verpletterd, doordat ze vertrapt werden door hen, die over hen heen gingen, of kwamen in het bereik van den opdringenden (vijand) en werden neergehouwen; velen

¹⁾ Een vaak genoemd giringsing-patroon (= zeer fraai?).

²⁾ Lett. brahmapijl, vuurpijl = agneçara; het wordt wel weergegeven met bēdil, en ook uit de beschrijving (b.v. Pam., IV, 260) blijkt wel, dat vuurwapenen bedoeld zijn.

³⁾ De vertaling is niet geheel zeker.

⁴⁾ Mārgamadhyā pinanggih = ze vonden het of hen midden op den weg, of: ze vonden het midden van den weg; niet geheel duidelijk.

- werden links en rechts neergesmeten ; de lijken waren besmeurd met bloed.
92. Het leger van Majapahit deinsde terug en maakte rechtsomkeert ; de een voor, de ander na, werd neergestoken ; hun voorhoede werd uit elkaar geslagen en achtervolgd en weldra brak een krijs geschreeuw over hen los. De mantri's van Majapahit werden boos en gaven den troepen bevel vooruit te rukken, en weldra hadden zij den strijd hervat.
  93. Wederom werden zij handgemeen ¹⁾ : het werd een felle strijd, zoals op de prenten ; geen van beide partijen wilde van wijken weten. Bij de troepen nu, die nog steeds in het Oosten stonden, was de strijd uiterst hevig ; de kanonnen op de schepen ²⁾ werden onophoudelijk afgeschoten (met een geluid) als van den donder in het luchtruim.
  94. In de troepen van Z. M. den jongen koning werden groote verwoestingen aangericht, daar ze te dicht bij het (rivier)strand geraakt waren ; links en rechts werden ze neergeschoten en stierven ; de lijken waren nauwelijks meer lijken te noemen : ze waren vermint, uiteengereten op de gruwelijkste wijze ; armen en hoofden, alles werd weggeslingerd ; niemand bleef er over.
  95. De manschappen van Majapahit werden ontsteld, verschrikt, verbijsterd door de kogels, die dicht als regen vielen ; ze raakten in opschudding en wendden zich naar alle kanten ³⁾, om ten slotte een schuilplaats te zoeken in de bosschen ; ze letten er niet op, dat het moeilijk was zich een weg te banen door de doornen ; anderen bevonden zich in de dalen, als zich schuilhoudende steenmarters.
  96. De Sundaneezen vochten als mannen, die niet verwachten het er levend te zullen afbrengen ; de strijd was hevig : men probeerde elkaar er onder te brengen en lette niet op de dooden (ev. den dood) ; ze brachten elkaar verliezen toe ; herhaaldelijk weerklonk het krijsgejuich ; de kanonnen (schoten vuur)

¹⁾ Of: drongen zij vooruit, volgens de v.l. amurék.

²⁾ Het Majap. Oosterleger onder Ayam-Wuruk marcheert tegen Bubat op langs de rivier, waarschijnlijk door de Wilajanggala, die tusschen Canggu en Bubat kan gelegen hebben.

³⁾ Alulunan = ronddraaien, of wel: loslaten = uit zijn verband raken? Of wel: elkaar meeslepen (vgl. N. J.).

als bliksemstralen in de maand Caitra¹⁾), vreeswekkend.

97. Helden raakten slaags met [andere, even groote] helden²⁾, (dicht op elkaar gepakt) als de bladen van een geschrift³⁾; ze deden hun werk goed en faalden⁴⁾ niet; onbevreesd maakten ze zich verdienstelijk voor hun heer.

Nu worde weer verteld van het Westerleger; de strijd was hier ontbrand en men trachtte elkaar er onder te krijgen.

98. ....⁵⁾ was de strijd en levendig; door elkaar gemengd, stieten zij op elkaar. Luid weerklonken de pauken, de trommen en de gongs dreunden, als moest het luchtruim ineenstorten; de troepen maakten een geweld, als moest de aarde in stukken uiteenvallen; paarden hinnikten, olifanten lieten hun getrompetter hooren.

[Daar de vertaling van beschrijvingen van oorlogsscènes als deze hier, die met de bovenstaande strophen begonnen zijn en een groot gedeelte van den tweeden Zang innemen, in het algemeen geen moeilijkheden oplevert en de litteraire waarde er van miniem is, zal zij beperkt worden tot de meer belangrijke passages van Zang 2, terwijl van het overige een inhoudsopgave gegeven wordt].

Ranggo Sowan en rangga Caho weten den dreigenden opmarsch der Majap. troepen te stuiven (99—100); zij overwinnen rangga Wiramāngsa en ken Jalak (102—103), maar sneuvelen zelf door den gemeenschappelijken aanval van de Maj. patih Gowī, patih Mārga-Lēwih en ārya Tadah (106—107). Heftige strijd. Tuhan Gēlēmpong sneuvelt (110). Dēmang Makara overwint Kēbo-Nirada (116), maar wordt overwonnen door Kēbo-Bungsang (117). Daarop onderneemt tuhan Sirikan een aanval (118) en Jātiguru en Pañji-Mēlong sluiten zich bij hem aan (120). In een tweevecht overwint Sirikan Lēmbu-Wrddha (125), maar deze kan zich zwaargewond terugtrekken, wanneer Mēnjung Sirikan buiten gevecht gesteld heeft (126). Pañji-Mēlong overwint de beide rangga's Tan-Giwang en Paku (128). Dan gaat het verhaal aldus verder:

¹⁾ De 12de maand van het Hindujaar.

²⁾ Vgl. voor de eigenaardige constructie met sama (pada) vooral Pam., IV, 313.

³⁾ Cf. boven, II, 62.

⁴⁾ Of: weken niet; cf. Ju. s.v. hiwang.

⁵⁾ Awrerūgan?

103. Tinangkis; als subiect heeft men het in sinuduk opgesloten suduk te beschouwen. 106. De constructie van het slot van deze strofje is merkwaardig; piurih binabad wordt blijkbaar gezegd van Gowī, daar de samenhang niet toelaat het op Caho te betrekken; de anticipatie, voor zoover mij bekend zelden gebruikt, zal wel om de maat gebruikt zijn. De vertaling luidt (in het actief omgezet): Hij (= r. Caho) ging op Gowī af en probeerde hem te pakken te krijgen en neer te houwen. 109. Pamuk ing bala, n.l. van het leger van Majapahit. 111. Brahmaçara z. boven II, 86. 114. Mrakamrakata (v.l. mrēkamrēkata)

129. Vele vooraanstaande edelen van Majapahit stierven als helden in den strijd, zelfs (manschappen van) de garde (balakrama)¹⁾. Patih Madhu en ken Tētēg waren uitermate verbitterd; ze dreven hun paarden aan en rukten op met hun troepen.
130. Daar kwam hun op eens het paard van ken Jātiguru in den weg en kwam op patih Madhu af. (Jātiguru) glimlachte en sprak: „Het is wel een gelukkig toeval, dat ik je tegen het lijf loop. Zeg, Madhu, nu moet je je eens goed het oogenblik herinneren, dat je in Sunda was en meedeed aan het uitwisselen van (betuigingen van onderlinge) vriendschap!
131. Je wist vriendelijk te spreken aan de voeten van den koning, maar uit den honing heb je den dood gehaald²⁾. (Dat is) de leer der nietswaardigen! Welke gewoonte van helden volg jij op, dat je zoo verraderlijk tegenover ons te werk gaat? Wanneer je naar Sunda gekomen was om ons te beoorlogen,
132. dan zou je ons geen haar op het hoofd gekrenkt hebben³⁾;

niet duidelijk; van prakata niet gedeelt. reduplicatie? Cf. Ju. s.v. prakatak. Ook de rest van deze strofie is zeer onduidelijk; indien we mawēlu op watang = lans laten slaan, kunnen we denken aan wēlō (Ju.: ma- = glinsteren) en wēlu (Ju.: ma- = rond); beide betekenissen zijn mogelijk, doch het eerste schijnt aannemelijker; de vertaling luidt dan: „luid juichend(?) zwaaiide hij zijn lans . . . omhoog, welke schitterde onder het gezwaaid worden (denya = N. J. oléhé). 116. Sep wordt hier en verder op gebruikt in den zin van het N. J. késélak ongeveer, n.l. getroffen worden, voor men zelf zijn slag heeft kunnen slaan. Vgl. kaslēkan in II, 125. 117. Terwijl hij met zijn schild pareerde, sloeg hij met zijn zwaard op de lans (van dēmang Makara), welke daarop aan de hand (van d. M.) ontglipte en op den grond viel. 121. Alulunan, cf. boven bij II, 95. 122. Lawan rowang = vriend en vijand; de voor jengkel opgegeven betekenissen in KBW., Ju. en G.R. verschillen eenigszins; KBW. en G.R. geven een algemeener beteekenis, maar in elk geval is bedoeld, dat hun beenen gekwetst werden door het vertrapt worden. 125. Tan olīh, vaker tan polīh; zie Ju. s.v. ulīh I, No. 10. 127. Let op de woordspeling in begin 127 met guru; voelt men gurundaya aan als guru-n-daya (gevormd als de bergnaam Susu-n-dara > Sindara)? De nevenvormen in KBW., II, 500b wijzen hier wel op, n.l. wrung daya en burung daya. Merkwaardig is, dat de vorm goeroe(n)daja [Jansz geeft nog goeroe 'ndājā!] in het N. J. bewaard is gebleven naast den jongeren vorm soendawa, sēndawa, die gevormd is door samentrekking (als in Sindara) en met de afwisseling g—s, die we zoowel in als ten opzichte van het Jav. vinden (Jav. sinoae naast ginaoe; Jav. sinoehoen naast Tag. ginoon). De overgangsvorm sundaya in KBW., II, 500b en IV, 667b.

¹⁾ Cf. boven, I, 52b.

²⁾ Vgl. boven, II, 1.

³⁾ In de lezing angrarabā is wulu s. subject en angrarab eigenlijk vallen; kita is dan loos subject; naar de v. l. angrarabang (Balin. = angrarabakēn)

dan zouden je makkers gevallen zijn, zonder eenige uitzondering, en niet meer naar huis¹⁾ teruggekeerd zijn. Nu kameraadschappelijkheid de opzet is geweest in het begin, moest je er nu ook maar verder mee gaan: vooruit, kom dichter bij, nu zullen we wonden wisselen!²⁾

133. Ken Madhu antwoordde hem onmiddellijk, rood van toorn: „Ik heb niet verraderlijk gehandeld. Ik ben op de juiste wijze te werk gegaan, maar gij hebt u niet gehouden aan uw verplichtingen, doordat ge niet gehandeld hebt als de andere³⁾ onderhoorigheden bij uw komst naar Java. Dat is de reden, waarom het nu zoo gelopen is”.
134. Jätiguru werd boos en houwde er op in, herhaalde malen. Patih Madhu week niet van zijn plaats en sloeg op zijn beurt er op los. Beiden gebruikten hun dadap om er mee te pareeren. Zoo kletterden de rantangs⁴⁾ en de stalen zwaarden tegen elkaar, dat het vuur er uit spatte.
135. Beiden wisten ze in hun strijd behendig te pareeren; lang wedijverden ze in dapperheid. Daar kwamen plotseling de paarden dwars te staan (?); ze draaiden rond, schopten met de pooten achteruit, beten elkaar en brieschten. Jätiguru gaf zich bloot en verloor het: hij pareerde nog,
136. maar zijn schild kreeg een slag van (Madhu's) zwaard en viel in stukken op den grond; een tweeden zwaardhouw wist hij nog te pareeren, maar voor hij zich herstellen kon, werd hij opnieuw⁵⁾ getroffen met het zwaard; zijn borst werd doorboord, het bloed spoot rond. Pañji-Mëlong stormde op patih Madhu in en wierp een lans naar hem, maar Madhu werd niet gewond;
137. slechts viel hij hals over kop van zijn paard af. Ken Tëtég kwam op Pañji-Mëlong afrennen en wierp met kracht zijn lans; Pañji-Mëlong werd doodelijk gewond en stierf, en in minder

is kita subject, wulu s. object en betekent het w.w. doen vallen, zooals in het citaat Ud. 52 in het KBW., I, 719a; in het laatste geval is kita 2de ps. pl., terwijl het in het eerste geval 1ste ps. pl. exclusief zou zijn, hoewel het gewoonlijk inclusief is (Kern, V. G., VIII, 151).

¹⁾ Kiṭa op te vatten als krama van kuṭa, of (kita) als pronomene (chez vous)?

²⁾ Inpl. v. d. vriendschapsbetuigingen van weleer (orup asih, 130 slot).

³⁾ Voor Madhu hoort dit woord er natuurlijk bij!

⁴⁾ Naam van een wapen?

⁵⁾ Sep; vgl. boven bij II, 116.

- dan geen tijd was hem het hoofd afgehouwen. Een donderend gejuich ging op, luid roffelden de slaginstrumenten.
138. Toen raakten de overlevende Sundaneezen los uit hun verband; ze zochten hun toevlucht bij hun vorst, achtervolgd door een regen van pijlen; velen werden afgemaakt. Heer patih Anepakēn, de hoogste waardigheidsbekleeder van Sunda, was verstoord.
  139. Hij reed op een prachtig paard, dat met kwasten¹⁾ getooid en glanzend zwart was, als de veeren van een kraai; het heette Gagak-Mayūra en was zoo groot als Anda-Wesi; het was een exemplaar van het echte, oude Bimaneesche ras uit Kore(k).
  140. Hij was in gezelschap van Larang-Agung, die op een olifant reed en prachtig gekleed was. Ze waren in hun krijgsdos, met hun zwarte payung en hun zwart vaandel, voorzien van hun veldteeken, als de reuzen Sunda en Upasunda, niet anders.
  141. Hij gebruikte om te pareeren een met goud beslagen schild vol prachtige juweelen. Boven zijn hoofd zwaide hij zijn zwaard, dat oogverblindend schitterde. Zijn piek²⁾ was scherp, evenals zijn met stukjes goud ingelegde lans³⁾.
  142. Zijn lans⁴⁾ had een vaantje van rode wollen stof en een knop van kostbaar goud; ze was groot en gekleurd, beschilderd met goudverf, en had als punt⁵⁾ een parel. Fier, zooals hem paste, was (Anepakēn) waarlijk de voornaamste der mantri's.
  143. Zijn „jongens"⁶⁾ waren knap, als op de prenten; ze waren voorzien van lansen en jiniñjrings [of: van stokken van jiniñjring resp. jring-hout]; zij droegen een met goud bewerkte borstbedekking en een broek van overwalsch fabrikaat. Zij wisten zich te gedragen als echte kriëgslieden van adellijke geslachten, de keur van Sunda's zonen.
  144. Zij sleepten zijn troepen mee naar voren. De heer patih sprak: „Op nu, makkers, richt nu uw aanval op het Zuiden en valt

¹⁾ Of een ander soort versiering; de beteekenis van barong is niet duidelijk.

²⁾ Kakaracan.

³⁾ Buntal.

⁴⁾ Watang; dit laatste wapen is, naar de beschrijving te oordeelen, uitsluitend een statiewapen.

⁵⁾ Pamapag; vgl. boven strofie 52 en 61.

⁶⁾ Jajaka, een bepaald corps, zooals blijkt uit de volgende strofie; dus een tegenhanger van de Maj. balakrama en de bala jajaka van II, 154.

- het hoofdleger aan. Dáár bevindt zich de patih van Majapahit,
145. degene, die een vlag heeft van doek, die Gajah-Mada met zijn smerige praktijken. Werpt u allen op hem, geeft hem geen gelegenheid om uit te rusten, vervolgt hem tot zelfs in Majapahit toe, doet in gesloten geleideren uw stormaanval en koestert geen vrees".
146. De troepen drongen vol strijdlust op en trokken naar voren; doch van een algemeenen aanval blijkt in de volgende strophen niets; er volgt een nieuwe opsomming van tweegevechten. Beschrijving van de verwarring, die onder de Majapahitters ontstaat door den aanval der Sundaneezien (146—151). Mēnto en Jarañjaya komen op een gegeven oogenblik geïsoleerd te staan, maar kunnen er, hoewel zwaargewond, het leven afbrengen (152). Gajah-Mada spoort, nu hij den patih van Sunda op zich af ziet komen, zijn wagenmennner Ēnti aan om op zijn hoede te zijn (153) en laat de „jonge garde" (bala jajaka) uitkommen in den strijd; het evenwicht dan hersteld (154). Beschrijving van den strijd (155—157). Dan wordt verhaald, hoe Anepakēn en Larang-Agung vallen:
158. Larang-Agung viel aan als een bloeddorstige tijger, die er op uit getrokken is om te verscheuren: alle dieren des wouds, welke hij overvalt, vallen overweldigd neer, juist zooals een dijk van zand, die door een stortvloed getroffen wordt, onvermijdelijk bezwijken moet en uiteenspoelt.
159. De mantri's pura¹⁾ Kuda-Wirada en Wīraçastrā trachten hem weerstand te bieden, maar beiden werden overwonnen. Alwie hem in den weg kwam, moest zijn leven laten. Larang-Agung . . . . .²⁾; hoe langer hoe vuriger werd de aanval van den krijgsheld.
160. Anepakēn zwaaidde zijn zwaard boven zijn hoofd en sloeg er op los; velen van zijn tegenstanders moesten het met den dood bekopen; (de anderen) vluchten in alle richtingen; vele ksatriya's werden overwonnen. Heer patih Gajah-Mada werd boos en ging rechtstreeks staan op zijn strijdwagon.

148. Vgl. de hiermee overeenkomende beschrijving van het meevechten van het paard Anda-Wēsi in R. L., VII, 68; katrēsan, n.l. de troepen v. Majapahit.
 150. Pakatihalang; zie Ju. s.v. tihalang; men kan het woord echter niet beschouwen als afgeleid van een grondwoord tihalang; veeleer hebben we hier te doen met het praefix paka, maka en ti = Soend. ti = Mal. tēr-: uitmakende iets, dat in den weg is komen te liggen. 154. Bajrasaki = donder.

¹⁾ Een bepaalde categorie van ambtenaren? „vestingofficieren"?

²⁾ Een eenigszins aannemelijke verklaring voor angrapih heb ik niet kunnen vinden.

161. Het duurde niet lang, of de patih van Sunda had op zijn aanvalstocht een ontmoeting met den heer patih; hij glimlachte en sprak: „Dat is een gelukkig toeval, dat jij hier komt. Herinner je je de afspraak, die we vroeger gemaakt hebben, toen we ons in de paséban in tegenwoordigheid van den monnik bevonden? ¹⁾).
162. Je hebt succes gehad in je streven om de Sundaneezen te laten omkomen; ze zullen (sterven) als slachtoffers voor hun land op Majapahit's bodem. Kom, stijg nu eens van je wagen af en laat ons man tegen man ²⁾ op den beganen grond elkaar bevechten ³⁾), wedijverend in het vergieten van bloed”.
163. Gajah-Mada antwoordde onmiddellijk, rood van toorn: „Ik herinner mij wel wat vroeger gebeurd is en ik houd me aan de afspraak; de reden er van, dat ik hier gekomen ben, is, dat ik verwachtte tegenover jou te komen te staan om onze krachten te meten in den strijd, (en te zien) wat we wel waard zijn in dapperheid [of: wat onze dapperheid, of je dapperheid, wel waard is].
164. Kom nu maar eens gauw een beetje dichter bij me, dan zal ik je een kopje kleiner maken” ⁴⁾. De patih van Sunda werd heel boos; hij zette zijn paard aan en reed om Gajah-Mada heen, die echter pal stond op zijn strijdwagon.
165. Hij liet zijn paard maar om hem (G.-M.) heen draaien, zoekend naar een zwakke plek. Lang wedijverden ze zoo in dapperheid. Toen werd heer Mada eerst recht gelijk een grimmige leeuw; hij maakte op zijn wagen staande dreigende ⁵⁾ gebaren. Daarop sprong de patih van Sunda op den wagen,
166. met de bedoeling om op den wagen (met zijn tegenstander) te worstelen; maar nauwelijks had hij, staande op de disselboomen, den wagen vastgegrepen om verder te klauteren, of

¹⁾ N.I. van Smaranātha; zie boven I, 75a en 75b—77a; vgl. ook II, 130, waar Jātiguru patih Madhu op soortgelijke wijze toespreekt.

²⁾ Adadagan = aan elkaars voeteneinde, is hier anders dan gewoonlijk gebruikt; gewoonlijk wordt het gezegd van de lijken van twee krijgshelden, die elkaar gedood hebben.

³⁾ Lett. wonden uitwisselen.

⁴⁾ Of: jij, die waard bent, dat ik je een kopje kleiner maak.

⁵⁾ Men vindt in KEW., II, 209 de uitdrukking nudingi kiwan en een variant, zonder dat de beteek. opgegeven wordt of uit het verband duidelijk blijkt; is kiwan hier de linkerkant = de verkeerde kant? Ook G. R. geeft geen licht.

ken Ěnti stak hem met zijn lans diep in den buik, dat het bloed er uit stroomde.

167. (Anepakēn) hield zijn wond met de hand dicht en trok zich niet terug, doch trachtte juist den strijd met den heer patih te hervatten in een gevecht van man tegen man. Hij wilde op de bank¹⁾ van den wagen klimmen, maar kreeg een lanssteek van patih Gajah-Mada en viel hals over kop op den grond.
168. Telkens probeerde hij nog op te springen²⁾, maar hij werd afgemaakt; het bloed spoot op. Larang-Agung was in gevecht met de mantri's van Majapahit; hij stond pal, al werd hij van alle kanten bestookt; maar hij werd overmand, gestoken en er onder gebracht. Zoo moest Larang-Agung, terwijl hij er zelf nog buiten gevecht kon stellen, het met den dood bekopen.

De ongunstige loop van het gevecht wordt medegedeeld aan den koning van Sunda. Deze besluit dan een aanval te doen op het Westerleger van Majapahit, dat onder leiding van de vorsten van Koripan en Daha staat. Zijn laatste officieren, Jagatsaya, Borang, dēmang Caho en Unur nemen aan den aanval deel. Weldra vinden zij als tegenstanders tegenover zich: Gagak-Kṣetra, Wirāndaka, Pamasah, pañji Çüreng-Raṇa, Jiwarāga, Pañjang-Jiwa en Palana (177—178). In de nu volgende gevechten wordt Gagak-Kṣetra door Jagatsaya overwonnen en onthoofd (184); daarop valt Jiwarāga Jag. aan; ze dooden elkaar in een krisgevecht (185—186). Unur komt op Pañjang-Jiwa af (186). Na eenigen tijd van schermutseling blijft Unur's lans haken aan de ririwe van Pañjang-Jiwa's lans, en van de gelegenheid maakt Pamasah gebruik om den nu weerlozen Unur af te maken (189). Dēmang Caho, die hem te hulp had willen komen, doodt daarop dēm. Pamasah en onthoofdt hem (189—190). Dēmang Caho, Borang en Urang-Makara, die toch geen hoop meer hebben, dat ze het er levend zullen afbrengen, dringen nu, met hun koning, door tot vlak bij de plaats, waar zich de vorsten van Koripan en Daha bevinden, om met hun heer

¹⁾ De tekst heeft rēngga; of dit met „bank” wel goed weergegeven wordt, is de vraag; rēngga wordt ook gebruikt om het huisje op den rug van olifanten aan te duiden.

²⁾ Aranggayan of aranggayan. De vertaling is niet geheel zeker; zie KBW. s.v. ranggay, waar deze vertaling voor de opgegeven plaatsen waarschijnlijk lijkt. Het bij G.R. s.v. ranggēh opgegeven kranggéjan, kranggéhan (de handen uitstrekken om iets te grijpen) past wel hier, maar niet op de andere plaatsen, die het KBW. geeft.

185. „Het (afgehouden) hoofd (van Gagak-Kṣetra), waarmee Jagatsaya nog altijd zwaaidt, werd getroffen (door de lans van Jiwarāga), waardoor het als een gandu begon rond te draaien”; dene = N. J. oléhé; gandu is de pit of de bal, waarmee het bengkat-spel gespeeld wordt. 187. De zin is het duidelijkst, wanneer men malér opvat als behoorende bij aririwe; het duidt aan, dat iets

te sterven als zijn bela's (190—191). Urang-Makara valt Lëmbu-Lalawon aan, maar wordt door hem overwonnen en gedood (196). L.-Lalawon wordt daarop gedood door dëmang Caho (196). Deze doet daarna met Borang een aanval op de beide vorsten en bestookt ze met speren en lansen (198). Verschillende mantri's ijlen toe om hun vorsten te helpen, maar zij weten zichzelf te helpen en werpen hun lansen naar de twee Sundaneezen; nog voor dezen zich van den schok hersteld hebben, worden ze aangevallen en gedood door de mantri's Wîrâdhyaksha, Wîragati en Meghântaka, die vervolgens hun woede koelen aan de lijken (199). Gejuich en tromgeroffel weerklinken (200).

200. .... Wat nu betreft Z. M. den koning, hij bleef door den ondergang van zijn tanda's en zijn mantri's zonder eenige dekking achter; zijn manschappen waren gesneuveld; klaarblijkelijk waren er slechts enkele over.
201. Als een jonk, die de zee wilde oversteken, maar nu geen roer meer heeft, terwijl ook de zeilen en de roeiriemen verdwenen zijn, zoodat er niets meer te hopen valt en het einde er van zal zijn, dat zij zinkt midden op zee, zoo was de strijd van den koning.
202. Hij begreep, dat zijn doodsuur gekomen was. Toen zette hij zijn olifant aan. Nu kwam zijn leeuwenmoed en zijn voortreffelijke koninklijke aard tot uiting; als vuur straalde de gloed van zijn oogen; wild als een leeuw hakte hij zonder vrees op zijn tegenstanders in.
203. Een groot aantal Korpansche ridders werd overwonnen; ksatriya's en hoofdmantri's werden gedood door de slagtanden van zijn olifant; zij geraakten in opschudding en wendden zich naar alle kanten¹⁾. De beide vorsten werden boos: zij gingen staan op hun olifanten met hun bogen in de hand.
204. Niet lang duurde het, of hun beider olifanten stieten op elkaar in hun woedenden aanval; zij brachten, de slurven omhooggeheven, elkaar stooten toe met hun slagtanden. De koning van Sunda lachte en sprak: „Welk een gelukkig toeval,

---

tegenovergesteld is aan wat men zou verwachten. De vertaling luidt: in de hand droeg hij een lans, waaraan nog altijd als ririwe (afhangende versiering v. e. lans) de staartveer v. e. smaragdkleurigen çakunavogel bengelde. 189. Pi-nirwan, variant van piningrwan = voor de tweede maal getroffen (van pingrwa, pingro).

¹⁾ Zie de noot hierboven bij II, 95.
Dl. 83.

- dat ik u¹⁾ ontmoet²⁾), naar wien ik zoo verlangd heb.
205. Mijn bedoeling bij (het sluiten) der vriendschap was, dat ik in bésan-relatie zou treden met mijn vorstelijken ouderen broeder van Majapahit. Dat is nu verhinderd door het ongunstig gezinde lot. Wel, wees blij, vorstelijke oudere broeder, over de macht van de Albeschikking, die klaarblijkelijk dit alles veroorzaakt heeft.
206. Laat nu uw gunstbewijs, dat gij namelijk tegenover mij wilt zijn als een broeder, volkommen zijn. Laat het dan nu zoo zijn, dat wij volkommen elkaars bésan-in-wonden zijn³⁾, wedijverend in (het vergieten van) het roode vocht. Pas geen verraderlijke praktijken toe, maar streef er naar de voorschriften voor helden op te volgen".
207. De toegesprokene lachte luid en sprak: „Wel, mijn beste jongere broeder, ik denk er niet aan verraderlijke praktijken toe te passen, doch zal er aan denken te doen, wat een held past; het zal mij aangenaam zijn den strijd met u aan te binden⁴⁾ en met u te wedijveren in het (vergieten van) bloed. (Op), jongere broeder, laat u niet van uw stuk brengen".
208. De koning van Sunda werd boos en kwam op hem af om hem neer te houwen; hij velde zijn blanke lans met gouden knop en paarlen punt, waarvan de wimpel .....⁵⁾ schitterde; herhaaldelijk stak hij met zijn lans, maar de (andere) koning wist telkens te pareeren.
209. Maar zijn schild, door al die lanssteken getroffen, begon gaten te vertoonen; een regenbui (van stukken) spatte er af; de paarlen er van vielen neer. Toen kwam de vorst van Daha met spoed naar hem toe en gemeenschappelijk deden ze een aanval op den vorst van Sunda, die echter onvervaard standhield.
210. Geruimen tijd trachten ze elkaar in het nauw te drijven en schermutselden ze met lansen; beiden waren helden in den strijd; nadat de dappere (held)⁶⁾ gedurende eenigen tijd aldus van alle kanten bestookt was, werd zijn afweer hoe langer hoe

¹⁾ Den vorst van Kahuripan n.l.

²⁾ In het Jav. staat er eigenlijk „dat gij mij ontmoet".

³⁾ Sawarang-braña.

⁴⁾ Lett. wonderen te wisselen.

⁵⁾ In den tekst jiniñjring; vgl. boven II, 143.

⁶⁾ N.l. de koning van Sunda.

matter. Eensklaps werd hij verschalkt: een lans, die dwars op hem af kwam, kon hij pareren,

211. maar hij kreeg een steek van Z. M. den vorst van Daha; de borst van Z. M. den koning werd doorboord. Ook de vorst van Koripan vervolgde hem en trof hem met zijn lans. Hij viel achterover neer op zijn olifant; zijn ziel ontvloed en ging naar Wiṣṇu's hemel.
212. Dit ging gepaard met donder, aardbeving, zachten regen en andere ommeuze natuurverschijnselen; de gloed van de zon nam sterk af; de gloed van het luchtruim nam de gedaante aan van een regenboog. De Sundaneezen, die niet gesneuveld waren, draaiden hun veldteeken om en vroegen allen om lijfsbehoud.
213. Pitar ¹⁾ was overgebleven en was de anderen niet in den dood gevuld. Hij naderde nu tot de voeten van den koning van Majapahit en kwam in gebukte houding voor hem een sēmbah maken, en sprak onder geween: „Ach, heer, wil er toch vooral niet onverschillig voor zijn,
214. dat Pitar hier, de dienaar van Uwe verheven Majesteit, u op ceremonieele wijze zijn hulde komt betuigen ²⁾), om u zijn hoofd en alles, wat gij mocht verordenen, over te geven: vrouwen zijn er nog in grooten getale overgebleven, het geurigste deel van de sēmbah van den dienaar ³⁾ van Uwe verheven Majesteit".
215. Deerniswekkend waren de woorden van hem, die om zijn leven smeekte en wien het huilen nader stond dan het lachen. Z. M. de koning was geheel van medelijden vervuld en met genoegen ⁴⁾ accepteerde hij het. Nu worde gesproken over de mantri's van Majapahit.
216. Zij, die het leven er hadden afgebracht, naderden tot voor de voeten van den koning — zij zaten daar met hun drieën ⁵⁾ onder den waringin —: „Ach, verheven heer, nu zijn de tanda's en de mantri's omgekomen; slechts weinigen zijn er gespaard gebleven van de jongelingschap, de bloem van het land.

---

¹⁾ De patih van de prinses van Sunda.

²⁾ Zie de noot boven bij II, 65.

³⁾ Of: dienaressen van Uwe verh. M.

⁴⁾ Of wel: tevredengesteld.

⁵⁾ De vorst van Kahuripan, de vorst van Daha en Ayam-Wuruk.

ZANG III.

1. Wat nu betreft Z. M. den koning, geruimen tijd sprak hij niet; hij dacht na over wat hij gedaan had en voelde zich beklemd, omdat hij er nu zoo ongelukkig aan toe was ten gevolge van ¹⁾ zijn verraderlijke handelwijze. Met weemoed dacht hij aan den doode, hoe hij naar Java gekomen was en hoe het nu ten slotte zóó afgeloopen was. Daarom was hij bekommerd en stond hem het huilen nader dan het lachen.
2. Zijn verdriet werd nog vermeerderd, doordat velen van zijn mantri's het met den dood hadden moeten bekoopen en gesneuveld waren in den strijd bij het ten uitvoer brengen van een verkeerde daad; hij had de leer der minderwaardigen in praktijk gebracht ²⁾ en ondervond nu de kwade gevolgen daarvan. Nu besefte hij eerst goed het booze opzet van de Albeschikking, die vergeldt, wat men in vorige existenties heeft gedaan.
3. Ten slotte gaf hij, op zachten toon sprekende, instructies aan de tanda's en de mantri's en alle troepen; hij beval hun de lijken van de mantri's, die in den strijd gesneuveld waren, op te nemen en ze in goeden staat te brengen. Hierover worde nu niet verder verteld.

Nu worde weer gesproken over den koning van Sunda en hoe de bela's zich voorbereidden om hem in den dood te volgen.

4. Er kwam een pangalasan aan, die aan H. M. de koningin kwam rapporteren het overlijden van den koning en het sneuvelen van de tanda's en de mantri's, hoe Pitar lijsbehoud had weten te verwerven door zich te onderwerpen aan Majapahit, en dat de reden van zijn eigen in-leven-zijn was, dat hij als dood tusschen de lijken had gelegen en door de strijders voor een lijk was aangezien.
5. Toen hij het nieuws overgebracht had, weerklonk luide het geween; dof klonk het als de donder in de maand Kārtika; als een zachte regen druppelden de tranen uit haar oogen; haar gejammer was deerniswekkend en klonk bekoorlijk als het gerommel van den donder. De vrouwen nu, die zich klaar gingen maken om haar mannen in den dood te volgen, reinigden zich,

¹⁾ Of: nu hij zich had laten verleiden tot, meeslepen tot of meeslepen door; vgl. Ju. s.v. kawat II, dat inderdaad wel onder wwat hoort.

²⁾ Angambah = betreden, begaan, ongeveer = anglakoni.

trokken witte zijden kleeren aan en poetsten de tanden, zoodat ze schitterden als bergkristal.

6. De op de nymphen in Indra's hemel gelijkende nam daardoor nog meer toe in luister; haar haar hing los, heel bekoorlijk, en reikte tot op de heupen; het was als een wolk, die zwanger is van zachten regen; haar vriendelijke oogen glansden als blaadjes van den blauwen lotus; haar tanden zagen er ten gevolge van het schuren uit als in den mond gehouden jasmijn, heel bekoorlijk.
7. Mocht zij al wat in zichzelf overwegen, 't was toch niet, dat zij zich bekommerde om leven of dood. Haar kris, die zij voortdurend op den schoot hield, omklemdé zij met haar vuist; zij was het gewenschte middel om met haar vader vereenigd te worden. Gewillig zou zij den overledene volgen als satya¹⁾ en bela¹⁾ op het slagveld. Vastberaden, onbevreesd voor den dood, zonder gehechtheid aan het leven, zou zij apēndēm-sumirang²⁾ doen.
8. Haar moeder sprak tot haar: „Mijn kind, mijn meisje, (je moet maar) hier sterven als bela van je vader, mijn schat. Wanneer je mee zoudt gaan naar het slagveld, mijn prinsesje, dan zou je ongetwijfeld afgehouden worden van het bela-schap. Welk een verkeerde handelwijze zou dat zijn! Je zoudt dan hem, naar wien je zoo verlangt, niet ontmoeten.
9. Nu heb ik je een boedschap mee te geven, robijntje: wanneer je je vader gevonden hebt, zeg hem dan, dat hij op mij moet wachten, meisje, want dat je moeder zeer bang zou zijn, mijn schat, wanneer ze zich zou bevinden op de „markt zonder menschen”³⁾ of, wat nog erger is, op het „wiebelende bruggetje” en er dan niemand zou zijn, die haar, beklagenswaardige, aan de hand zou leiden”.
10. Zij omhelsde de prinses en kuste haar herhaaldelijk op het geelaat. Ten slotte sprak deze zacht: „Juist zoals u beveelt, moeder”, en maakte voor haar moeder een sēmbah. Toen riep zij smeekend en met aandrang Z. M. den koning aan, die reeds in de Albeschikking was opgegaan: „O heer, zie neer op uw kind,

¹⁾ Misschien: satya of bela, daar er verschil wordt gemaakt tusschen de manieren van weduwenverbranding; zie de aantekening bij III, 7 sqq.; vgl. pag. 145, 146.

²⁾ Vgl. hier beneden pag. 146.

³⁾ Vgl. hier beneden pag. 146—147.

11. dat, trouw aan haar plicht, niet aarzelt ¹⁾ Uwe Majesteit te volgen". Zij trok haar kris en stak zich deze onbevreesd diep in het hart; daarop stierf zij. Haar gezellinnen vielen allen in zwijm, toen haar ziel ontvloed om terug te keeren tot den staat van hemelnymph. Haar moeder echter bleef onbewogen en liet zich niet door aardsche gehechtheid beïnvloeden.
12. Men kwam haar dienaressen te hulp; toen kwamen de juffers weer bij. Dof weerklonk nu het geween als het geluid van de branding van de zee. Vervolgens ging de koningin een fraai kleed aantrekken. De vrouwen der mantri's bleven niet in gebreke, maar gingen allen als bela's mede den dood in. Allen waren in het wit gekleed, als kulurak-bloemen, die verspreid zijn over de velden ²⁾.
13. Ze verlieten de pasanggrahan; vervolgens schreden H. M. de hoofdgemalin en de pāduka matur ³⁾, voortdurend vergezeld van de vrouwen der mantri's, gezamenlijk voort; allen hadden haar kris in de hand; zij werden begeleid door haar dienaressen, die allen onderweg weenden van verdriet met een geluid als van een bergstorting; de een was nog niet stil, of de ander begon al weer.
14. Vele Javanen keken toe; de niet gesneuvelde mantri's repten zich om het schouwspel te zien. Daar kwamen de bela's: ze leverden een bekoorlijken aanblik op; — de zon had juist de middaghoogte overschreden; — aller uiterlijk was wonder schoon, als van de nymphen in het diepste van het woud. Ze waren geheel in het wit gekleed: men zou haast denken, dat ze de voorgeschreven plechtigheden van de Kārtikamaand giingen verrichten (?).
15. De toeschouwers waren tot tranen bewogen; met weemoed dachten ze terug aan het oogenblik, waarop die vrouwen in Java waren gekomen; haar bedoeling toch was geweest prettig gefêteerd te worden en in werkelijkheid was het nu zoo afgebroken. Hoe zou dit nu tot glorie kunnen strekken van het rijk van Majapahit ! Men had zich laten verleiden tot een verkeerde handelwijze; de koning had zich in zijn plannen in slechten zin

¹⁾ Of: zich niet laat weerhouden.

²⁾ Of: in de bergkloven.

³⁾ Vgl. strofie 38, waar zij mahādewī heet, de 2de gemalin dus van den koning van Sunda.

- laten beïnvloeden door de woorden van patih Gajah-Mada.
16. Vele mensen, die er met elkaar over stonden te praten, waren zoo aangedaan, dat hun tranen te voorschijn kwamen. Het zou te veel zijn om nu nog verder te vertellen van het leed van de toeschouwers. Nu werde verteld, hoe de bela's aankwamen op het slagveld en daar de lijken aantroffen: met open mond van verbazing stonden ze te kijken naar de lijken, die een stapel vormden als een berg zoo hoog; als een bandjir was het in stroomen wegvloeiente bloed.
  17. Ken Pitar kwam naderbij en maakte een sēmbah voor H. M. de koningin; hij omvatte in vertwijfeling haar voeten en sprak op deerniswaardigen toon: „Ach, koninklijke vrouwe, uw dienaar is niet mee den dood ingegaan. Pitar is iemand om zich over te schamen, iemand zonder karakter en gehecht aan het leven; lang zal hij nog door de mensen uitgelachen worden en zal men (met minachting) over hem spreken”.
  18. Zijn tranen stroomden; hij huilde van verdriet en vroeg haar het hem te willen vergeven. De koningin sprak zacht: „Pitar, waar is het lijk van mijn vorstelijken ouderen broeder? Kom, wijs het mij aan, vlug wat. Ik ben hier zoo haastig heen gekomen om uw heer te volgen, die wacht op mijn komst en ongeduldig zou worden, wanneer ik hem niet zou begeleiden overal, waar hij zich heen begeeft”.
  19. Pitar antwoordde met een sēmbah: „Majesteit, daarginds ligt het lijk van Z. M. den koning, daar onder dien kapokboom; Uwer Majesteits dienaar heeft het reeds gereinigd, vrouwe, evenals de lijken van de ksatriya's, de mantri's van Uwe koninklijke Majesteit; (deze laatste zijn) bij elkaar verzameld en neergelegd aan de voeten van den koning.
  20. Uw dienaar zal Uwe Majesteit er dadelijk heen begeleiden”. De aldus toegesprokene ging vervolgens zonder dralen op weg; de bela's van de mantri's vergezelden haar. Zoo kwamen ze gemeenschappelijk aan de voeten van haar echtgenooten; allen betuigden te zamen haar hulde. Toen nam (de koningin) het kleed, dat den doode bedekte, weg.
  21. Zij streek over het gelaat van den doode, die als het ware sliep, en bekeek de gestalte van haar gemaal; de oogen waren

- ternauwernood zichtbaar¹⁾; de tanden wedijverden met de ḡrigading²⁾; niet bedekt door de lippen³⁾, wekten zij ontroering op bij degenen, die er naar keken; wat er van de wonderen overgebleven was, waren nauwe scheuren, zooals een gekrabde ze vertoont, die pas het slaapvertrek heeft verlaten⁴⁾.
22. De aan een hemelymph gelijke riep met aandrang haar man aan: „Goddelijke heer, wacht op uw dienares, die u vergezelt, waarheen gij u ook begeven moogt. Denk er aan, heer, hoe wij een afspraak maakten in het slaapvertrek en hoe gij mij uitnoodigdet samen met u te sterven!” En meteen trok zij haar kris en stak zich in de hand.
23. Met het bloed, (dat uit deze wonde kwam), spoelde zich de dappere vrouw den mond; daarop stiet zij zich (de kris) diep in het hart en viel onmiddellijk neer op den schoot van haar man. Het bloed stroomde. Pitar ontstelde en viel in zwijn; zijn bedienden kwamen hem te hulp; ook zijn vrouw snelde toe en sprenkelde hem water op het gezicht, opdat Pitar weer zou bijkomen.
24. Maar nauwelijks was de bezwijming geweken, zoodat hij de oogen weer kon openen, en zag hij zijn vrouw, die hem het gelaat besprengelde, en (bemerkte hij), dat zijn ademhaling regelmatig was, of weldra nam zijn levenskracht niet weinig toe. Hij werd zeer welgemoed en trachtte van zijn huilend geveen niets meer te laten merken, terwijl hij tot zichzelf sprak: „Mijn leven is dus bewaard gebleven, jongere broeder!⁵⁾ Zoo iets heb ik nog nooit beleefd; ik had er waarachtig⁶⁾ geen hoop⁷⁾ meer op”.
25. Zoo dacht hij bij zichzelf. Wat nu betreft de bela's van de mantri's, deze dappere heldinnen namen, nadat zij aan de voeten

¹⁾ Of: stonden flauw, flets, glansloos (KBW. weergegeven met nora dumeling).

²⁾ Ju.: naam van een bloem (*nyctanthes arbor tristis*).

³⁾ Mogelijk ook: tandenzwartzel, om de gele kleur van de ḡrigading.

⁴⁾ Het beeld van den man, op wiens borst of gelaat de krabben zichtbaar zijn van de vrouw, die hem in het slaapvertrek tegenstand heeft geboden, komt in de erotische poëzie zeer veel voor.

⁵⁾ Yayi; zoo spreekt hij zichzelf aan.

⁶⁾ De tekst heeft dewa; de vertaling „waarachtig” sluit zich aan bij die van „natuurlijk” in raadsels (KBW., s.v.); denkbaar zou ook zijn, dat dewa vocatief was („lieve goden”).

⁷⁾ Van ati; Ju. s.v. II; vgl. KBW. s.v. hati II, eerste voorbeeld.

- van de gestorvenen haar hulde hadden bewezen, haar dolken, die ze gelijktijdig hadden getrokken, in de vuist; allen riepen haar mannen aan. Zij richtten haar krissen en hielden er den blik op gevestigd: zoo brachten ze de gemoederen van de toeschouwers tot ontzetting.
26. Vervolgens prikten zij zich in het lichaam en maakten zich met het (uit de wonde vloeiende) bloed een bhasma¹⁾, onbevreesd; toen boorden zich haar zwaarden diep in het lichaam, onder de borsten; haar bloed stroomde, maar onverschrokken volgden zij de reeds gestorven heldin na ..... Nu waren alle bela's dood en lagen aan de voeten van haar mannen. Luid weerklonk het geween, als het geluid van de branding.
27. Pitar verzorgde de lijken van de bela's: zij kwamen allen naast elkaar te liggen en werden overdekt met een lijkwade. De overige vrouwen werden aan de voeten van den vorst gebracht, en Pitar bood ze als bewijs van onderdanigheid aan. Z. M. de koning was daarover verheugd. De jonge koning echter was doorgegaan naar de pasanggrahan; hij had zich daar dadelijk²⁾ heen begeven.
28. Met spoed ging hij er rechtstreeks heen; het was namelijk zijn bedoeling zich meester te maken van de prinses. Hij had er, daar zij niet bij haar moeder aangetroffen was onder de doden, geen vermoeden van, dat zij evengoed als de anderen gestorven was. Toen hij echter bij de pasanggrahan aankwam, kwam hem het luide geween van haar dienaressen, die op het erf zaten te treuren³⁾, tegemoet.
29. Hij ondervroeg de voedsters van de prinses naar de plaats, waar deze zich bevond, en werd verwezen naar de pëndapa, want daar lag zij. Z. M. de koning begaf zich er heen en vond haar bedekt met een kleed, waarin op een grond van groen gouddraad gewerkt was; toen de vorst daarop het kleed opsloeg, ontstelde hij, omdat het nu ten slotte toch een lijk bleek te zijn.
30. De bleekheid van haar gelaat was bekoorlijk; haar oogen waren een weinig geopend; haar lippen waren mooi om aan te zien;

¹⁾ Zie de aantekening op pag. 147 sqq.

²⁾ Na den dood van de bela's n.l.

³⁾ Kuča, kuṣa, kuṣā, kūṣa, kusah (zie Ju. s.v.v.) en kusya (KBW. s.v.; N. J. koeswa) zijn alle spelvariaties van een woord, waarvan de wortel * sah (= zuchten?) schijnt te zijn.

haar onbedekte¹⁾ tanden boden een vriendelijken aanblik en wedijverden in bekoorlijkheid met de c̄rigading; 't was, als begroette zij hem: „Heer, kom naderbij en zie, hoe mijn verdienstelijke daad van naar Java gekomen te zijn nu . . . .²⁾.

31. Hetgeen voortdurend in de gedachten is geweest van vader en moeder en waarnaar ze zoo verlangd hebben, hetgeen de reden geweest is, waarom zij met mij meegekomen zijn hierheen, dat heeft nu zoo kunnen aflopen! Waart ge eergisteren gekomen, heer, dan zou ik denkelijk nog wel in leven gebleven zijn; dan waart ge weldra met mij vereenigd geweest. Ach, hoe wreed is het werk van de almachtige Albeschikking!
32. Laat ons hopen, heer, dat het er later van komen moge, dat wij vereenigd worden en aan elkanders zijde ons bevinden in het slaapvertrek, zonder dat het booze lot ons hindert. Dan zal de wensch van mijn vader en mijn moeder in vervulling gaan, hetgeen beiden bevallen zal". Zoo luidde de begroeting van de doode. De aldus verwelkomde was geheel van streek; zwaar³⁾ drukte het hem.
33. Hoe langer hoe meer werd zijn verdriet opgewekt; het werd hem somber te moede. Toen viel Z. M. de koning in zwijm. Nu klonk luider nog het geween; rommelend als de donder in de derde maand⁴⁾ — die de bloemen oproept om te ontluiken, hetgeen gepaard gaat met het gezoom der bijen —, zóó klonk

¹⁾ Niet bedekt door de lippen, of wel door tandenzwartzel; vgl. hierboven str. 21.

²⁾ ? Tekst kamanda(p); vgl. KBW., II, 333b, waar gegist wordt, dat kamanda in pl. v. kawandha staat; deze klankovergang is wel mogelijk, maar het feit, dat de variant kabandha met den gewonen overgang w > b voorkomt, dat minder gemakkelijk in kamanda overgaat, en dat Sk. kawandha niet „lijk" maar „romp" betekent (vgl. O. J. mangawandha = „zonder hoofd"), stemt sceptisch ten opzichte van deze gissing. Daar komt nog bij, dat dan van punya een gewrongen vertaling zou moeten gegeven worden. Daarom lijkt het beter de verklaring in een andere richting te zoeken. Gissenderwijze zou men kunnen denken aan een medialen vorm (accid. pass.) van manda, of aan een afleiding van andap, in beide gevallen te vertalen met: „te kort gedaan aan", „met onrecht vergolden"(?).

³⁾ Cf. Maleisch mēmbérati atinja = iemands gemoed bezwaren.

⁴⁾ N.l. van het Hindujaar, Āçvina of Āçvayuja. De regen, die dan valt, doet de bloemen ontluiken, welke de Kārtikamaand, die op Āçvina volgt, zoo mooi maken. Daar deze maand gewoonlijk droog is, is het een slecht voorteken,wanneer er dan regen valt. Zie KBW., I, 228a, s.v. açuji (= açwayuj = katiga). De tusschen gedachtenstrepen geplaatste uitwerking van de vergelijking is valsch.

- het geween van mannen en vrouwen; als een nevel hingen de losgeraakte haarwrangen in wanorde neer.
34. De koning werd geholpen, maar het duurde geruimen tijd, voordat hij tot bewustzijn kwam. Zijn voedsters namen toen een kom met zuiver water en wieschen Z. M. den vorst; daarop kwam hij bij, zuchtend en weeklagend. Toen veegde ¹⁾ hij zijn oogen droog en wischte zich de tranen uit de oogen; vervolgens legde hij zijn geheelen koninklijken tooi af.
35. De wonderen werden ²⁾ . . . . ; het lijk dekte hij toe met zijn slendang en zijn hoofddoek; hij streek over het gelaat van de doode, jammerend en weenend: „Mijn schat, mijn robijn, mijn vrouwtje, waar zijt ge, mijn eigen leven? Al was er ook naar je gezocht geworden op de zee en in de bergen, je zoudt toch niet gevonden zijn, toen je nog leefde” ³⁾.
36. Hij bleek getroffen ⁴⁾ te zijn door zinsverbijstering en getrouwbleerd door beneveling van zijn verstand: „Ik heb slecht gehandeld, en nu is het ten slotte zoo afgeloopen! Ach, mijn ziel, jongere zuster, waar moet het met mij naar toe? ’t Leven is voor mij hetzelfde als de dood: kwijnen zou ik, gebukt onder den last van onbevredigd verlangen. Ach, trek mij toch tot u en wacht niet te lang!
37. Waar gij u ook bevindt, vrouwe, ware het zelfs in den hemel of in Yama’s verblijf, vreugde en leed zal ik met u deelen; zelfs door alle wisseling van incarnaties heen zult gij steeds, jongere zuster, bij mij zijn. Zoo zullen onze zielen vereenigd zijn; in gedichten zal ons een gedenkteeken opgericht worden; steeds zullen we door de dichters bezongen worden. Zoo zal ik voor eeuwig te zamen zijn met u”.
38. Toen hij opgehouden had met weeklagen, gaf hij vervolgens instructies aan de mantri’s, dat zij de lijken van den koning en van die koningin benevens dat van de tweede gemalin ⁵⁾ zouden

¹⁾ Mara wordt hier zuiver incohatief gebruikt.

²⁾ De beteekenis van kinapil is mij niet bekend.

³⁾ Deze vertaling is niet meer dan een gissing. Wat eigenlijk precies bedoeld wordt, en hoe de vorm rarahĕn verklaard moet worden, is mij niet geheel duidelijk.

⁴⁾ Volgens de lezing ingambil vertaald.

⁵⁾ De mahādewi; zij is reeds vermeld in strofie 13, waar zij pāduka matur genoemd wordt; zie verder de aantekening op p. 150 sq. De beide jongere zusters zijn wel de hoofdgemalin en deze bijvrouw, daar het lijk van de prinses zich reeds in de pasanggrahan bevond.

- gaan halen. Degenen, die deze opdracht gekregen hadden, begaven zich met spoed op weg; zoo kwam het lijk van Z. M. den koning te zamen met de lijken van zijn beide jongere zusters in de pasanggrahan aan.
39. Aan zijn bedienden gaf hij last een (de) ivoren bank¹⁾ te gaan halen, waarop zij de lijken zouden kunnen wasschen. Toen alle (lijken) schoon waren, werd er wijwater aangemaakt; nadat vervolgens de ritueele reiniging had plaats gevonden, werden de lijken bedekt met een mooi zijden met gouddraad doorweven dekkleed in het patroon lubeng luhung, na eerst nog gebalsemd te zijn met de zeven welriekende reukstoffen.
  40. De stellage werd afgesloten met een gordijn, dat voorzien was van strooken in het patroon giringsing ringgit, heel mooi, en (versierd) met bloemen en jonge loten. Daar kwamen ook de kratonvrouwen, die de lijkspijzen aandroegen en de fraaie upacāra's bij zich hadden. Luid rinkelden de schellen der priesters; er werd gezongen en mooie muziek gemaakt op de guntang(s)²⁾. Ook de twee vorsten kwamen aan om aan de uitvaart deel te nemen.
  41. Met de vorsten kwamen ook de overlevenden van de mantri's mee; het was propvol van de mensen. Nu had men al een werkelijk heel mooie patulangan gemaakt en had de ḫsi's, de Ciwaieten en de Buddhisten, ontboden. Hun werd toen bevolen de lijklechtigheden maar achter elkaar³⁾ te verrichten. Nadat de ceremoniën volbracht en de lijken verbrand waren en (over de asch) de pralīna was uitgesproken, liet men (de overblijfselen) wegdrifven in zee.
  42. Nadat de mantri's van Java en van Sunda, die in den strijd gesneuveld waren, verbrand waren, kwamen de bela's aan de beurt, die het lot van haar mannen gedeeld hadden. Toen de verbranding afgeloopen was, liet men (de overblijfselen) wegdrifven in zee.

¹⁾ Of wellicht ivoren banken; het blijkt niet, of elk lijk op een eigen palangkan danta ligt, of dat ze er één gemeenschappelijk hebben, hoewel men den indruk krijgt, dat het laatste bedoeld wordt; voor bijzonderheden voor str. 39—42 zie de aantekening op pag. 152 sqq.

²⁾ Ook in R. L., VII, 129, vindt men deze 3 bijeen: panggerong pangguntang curing.

³⁾ Pisan, n.l. in plaats van een etmaal te laten verlopen tusschen de verbranding en den tocht naar het strand.

Wat nu de vorsten betreft, ze keerden naar hun stad terug.
Ken Pitar ging met hen mee; zoo begaven zich dan de vrouwen naar Majapahit.

43. In alle stilte legden zij den weg af; 's nachts kwamen ze te Majapahit aan. Hierover worde nu niet verder verteld. Den volgenden ochtend begaf zich Pitar in de tegenwoordigheid van Z. M. den koning en bood hem de vrouwen, die zich bij hem bevonden, aan, terwijl hij hem tevens zijn hulde betoonde. Daarop kreeg hij van den koning kleederen en geld.
44. Zoo was dan de oorlog afgelopen; er worde niet verder van verteld. Dagen en nachten verliepen. De koning hield zich op in den kraton en verleende slechts zelden audiëntie; hij lag maar op het erf en zijn verlangens gingen slechts uit naar haar, die haar reis met den dood had moeten bekoopen. Voortdurend was zij verborgen in zijn hart; steeds zweefden haar bekoorlijkheden hem voor oogen.
45. Zoo was hij voortdurend vervuld van liefdeverlangen en zeer terneergeslagen; en zoolang hij reeds gebukt ging onder verdriet en moedeloosheid, had hij al niet kunnen eten of slapen. Hoe langer hoe meer kwijnde hij weg; uit zijn gedrag bleek zijn heimwee en zijn stille verdriet; zelden kwam er een woord over zijn lippen; hij deed maar niets anders dan weenen; hoe langer hoe meer bezwaarde hem zijn verdriet, waarvoor geen troostmiddel bestond.
46. Ook de mantri's waren bedroefd en deelden in de smart van den koning; alle bewoners van den kraton waren in een gedrukte stemming en wisten geen uiting te geven aan hun gevoelens¹⁾, wegens 's konings droefheid, die niet verholpen scheen te kunnen worden. Totdat in de maand Kārtika op den 15den dag van de lichte maandhelft op een amṛtamāsadag²⁾ de koning stierf.
47. Bij het (vernemen van) het overlijden van den koning kwam het geheele paleis in rep en roer: 't was, alsof de geheele

¹⁾ Of: wisten niet, waarheen hun gevoelens hen leidden = waren de kluts kwijt.

²⁾ Vgl. de aanteekeningen op pag. 159 sq.; Friedrich, Voorloopig Verslag, II, 54, vermeldt, dat op Bali ook een gedeelte van den dag mṛta (amṛta) heet; het is natuurlijk niet uitgesloten, dat dit hier de bedoeling is, maar de in de aanteek. aangehaalde citaten schijnen toch meer op een dagaanduiding te wijzen.

- kraton instortte. Loeiend weerklonk het geween, (met een geluid) als van de golven van de zee. De manschappen, allen in zenuwachtige opwinding, gingen naar alle kanten op weg. Ook in de grensdistricten raakten de mensen toen in opschudding en spoedden zich om het hardst naar Majapahit.
48. Geen wonder ook, hij was zoo machtig en dapper geweest!
- De mantri's gaven instructies voor de te verrichten werkzaamheden, goed op de hoogte als zij waren van alles, wat er te bevelen viel; niemand was er bij, die van den gang van zaken geen verstand had. Men maakte de monumentale lijkbaar netjes in orde; hoog bouwde men de brug. Sommigen werkten aan de doodkist; de verbrandingskist kreeg een mooien vorm: een blauw-zwarre rundergedaante met vooruitstekende horen, waarvan de punten naar elkaar toegebogen waren.
49. Gedurende een maand en zeven dagen duurden de lijkfeesten van den koning; prachtig was alles, waarnaar men kijken kon; al, wat er in Majapahit was, (kreeg men te genieten): wayang-wongspelen, fraaie dansen, de zeven soorten¹⁾ wapenspel²⁾ en in 't bijzonder de manke wapendancers; verder de dansmeisjes, bevallig in haar bewegingen, prachtige wayangvertoningen en maskerspelen.
50. Het dagelijksche bloemenoffer(?) bestond uit vijf leveranties(?) van verschillende bloemsoorten(?)³⁾. De wapendancers der pam(b)ugbugs(?) maakten veel drukte. Telkens opnieuw weerklonk het gejuich; de geweren knalden. De jeugd vermaakte zich⁴⁾ met schermen op den stok en had plezier bij het steekspel. Ook de brahmanen waren gekomen om (de plechtigheden) bij te wonen; zij . . . . .⁵⁾ (van pret), dat ze nu dagelijks hun brahmanenloon kregen.
51. Hun inkomsten voor het verrichten van den lijkdienst en voor het ceremonieel van het in zee werpen van de asch en vooral den verkoopsprijs van hun kostelijke (wij)water hadden ze in zichzelf al berekend; verder zou hun de kakrècen bij elkaar

¹⁾ Vgl. Bijdragen, 3de volgreeks, deel XI, pag. 353.

²⁾ V.l. babagan; dan vertaling: het gilde, of het spel van de bagus.

³⁾ Of wel: het dag. huldebetoon bestond uit 5 uitgelezen pajégs, waarbij pajég dan onverteerd moet blijven, vgl. de aanteekeningen op p. 154 en 155.

⁴⁾ Duidelijker naar de v.l. nggawa: de jeugd kwam aandragen met bēbung-kuls en amuseerde zich met het steekspel.

⁵⁾ Mēngguk-mēngguk?

zooiets van 500.000 opleveren, terwijl de untung, de blaadjes goud, de kalpika's en de ring in hun wijwater te zamen, wanneer ge alles eens bij elkaar zoudt tellen, niet veel minder dan 10.000¹⁾ zouden opbrengen²⁾.

52. „Het net dicht gevlochten, de mand nieuw!”³⁾ Ook de vrouwen⁴⁾, die als tukang fungeerden, waren voltallig opgekomen. Waarom zouden ze medelijden hebben?⁵⁾ Ze werden immers hoe langer hoe rijker(?)! Huilend reciteerden zij hun liturgie, onzagwekkend waren de handhoudingen; rinkelend weerklonk het geluid van de bidschel; hun slaan op de trommel (maakte een zoemend geluid, als dat van) de bij, die de bloemen gaat uitzuigen.
53. De satya's waren in (ritueel) reinen toestand gebracht; met elkaar waren ze ten getale van duizend, allen nog maagd; goddelijk lief was haar uiterlijk. Hoewel ze nog nooit echtelijke omgang gehad hadden, (deden ze), als waren ze reeds in liefde (met hem) vereenigd geweest; omdat de liefelijkheid van haar gelaat in de hartader haar intrek had genomen, daarom waren ze nu bela en gaven ze niet om haar leven⁶⁾.
54. Toen de gunstige dag was aangebroken, werd het lijk van Z. M. den koning in de prachtige monumentale lijkbaar gebracht, die, van alle upacāra's voorzien, fraai was om aan te zien: voorzien van prachtige, met goudverf beschilderde strooken en papieren franjes, alles in helle kleuren; de toeschouwers stonden verstomd. De bela's liepen vooraan. Prachtig bewoog zich de monumentale lijkbaar voort, als een bloemenberg⁷⁾.

¹⁾ In de v.l. zijn de getallen resp. 700.000 en 70.000.

²⁾ Voor de technische termen zie de aanteekeningen hierachter.

³⁾ D.w.z.: „Geen vischje zal verloren gaan”; een variant van ons „hebben is hebben, maar krijgen is de kunst”. Het staat tegenover: „sahu kērēp dungki langah”, „zoo gewonnen, zoo geronnen” (langah = ijl gevlochten); vgl. KBW. s.v.v.

⁴⁾ Men kan het suffix -ne van istrine opvatten als aanduidend, dat het de vrouwen waren, die daarbij hoorden te zijn, of als poss. suff., terugstaande op de brahmanen van str. 51; dan luidt de vertaling: „hun vrouwen fungeerden als tukang; zoo kwamen ze nu voltallig op”.

⁵⁾ Naar de lezing paran ta.

⁶⁾ De bedoeling schijnt te zijn, dat slechts de echtgenote en de bijvrouwen den overledene in den dood behooren te volgen, en dat het gedrag der 1000 maagden slechts voortvloeide uit haar overgroote liefde voor hem, dien ze zich tot gemaal gewenscht hadden; vgl. Zang I, 1—3.

⁷⁾ Of wel: „de bela's schreden voort, voorafgegaan door de m.l., die” enz.; karihin laat beide vertalingen toe; zie Ju. s.v. ruhun 6.

55. Er klonk een geschreeuw, als moest de hemel instorten; oorverdoovend knalden de geweren. De toeschouwers verdrongen elkaar, mannen en vrouwen, oud en jong; weenend drukten zij zich tegen elkaar aan. Er waren er bij, die een kind of een kleinkind hadden gedragen en nu radeloos rondliepen om het te zoeken, terwijl het zich te midden van zijn speelgenootjes¹⁾ bevond. Stof warrelde op. Het geluid van de bekkens zwol.
56. Nu was de monumentale lijkbaar(?) van den koning op het verbrandingsterrein aangekomen. Het geschreeuw was niet om aan te hooren. Driemaal ging ze vervolgens rondom de brug. Daarop werd het lijk naar beneden gebracht (uit de bade) en vervolgens naar boven gebracht (den brandstapel op) en in de verbrandingskist gelegd. Daarop werd de kalëpasan-ceremonie verricht door de ḫsi's, Ciwaïeten en Buddhisten, die de liturgie geheel volgens de voorschriften(?) afwerkten.
57. Nadat de fakkels belezen waren, werd de koning vervolgens verbrand. Toen schreden de bela's op den brandstapel van den koning toe; allen betuigden hem haar hulde; allen trokken toen tegelijk haar krissen en doorstaken zichzelf vol doodsvrachting. Met open mond stonden de toeschouwers de bela's aan te gappen, die zich in zoo grooten getale op het verbrandingsterrein doorstaken.
58. Maar nog vele buitenstaanders²⁾ traden bovendien op als bela van den koning. In blind enthousiasme wierpen ze zich, juist zooals de vliegende witte mieren, in het vuur, zonder te wachten, tot zij zich de tanden geschuurde, het haar gewasschen en het lichaam in water gebaad hadden³⁾. Neen, zoo maar doorstaken ze zich, dat de toeschouwers er van huiverden en velen, op het zien er van door ontzetting bevangen, tot tranen toe bewogen werden.
59. Zoo waren dan nu de bela's gestorven en allen verascht in den

¹⁾ Sama cili-cili, lett. medekleintjes; dezen trek vindt men vaak in beschrijvingen van een drukke volksmenigte.

²⁾ Wong saking jaba; waarschijnlijk is de bedoeling: „vrouwen, die niet tot de bevolking van den kraton behooren”; de duizend maagden, die in str. 53 genoemd zijn, zijn dan de sēngkērans, de papacangans van Zang I, 2b.

³⁾ D.w.z. tot zij de pabréshan, de rituele reiniging, die aan bela's voorgescreven is, hadden volbracht; opmerkenswaardig is verder, dat van een bhasma bij deze vrouwen niet gesproken wordt. De tegenovergestelde opvatting huldigt men, wanner men vertaalt: „ze wachten niet, maar ....” enz., doch hiertegen pleit, dat in dezen zin gewoonlijk sari gebruikt wordt, niet anti.

vuurkuil, die vlamde en een aanblik bood, niet anders dan die van de vuurzee zal zijn bij het vergaan van de wereld; de rook dwarrelde op en vervulde het verbrandingsterrein, zoodat men er verstomd van stond. Nadat (de bela's) toen tegelijk met hun koning verascht waren,

60. spraken de brahmanen, Çiwaïeten en Buddhisten, de voorgeschreven liturgische gebeden uit en delgden (de zondenschuld van) geboorte, aardsch bestaan en overlijden. Uit hoofde van hun ambtelijken plicht verrichtten zij de pañupitan¹⁾ volgens de voorschriften van den asthiwidhāna¹⁾-dienst. Toen dat door hen volbracht was en zij de ceremonie van den „offerkoek voor den ontvormde“ (?)²⁾ verricht en de pralina³⁾ uitgesproken hadden, lieten de ḥsi's (de asch) wegdragen midden⁴⁾ op zee.
61. Nadat de lijklechtigheden afgeloopen waren, keerden de voorname ambtenaren naar huis terug en begaven zich allen naar den kraton, in gedrukte stemming en verdrietig van harte. Men kende geen plezier meer, maar koesterde slechts verdriet; kil en stil werd de stad: een gevoel van beklemming had zich van alle inwoners van Majapahit meester gemaakt, daar men vreesde, dat 's riks banier thans van zijn luister beroofd was⁵⁾.
62. Dagen en nachten verliepen. Nu worde weer verteld, hoe de vorst van Kahuripan en die van Daha een bespreking hielden met de officieren en vooral met de geestelijkheid. Het onderwerp van hun beraadslaging was speciaal de dood van den koning: men moest de reden, waarom de koning wegkwijnd was, eens nader beschouwen.
63. De eerwaarde Smaranātha sprak aan de voeten van Zijne Majesteit — en de mantri-wrddha viel⁶⁾ hem bij —: „De reden, waarom de koning wegkwijnde van hartzeer, terwijl er geen geneesmiddel bestond om zijn kwaal te verhelpen, was,

¹⁾ Zie voor beide techn. termen de aanteekeningen op pag. 156, 157.

²⁾ Deze vertaling is slechts een gissing; wirūpa opgevat als (door de verbranding) van den (aardschen) vorm beroofde; zie de aanteekening op pag. 157, waar nog verschillende andere mogelijke vertalingen genoemd worden.

³⁾ Vgl. boven str. 41 en de aanteekening op pag. 157, 158.

⁴⁾ Cf. de aanteekening op pag. 158.

⁵⁾ Wat met deze laatste woorden bedoeld wordt, is niet geheel duidelijk. In het Sk. is ketu ook = aanvoerder en wellicht is hier dus Ayam-Wuruk er mee bedoeld

⁶⁾ Misschien is mantri-wrddha meervoud.

- dat hij bedroefd was¹⁾ over den dood van de prinses en in zijn verliefdheid niet te troosten was.
64. Toen Madhu naar Sunda was gegaan om de aan een jonge loot gelijke ten huwelijk te vragen, en dit aanzoek door den koning aanvaard was — dáárom kwam hij met zijn gezin naar Java, heer —, was de zoon van Uwe Majestet buiten zichzelf van vreugde en vatte het plan op om zich naar Bubat te begeven om hem te gemoet te gaan.
65. Maar toen is het geschied, dat patih Gajah-Mada 's konings plan verijdeld heeft. Zoo is het gekomen, dat (de jonge vorst) thans dood is". Zoo sprak de grote monnik en de mantri's betuigden hun instemming met zijn woorden. Het gelaat van Z. M. den vorst van Wěngkér drukte droefheid²⁾ uit. Ook de vorst van Kahuripan was ten zeerste verstoord; zijn lichtbruine gelaat (kleurde zich donkerrood), als zou het vuur er uit slaan.
66. Zijn jongere broeder sprak tot hem: „Dan zal ik me nu, vorstelijke oudere broeder, stellig niet neerleggen bij den dood van uw zoon! Dan moet patih Gajah-Mada, die zoo gemeen geweest is te maken, dat de zaak schipbreuk leed, er maar onder gebracht worden!" Zijn oudere broeder antwoordde hem: „Wel, jongere broeder, verpletter hem dan en overweldig hem".
67. De mantri's betuigden allen hun instemming er mee en sloten zich bij den koning aan in alles wat hij wenschte. Toen sloeg men op de alarmseinen: Basanta³⁾ liet aanhoudend haar geluid hooren; zóó vreeselijk luid donerde haar stem, dat het was, alsof het luchtruim in zou storten. De menschen, die tot in de uithoeken van het land er door in opschudding geraakten, kwamen in dichte drommen op met wapenrusting en al, zooals zij doen, die ten oorlog trekken.
68. De mantri's bevonden zich op de bale bang⁴⁾, op de markt,

¹⁾ De tekst heeft damahan, dat hier volgens de opvatting van v. d. Tuuk (zie KBW. s.v. dama) vertaald is. Vat men damahan op als „lieveling”, „troetelkind”, dan moet de vertaling luiden: „....was om zijn lieveling: wegens den dood van de prinses was er namelijk geen troostmiddel meer voor zijn verliefd hart”.

²⁾ De tekst heeft sēndu, dat ook boosheid, toorn kan beteekenen.

³⁾ Zoo heet de kriësgong; vgl. boven, Zang II, 37.

⁴⁾ Zie de aantekening hierboven bij Zang II, 38.

- ja zelfs op de pasir-pasir¹⁾). De troepen waren bij duizenden te tellen. Allerlei slaginstrumenten lieten hun doordringend geluid hooren. Druk liepen de manschappen heen en weer bij het zoeken naar hun chefs. Hoewel vaandels tot herkennings-teekens dienden, waren er bij, die hun afdeeling niet konden vinden en nu druk overal liepen te informeren.
69. Nu is van den nacht verteld. Den volgenden ochtend — de mantri's volgden een gemeenschappelijk plan — rukten de manschappen in verschillende groepen op.... Nu was het grote leger aangerukt en omsingelde (de woning van) den heer patih; met veel geweld stortten zich de troepen voorwaarts. Het krijgseschreeuw zwol aan tot een algemeen gejuich. De geweren knalden tegen elkaar in. Daartusschendoor klonken de gongs; dreunend klonken de geluiden, als het geraas van de branding.
70. De bewoners van het patihshuis schrokken op; mannen noch vrouwen wisten wat te doen. Ze huilden van ellende en van benauwdheid; ze namen de vlucht en lieten hun pondoks in den steek. Velen smeekten om lijfsbehoud, toen de manschappen met geweld muren en omheiningen neerrukten. Maar Lēmbu-Mukṣa²⁾ was onvervaard; immers, hij overwoog, dat de periode van zijn incarnatie nu voleindigd was.
71. Het was nu de door hemzelf bepaalde tijd, waarop hij, incarnatie van Nārāyaṇa, patih van Majapahit, terug wilde keeren naar den Wiṣṇu-hemel, waarnaar hij verlangde. Daarop kleedde hij zich in een witte, zijden dodot met rijke garneering³⁾ (?), met een gordel in het patroon „zelfbescherming”, en een broek in het fijne patroon giringsing udayana: waarlijk schoon zag hij er uit.
72. Met het offerkoord (om den linkerschouder) en den rozenkrans in de hand, ging hij staan op het voorplein, de vuisten

¹⁾ KBW. s.v. pasir: plein bij een bale bang? Men vindt ook in de Rangga Lawe een pasir-pasir vermeld; het wordt met talāga = vijver weergegeven. Op Maclaine Pont's terreinkaart van Majapahit vindt men een sēgaran vermeld; daar pasir = sāgara is, zouden sēgaran en pasir-pasir identiek kunnen zijn.

²⁾ De sacrale naam van Gajah-Mada, als verschijningsvorm van Wiṣṇu.

³⁾ De tekst heeft amarēmpu(h); de betekenis van dit woord is niet met zekerheid vast te stellen.

gebald¹⁾). Toen verdween hij zonder een lichaam na te laten; hij keerde terug tot den staat van volkommenheid en nam weer zijn goddelijke gedaante aan.

Nu worde verteld, hoe zijn vrouwen als satya zichzelf doorstaken; maar daar er geen van haar bij haar man was, verdwaalde ze en vielen in de hel.

73. Toen men (den toegang tot) het erf van de patihswoning geforceerd had, zocht men naar den heer patih, maar trof hem niet aan en zag hem niet. Vervolgens zocht men de tuinhuisjes en alle mogelijke afgelegen plekjes af, maar nog altijd trof men niemand aan. Toen keerden alle manschappen, die bevel gekregen hadden hem te dooden, terug en gingen het rapporteren aan Z. M. den koning.
74. Z. M. de vorst zei toen: „Laten deze troepen dan maar terugkeeren”. Den volgenden ochtend werd (hun) weer commando gegeven, dat ze moesten gaan zoeken in bosschen en bergen, in afgelegen kluizenarijen, in de woonplaatsen der abëts en in verschillende dorpen; anderen in ontoegankelijke gebieden, in ravijnen en holen, op onbegaanbare wegen²⁾, in bergkloven, bij kolken en op steenvelden.
75. Zij, die dit commando kregen, antwoordden met een sëmbah. Zoo geschiedde het dan, dat de troepen den volgenden ochtend er weer op uit trokken om den heer patih te zoeken. Daarover worde nu niet verder verteld.
- Verteld worde, hoe troepen doordrongen op het erf van de patihswoning en daar zich om strijd meester trachtten te maken van krijgsgevangenen en van allerhande andere zaken: als bhûta's, die vechten om vleesch.
76. Want de man, die nu in het goddelijke was opgegaan, had in het geheele gebied van Majapahit niemand, die zijns gelijke was; zijn bezittingen waren (uitgestrekt) als zeeën en bergen; (hij was rijk) als de goddelijke Heer der Schatten³⁾ zelf: zijn goud en juweelen waren niet te tellen; hij was de grootmachtige

¹⁾ Amuṣṭi; de bedoeling zal wel zijn om hier een bepaalde mudrā mee aan te duiden.

²⁾ In den tekst tupis-tupis of tumpis-tumpis; de beteekenis van dit woord staat niet vast; wellicht is het met „berghellingen” te vertalen.

³⁾ Hyang Dhanapati is een naam van Kubera, den Hindugod van den rijkdom.

patih geweest, die, door de vorsten der aarde gevreesd, in volle waarheid een incarnatie was van God Nārāyaṇa. —

77. De twee vorsten, die waren als Çiwa en Buddha, keerden naar hun rijken terug, wegens hun leed en hun ellende; te Majapahit toch zouden ze al te veel herinnerd worden aan datgene, wat hen neerslachtig maakte; daar zouden ze met weemoed moeten denken aan den overledene. Daarom trokken de beide vorsten maar meteen weg en keerden terug naar hun gebied, naar Kahuripan en naar Daha.

C o l o p h o n.

Zoo luidt het „Lied van Sunda”¹⁾.

Het afschrijven er van beëindigd op Maandag-kliwon in de wuku Kuruwélut, op den 7den dag van de donkere maandhelft van de 10de maand, éénheid van het jaartal 0, tiental van het jaartal 0, in Çāka 1800.

Verder moge men clementie betrachten ten opzichte van de leelijke vormen van deze letters en de te geringe voortreffelijkheid er van. Moge de deskundige lezer er verbeteringen in aanbrengen; immers, het is werk van iemand, die dom is en pas kort geleden begonnen is met leeren.

AANTEEKENINGEN.

I, 1a. In KBW., IV, 318a leest men, dat de maat van dezen zang Dingdang heet; in de opgave van het schema zijn daar eenige fouten gesloten; bedoeld is de volgende maat:

strophe 1: 19i, 8u, 19u, 9i, 7i, (2 ×);

„ 2: 16i, 11u, 13i, 14u, 11i, 15u, (2 ×);

„ 3: 8a, 8i, 16i, 15u, 13i, 12a, (2 ×).

In I Goesti Poetoe Djulantik’s „Schemata der meest voorkomende Balische dichtmaten”, gepubliceerd door J. Kunst en C. J. A. Kunst-v. Wely in hun „De Toonkunst van Bali” (Weltevreden, 1925), tabel XVI, komen 3 dingdang-maten voor, n.l. No. 29 (Pangkoer-dingdang), waarvan het schema, 7i, 12i, 8u, 7a, 6i, 6u, 9i, 7i, ongeveer gelijk is aan dat van onze eerste strofie, No. 6 (Dingdang) met het

¹⁾ Het daaropvolgende di-aręp Pamañcangah is in de vertaling weggelaten. Codex 4254 heeft: Zoo luidt het „Lied van Sunda’s ondergang”.

schema 8u, 8i, 11u, 7a, 6i, 7o, 8u, 11i, 7a, 8u, dat ongeveer gelijk is aan onze tweede strofie, en No. 41 (Sinom-dingdang) met een schema, dat op dat van onze derde strofie lijkt, n.l. 8a, 8i, 8o, 8i, 7i, 8u, 8a, 6i, 12a. Deze drie Balineesche maten schijnen los van elkaar gebruikt te kunnen worden; in Nieuwjavaansche gedichten komen ze niet meer voor. Voor den eersten zang van Kidung Sunda B past het volgende tusschenschema het best, hoewel er nog afwijkingen zijn:

str. 1: 19i, 8u, 13i (gew. 7a + 6i), 6u, 9i, 7i, (2 X);

„ 2: 8u, 8i, 11u, 7a, 6i, 14u, 11i, 15u, (2 X);

„ 3: 8a, 8i, 16i (vaak 8o + 8i), 7i, 8u, 13i, 12a, (2 X).

Volgens dit schema zijn de strophen van Zang I hier onderverdeeld.

I, 4a. *Prabhāṅkara*. KBW., IV, 138 geeft op, dat dit de naam is van den schilder of teekenaar; waarschijnlijker is echter, dat het een appellativum is = Sk. *prabhākara* „maker van schitterende dingen”, te vergelijken met het bij Ju. voorkomende *citrakara*, daar *citra* in bepaalde beteekenis = *prabhā* is. De *prabhāṅkara*, die uitgezonden wordt om het portret van een geliefde prinses te schilderen, is eigenlijk een type uit de Pañjiverhalen, waar deze trek vaak voorkomt (vgl. b.v. Ju., Cat., I, 185); daaruit is hij in andere, ook Nieuwjavaansche verhalen overgenomen (vgl. KBW., III, 489). In de Kid. *Pamañcangah*, IV, 56 is sprake van een schilderes, die door de prinses van Balangongan uitgezonden wordt om den koning van Bali te portretteeren en die „*prabhāṅkarestrī*” genoemd wordt. KBW., IV, 138 vermeldt ook nog het Balineesche verhaal van den *prabhāṅkara*, die op den bodem van de zee had willen schilderen, en die de Bali-agá uit een boomtronk gemaakt heeft, maar geeft niet op, waar deze verhalen voorkomen.

Prof. Krom deelde mij mede, dat zulk een uitwisseling van portretten ook in de Hindoe-Javaansche kunst bekend is; een voorstelling er van vinden we n.l. in een Barabudur-relief (zie Beschrijving van Barabudur, I, door N. J. Krom, 's-Gravenhage, 1920, p. 215, 216, 220).

I, 7b. De vergelijking is ontleend aan de geschiedenis der Sagariiden (*Mahābh.*, III, 107—109; H. Jacobi, *Mahābhārata*, Inhaltsangabe enz., Bonn, 1903, p. 39). Toen de 60.000 zoons van Sagara door Kapila in de onderwereld verbrand waren, kreeg Sagara's kleinzoon *Āñçumat* van Kapila, aan wien hij hulde betoonde, de verzekering, dat zijn kleinzoons de *Ganggā* zouden doen afdalen om met haar water de asch der Sagariiden te kunnen besprekelen. *Āñçumat*'s kleinzoontje *Bhagīratha* doet later boete in den *Himālaya*;

hij wint Ganggā's gunst en daarna, op haar aanwijzing, ook die van Ciwa door boete te gaan doen op den Kailāsa. Ciwa verklaart zich bereid in den Himālaya de Ganggā op zijn voorhoofd op te vangen. Wanneer dit geschied is, leidt Bhagīratha haar naar den oceaan en is in staat de asch der Sagariden te besprekelen.

In de vergelijking hier, die doelt op den zegenrijken invloed van Ayam-Wuruk's bestuur, wordt echter niet van de nederdaling van de Ganggā, maar van die van Bhagīratha gesproken. Dat hier geen vergissing in het spel is, blijkt uit de parallelie met Tantri, V, 99. Heeft men hier te doen met een verwarring tusschen Bhagīratha en Ganggā, die, omdat ze Bh.'s aangenomen dochter is, Bhāgīrathī genoemd wordt (Mah., VII, 60; Jacobi, p. 92)? Zoo'n verwarring zou heel verstaanbaar zijn, omdat in het Javaansch geen verschil tusschen lange en korte vocalen gemaakt wordt en de klankovergang a > i heel gewoon is. Of steekt hier een afwijkend Javaansch verhaal achter?

Een slechts weinig van het Mahābhārataverhaal afwijkende redactie, waarbij ook Satī = Umā optreedt, vindt men in het O. J. Brahmāṇḍapurāṇa (Pigeaud, diss., p. 316). De vergelijking met Bhagīratha's zegenenden invloed wordt herhaaldelijk gemaakt, b.v. O. J. Ādiparwa, ed. Juynboll, p. 56, regel 5 v.o.; vgl. ook citaat Ajar Wali in KBW., IV, 1047. De lezing sacī in plv. Satī komt vaker voor; zie b.v. KBW., III, 163b (2 X).

I, 9b. De gebruikte uitdrukking piniduduk speelt in het verhaal een belangrijke rol. Blijkbaar is hier dezelfde ceremonie bedoeld, die ook nu nog bij de Javaansche (adat-)huwelijksuitvoering in acht genomen wordt, dat n.l. de vader van den bruidegom zijn zoon en zijn a.s. schoondochter weegt op zijn knieën om te zien, of ze wel even zwaar wegen, hetgeen altijd het geval blijkt te zijn. Ayam-Wuruk's vader verklaart hier het huwelijk als volwaardig te zullen erkennen, daar een bijvrouw niet „even zwaar” zou kunnen wegen; de Sundanezen blijken dan ook later die uitlegging in dezen zin begrepen te hebben; vgl. nog str. 27a.

Wie de patih is, die hier aan het woord is, en wat de strekking is van de opmerking, die hij tot de oudere vorsten richt, is mij niet duidelijk.

I, 16a. Tērung ligt aan den Noordelijken oever van de Brantas. Het ons ook uit de Pararaton bekende Mahibit is daar dus dichtbij te zoeken. Bubat, waar men aan land gaat, wanneer men per schip

naar Majapahit reist, ligt aan de rivier verder stroomopwaarts dan de oude rijkshaven Canggu, blijkens I, 63b. Canggu ligt ten N. N. O. van Majapahit; Bubat ligt meer Westelijk, en wel ten N. W. of N. N. W. van Majapahit. Dit blijkt uit de beschrijving van de route Bubat-Majapahit in I, 59; men legt n.l. dezen weg af gedeeltelijk in Zuidelijke richting en gedeeltelijk in Oostelijke richting gaande. Als tusschenstations op dezen weg worden genoemd Masigit-Agung, Palaweyan en Pablantik(an); in plaats van het eerste plaatsje heeft K.S.c I, 46 Sisigora, terwijl daar Palaweyan niet genoemd wordt. Is Masigit-Agung misschien = Sisigora? De Wilajanggala, „jungle van maja-boomen”, die in II, 63 in verband met den aanval der Majapahitsche troepen op Bubat vermeld wordt, strekt zich blijkbaar langs de rivier uit ten N. van de hoofdstad; tusschen Canggu en Bubat ? 't Was wellicht een deel van de „woeste gronden van Trik”, waarop Majapahit gesticht was, en waar volgens het stichtingsverhaal in de Pararaton, de Rangga Lawe en de Nieuwjavaansche babads veel maja-boomen groeiden. Bij den aanval van Ayam-Wuruk op Bubat, die in II, 94 vermeld wordt, trekt hij blijkbaar langs de rivier, door de Wilajanggala, en staat dan bloot aan het geschut van de Sundasche schepen op de rivier.

I, 29a. *K a m ē g ē t a n*. Het KBW. geeft hiervoor op: „vrouwenvertrek, woning v. e. prins(es) (de Javaansche prabajasa)”, verwijst naar Maleisch *mēgat* en Tagalog *gat* en oppert de mogelijkheid, dat ook *samēgēt* hierbij hoort (IV, 613—614). In het Tagalog komt het grondwoord *gat* zelfstandig voor; men gebruikt het in titels, als inlandsch equivalent van Spaansch *don*, b.v. *Gat José Rizal*; Tag. *pamagát* = scheldnaam, spotnaam. Maleisch *mēgat* wordt als titel gebruikt van aanzienlijke personen; *Atjehsch meugat* is een titel van vorsten. Kern's vertaling van O. J. *pamēgēt* met „notabelen” (Nāg., LXXXIV, 7; vgl. ed. Krom, p. 302) en van *kamēgētan* met „aanzienlijke behuizing” (Nāg., XII, 2) is etymologisch volkommen juist. *Sam(ē)gēt* en *pam(ē)gēt* beteekenen dus in de eerste plaats „notabelen”, terwijl ze in 't spraakgebruik speciaal rechterlijke ambtenaren aanduiden. Is de verklaring van Dr. Bosch¹⁾, dat *sam(ē)gēt* = *upapati* is, juist, dan is *sam(ē)gēt* te beschouwen als de honorifieke titel, ± = „edelachtbare”, en een vertaling van Sk. *ārya*, terwijl *upapati* de aanduiding van het ambt is. *Kamēgētan* of *pamēgētan* is dus:

¹⁾ Vgl. T. B. G., deel 59, p. 515, 516.

huis van aanzienlijken, spec. van de vorstelijke vrouwen, maar niet uitsluitend, daar in de kidung Pamañcangah (II, 42) verteld wordt, dat de vorst van Bali bij zijn bezoek aan Majapahit bij wijze van onderscheiding in de kamégétan gelogeerd werd.

I, 32a. Mādhawī. In het KBW., IV, 561b geeft v. d. Tuuk reeds in het kort aan, wie dit meisje is. Zij komt voor in den itihāsa Udyogaparwan 106—124 in het verhaal van Gālawa, die den tapasverrichtenden Wiçwāmitra 100 jaar gediend heeft en dan met alle geweld zijn guru een geschenk wil aanbieden. Om van hem af te zijn, vraagt W. 800 schimmels, die allen één zwart oor hebben. Na lange omzwervingen komt G. in gezelschap van Garuḍa, die hem helpt zoeken, bij Yayāti in Pratiṣṭhāna in Kāci en vraagt hem om geld. Yayāti kan hem dat niet geven, maar biedt hem zijn dochter Mādhawī ter adoptie aan, opdat Gālawa ze voor een hoogen bruidsprijs kan uithuwelijken. Deze laat ze dan achtereenvolgens trouwen met drie koningen, die ieder 200 schimmels met bovengenoemde lichaamseigenaardigheid als koopsom geven. Mādhawī baart ieder van hen een zoon, maar wordt ten gevolge van een haar vroeger verleende gunst telkens weer maagd. Ten slotte biedt G. haar met 600 schimmels aan zijn guru aan, die op zijn beurt een kind bij Mādhawī verwekt. Daarna keert deze naar haar vader terug en trekt zich in het woud terug voor ascese (Jacobi, Mah., p. 70).

I, 32b. Clokāntara. Waarschijnlijk is hiermee het Oudjavaansche wetboek van dien naam bedoeld, waarvan men de beschrijving vindt bij Ju., Cat., II, 200—201; de Leidsche bibliotheek bezit er 3 exx. van. Daar we hier Sanskr̥t verzen vinden, waarop een O. J. vertaling volgt, mogen we wel aannemen, dat het één van de oudste zedekundige werken is, zoals R. Goris, diss., p. 70 sqq., dat voor de religieuze werken aannemelijk heeft gemaakt. Drewes, diss., p. 146, vermeldt eveneens een geschrift Slokantara. Verwijzingen als deze in O. J. geschriften zijn voor onze kennis van het oude letterkundige leven van veel belang.

I, 35b. De kameniers, die hier tot het gevolg van de prinses van Sunda behooren, hooren thuis in den Pañjicyclus. De Maleische Pañji Sēmirang noemt als dienaressen van de prinses van Daha (1) Bayan, dochter van den patih van Daha, (2) Sanggit, dochter van den tumēnggung, (3) ken P.t.langu(?), dochter van den dēmang,

(4) Abang of Ěbang(?), dochter van den rangga, (5) (Balawarā ?), dochter van den dhyakṣa. Een ander Maleisch Pañjiverhaal (KBW., III, 439a) geeft Nos. (1), (2), (6) ken Pasiran, (7) ken Pisangan en (5); weer een ander (KBW., I, 572a) Nos. (1), (8) ken Condong, (6), (3). In de Mesa Urip (KBW., IV, 206b) slechts (1), (2), (6). Ten slotte (9) ken Pangunēng¹⁾, die hier, in de Waseng en in de Malat voorkomt (KBW., I, 80a), terwijl men de variant(?) Mangu-nēng-Ragi vindt in Tantri, I, 21. 't Lijkt me niet uitgesloten, dat (6) en (7) eigenlijk slechts door afschrijversfouten gevarieerd zijn, wellicht ook (3) en (9). Ken Bayan is onder hen de voornaamste; Condong is een gerimpelde oude vrouw. Ook de tuin Sañcaya-sāri komt in de Pañjiverhalen voor (Malat), echter ook in verschillende andere Oud-, Middel- en Nieuwjavaansche gedichten; hij heet ook: sañcaya-sēkar, taman sēk sāri, samuha-sāri, sēk sēkar.

I, 52b. C a r a n g c a n g k a w a t, ook wel c a r a n g c a n g alleen, is de naam van dat gedeelte van het kratoncomplex, dat ligt tusschen de poort en de audiëntieplaats, waar, blijkens deze passage, de wacht gestationneerd is. Daar gesproken wordt van „binnen en buiten de c.k.”. schijnen we te moeten denken aan een hal of corridor, die dan wel genoemd wordt naar de daarin aangebrachte carangcang kawat = tralieversters. Carangcang, dat hier = gat in den muur is, betekent eigenlijk doorzichtig, doorgewerkt, à-jour, en is dus in beteekenis wel verwant aan padang = helder; 't schijnt echter, dat de variant padang kawat aanleiding heeft gegeven tot de voorstelling, dat de c.k. een met een metaaldraad omspannen, open stuk grond is; hierop wijst ten minste de weergave in KBW. s.v. kawat met suket grinting (een fijne grassoort) en, hoewel minder positief, met b(a)labar kawat (balabar is volgens G.R. de lijn of het touw, dat men om iets spant om den toegang te beletten). Een andere naam voor car. kaw. is añcak suji of añcak saji, a. sagi, wañcak saji (zie KBW., I, 361a, waar nog enige Nieuwjavaansche en niet-Javaansche varianten), dat ook „traliewerk” schijnt te beteeken.

II, 7. H a r i l o k a. Krijgshelden, die op het slagveld sneuvelen, komen in den hemel van Wiṣṇu. Dat inderdaad Wiṣṇu's hemel bedoeld wordt, blijkt uit verschillende andere plaatsen, zoowel hier in deze kidung als in andere werken; vgl. b.v. Putru, Cod. 5174, fol. 57b: Wiṣṇupada . . . ulihan sang akārya ayu çūreng raṇa („het verblijf

¹⁾ Pangunēng komt ook als appellativum voor in de lijst van kratonambtenaren in KBW. s.v. rājawidhi (I, 766a, regel 7).

van Wiṣṇu . . . . hetgeen zij verwerven, die zich goed gedragen als helden in den strijd"; meded. Dr. Goris). KBW., I, 90a geeft de varianten Haribhawana, Wiraloka, Wiṣṇuloka, Haripada, Wiṣṇupada. Volgens Indische voorstellingen is de hemel van Indra het loon voor kṣatriya's, die hun krijgsmansplicht gedaan hebben. Heeft het feit, dat de naam Hari zoowe! Indra als Kṛṣṇa-Wiṣṇu aanduidt, aanleiding gegeven tot deze Javaansche voorstelling?

't Is wel aardig te zien, dat in het eerste stuk van Zang II zoowel de populaire opvatting van de voordeelen van den heldendood voor zichzelf en voor de familieleden, als een meer philosophische beschouwing van de plichten van den kṣatriya — die sterk doet denken aan de opvattingen van de Hindu's, zooals ze o.a. in het Bhagawadgīta tot uiting komen —, tot hun recht komen.

II, 10. De hier vermelde b h o g a, u p a b h o g a en p a r i b h o g a worden ook elders genoemd als de voordeelen van den koninklijken staat. De woorden zijn ongeveer synoniem; een voorbeeld van gewilde onderscheiding der 3 woorden levert het citaat uit de Wrhaspatitattwa, dat KBW. s.v. aiçwarya geeft (I, 225b): „bhoga is allerlei genieten op het gebied van eten en drinken, upabhoga is het bezitten van allerlei op het gebied van kleeding, paribhoga is het kunnen beschikken over vrouwen en slaven. Wie deze drie dingen bezit, is aiçwarya, d.w.z. heeft de eigenschappen van een īçwara = heer; anders is men anaiçwarya".

De mantri's genieten van de zijde van den vorst de caturlābha = „de 4 voordeelen", zooals in II, 12 gezegd wordt. Welke vier precies bedoeld zijn, is mij niet duidelijk. In KBW., II, 331a worden drie lābha's opgesomd, n.l. mitra, artha en kāma (vriendschap, vermogen en zingenot). Vgl. hiermee de caturwarga „de groep van vier", die bestaat uit dharma, artha, kāma en mokṣa; Cappeller, Sanskrit-wörterbuch s.v.: die Viergruppe, bes. die 4 Güter, das Gute, Angenehme, Nützliche u. die Erlösung. Iets dergelijks zal caturlābha ook wel zijn. De caturlābha, die men in KBW., II, 588b, regel 1 sqq., vermeld vindt, hebben met de bovenstaande niets te maken, maar behooren in de wichelleer thuis.

II, 22. S a t y a w a t ī, de vrouw van Çalya; de beschrijving van hun liefde en van Çalya's afscheid van haar op den dag van zijn dood vindt men in het Bhāratayuddha en vormt een van de populairste passages van het Nieuwjavaansche Bratajoeda. In de lakon Narasoma (te Mechelen, Drie-en-twintig Schetsen van Wayang-stukken,

Verh. Bat. Gen., deel 40, p. 78 sqq.) wordt verteld, dat zij de dochter is van den boeta Bagaspati; Narasoma (= Çalya) vraagt haar ten huwelijk en verkrijgt haar ook, maar het bezit van een boeta-schoonvader bevalt hem niet. Hij krijgt dan van Bagaspati zelf vergunning hem te doden, mits hij zijn vrouw nooit zal verstooten; zoo wordt het huwelijk van Çalya en Satyawatī het voorbeeld van echtelijke trouw. In het Sk. origineel komt dit verhaal niet voor; de lezing van het Bhāratayuddha wijkt van het Mahābhārata af en in de lakons zijn er nog verschillende verhalen om het Bhāratayuddha-gegeven heen gesponnen.

II, 38. In verband met de recente onderzoeken van den regent van Modjokerto en van Ir. Maclaine Pont is het de moeite waard de door hen bereikte resultaten omtrent de topographie van Majapahit te vergelijken met de mededeelingen betreffende de inrichting van den kraton aldaar, die in de Rangga Lawe, de Kidung Sunda en de Pamañcangah voorkomen. Uit de hier gegeven bijzonderheden kan men echter niets reconstrueren; hier worden slechts de namen genoemd van enkele gedeelten van het kratoncomplex. Volgens KBW., IV, 1062a is de bale bang de plaats, waar de vorstelijke gasten zich bevinden; bloemdragende boomen zijn er ter versiering geplant. Daar in een Maleisch Pāñdawa-fragment gesproken wordt van een bale bang jawa manguntur, moeten we de bale bang wel zoeken ten Noorden van de wanguntur çela. Het tēka in 38 wijst er op, dat niet-hovelingen daar nooit komen; zij blijven gewoonlijk op de jaba larangan (of yawi 1.), „het gebied buiten den verboden kring”, waar men van zijn paard afstijgen moet. De kidung Pamañcangah (II, 47) bevestigt, dat de bale bang buiten het eigenlijke paleisgebied ligt, en wel ten Noorden er van. Ook de Wirasabhā, lett. „zaal der helden”, ligt volgens deze plaats ten Noorden van den kraton; v. d. Tuuk houdt het voor een voorstad van Majapahit (KBW., III, 469b).

II, 54 sqq. In het veldteeken van Ayam-Wuruk komt een makara voor, in dat van den vorst van Daha een waterhoentje (56), en in dat van den vorst van Koripan een stier, terwijl Gajah-Mada's veldteeken een dolle olifant is. Prof. Krom vestigde mijn aandacht op Nāg., XVIII, str. 3 en 4, waar gezegd wordt, dat het teeken van den vorst van Daha de daha-bloem was en dat van Ayam-Wuruk een wilwa-vrucht; dat van den vorst van Koripan wordt daar niet vermeld,

maar de vorst van Lasēm had een witten stier tot teeken. Of er een bepaalde reden kan zijn voor dit verschil in opgave, durf ik niet te zeggen; hier wordt een kriegstocht beschreven, in de Nāgarakṛtāgamapassage een reis. Prof. Krom maakte mij ook opmerkzaam op den dollen olifant in de bēbēd van het door Ādityawarman in de Candi Jago opgestelde Mañjuçribeeld, en op het artikel, dat Rouffaer hieraan gewijd heeft in Bijdragen, deel 74, p. 163 sq., waarin deze als zijn meening te kennen geeft, dat het aanbrengen van de dolle-olifantfiguur een fijn compliment van Ādityawarman aan Gajah-Mada was.

II, 59. Bogor. Supratika. Welk Bogor is hier bedoeld? Behalve Bogor = Buitenzorg bestaat er ook een Bogor op Lombok (KBW., IV, 1047a). De naam Bogor kwam volgens Klinkert, Nieuw Maleisch-Ned. Woordenb., s.v., voor het tegenwoordige Buitenzorg pas in 1677 in gebruik, en mocht dit Bogor bedoeld zijn, dan hebben we in de vermelding er van op deze plaats een terminus post quem voor de vervaardiging van deze redactie van de Kidung Sunda. Maar 't zou wel eenigszins vreemd zijn, wanneer men óf uit het binnenland van de Priangan óf uit Lombok olifanten betrok. Volgens de Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië, eerste druk, art. Olifant, komt dit dier alleen in Noord-Sumatra in het wild voor, en is het bekend, dat er een belangrijke import was van olifanten uit Ceylon. Wellicht is dit Bogor in die richting te zoeken.

Supratika is een traditionele naam voor olifanten, ontleend aan Indische verhalen. In Mahābhārata, I, 29 (Jacobi, p. 6) komt een verhaal voor, hoe ṛṣi Supratika een olifant werd door den vloek van zijn broeder Vibhāvasu en V. door den vloek van S. een schildpad; het O. J. Ādiparwa, p. 39—40, vertelt: kunang ikang liman ..... pangadēg i ruhur ny awaknya nēmang yojana (= minstens 40 K.M.) .....; yapwan dawānya, rwa-wēlas yojana pramāṇanya. Ika tang gaja-kacca pa sadākāla matukar .....; bij één van die vechtpartijen vrat Garuḍa ze op. Aan dit verhaal dankt het in KBW., I, 648a en II, 43a voorkomende spreekwoord gajah kacapa = twee honden vechten om een been enz. zijn oorsprong. Ook in het O. J. Bhīṣmaparwa komt Supratika voor als de olifant van koning Bhagadatta. Verder is Supratika de naam van één der 8 wereldolifanten (*aṣṭādigga*), die de aarde dragen; men vindt ze opgesomd in het Anggastyaparwa en in een Kṛtabhāṣā; vgl. KBW., I, 213b en Pigeaud, p. 322. Het schijnt niet noodig het op Supratika volgende woord

suprabha als eigennaam op te vatten. Een bekende olifant in de epische litteratuur heet echter zoo, n.l. die van Ghaṭotkaca (KBW., III, 283a); over het ontstaan van dezen eigennaam uit een vergissing zie KBW. aldaar en I, 116b. Suprabha en Supratika komen als varianten voor in de lijst der aṣṭadiggaja; zie hierover nog de aanteekening bij II, 192 hierbeneden op p. 143 sqq.

II, 127. L w i r o f l w i h ? In cod. 3857 staat lwir, in 4254 lwi, terwijl er in 3864 eerst lwir stond, waarvan echter daarna de r in een h veranderd is. Tegen lwi bestaat het bezwaar, dat dit woord altijd in twee lettergrepen uitgesproken wordt. Indien we lwir lezen, dan moet de vertaling luiden: „Pañji-Mēlong, standvastig in den strijd als Pañji-Kunal, stond hem bij”. Pañji-Kunal zou dan de naam van een bekend held moeten zijn; mij is die naam verder niet bekend. Lezen we l(ē)wih, dan luidt de vertaling, in verband met het pinrājaya van 128: „Pañji-Mēlong stond hem bij. Pañji-Kunal, standvastig in den strijd, was aan de winnende hand”. Deze Pañji-Kunal wordt verder niet vermeld, maar mogelijk is, dat Pañji-Kunal hier een wisselterm voor Pañji-Mēlong is, al blijft het dan vreemd, dat beide namen vlak naast elkaar voorkomen. We lezen n.l. in KBW. s.v. kuna: „ben. v. e. s o t o n g -soort” . . . . (enz.); de sotong is de geurige djamboe bidji, volgens KBW., III, 179b, psidium guajave. Mēmēlong is volgens KBW. s.v. mēlong de k u i f v. e. pauw. Mogelijkerwijze is het verband tusschen beide woorden datgene, wat we in het Maleische woordenboek van Klinkert s.v. djamboe vinden, n.l. djamboe² = opstaande vederbos, kwast, k u i f enz.; de beteekenisovergang ligt in den vorm van de djamboe, waar ook Maleisch djamboe² uit te verklaren is. Mocht dit de oplossing van de moeilijkheid zijn, dan hebben we hier weer een typisch Javaansche wangsalan¹).

II, 140. S u n d a en U p a s u n d a vindt men in de Oudjavaansche litteratuur herhaaldelijk in vergelijkingen genoemd als onscheidbare gezellen. De vergelijking is ontleend aan het verhaal, dat voorkomt in Mahābhārata, I, 209—212 (Jacobi, p. 22; O. J. Adiparwa, p. 192—196) en dat hierop neerkomt: Sunda en Upasunda, 2 gebroeders daitya's, verrichten samen in trouwe vriendschap ascese om de wereldheerschappij te verwerven; hun is beloofd, dat zij slechts door elkanders hand zullen kunnen sterven. Wanneer hun door ascese verworven macht te groot dreigt te worden, weet Brahma met behulp

¹⁾ Van den heer Prawira-atmadja vernam ik, dat de bloem van de djamboe kloetoek (= sotong, naar KBW., III, 179b) inderdaad pluimvormig is.

van de opzettelijk voor dat doel geschapen nymph Tilottamā een twist tusschen de broeders te verwekken, waarin ze elkaar dooden. In bijzonderheden wijkt het O. J. verhaal van het Sk. origineel af; ook schijnt er een hiaat in den tekst van het O. J. Adiparwa te zijn, waardoor de mededeeling van de bijzonderheid, dat zij slechts elkander zullen kunnen dooden, uitgevallen is. De O. J. kakawin Ratnawijaya handelt speciaal over den strijd van S. en U.; zie Ju., Cat., I, 160—161. Zie ook Poerbatjaraka in Bijdr. 82, p. 183, waar zijn belofte, gedaan in zijn dissertatie, p. 6, noot 1, niet geheel vervuld is.

De vergelijking hier doelt natuurlijk uitsluitend op hun harmonie voor het optreden van Tilottamā; ze is, zooals vele vergelijkingen in Javaansche verhalen, primitief en voldoet niet aan onzen eisch van doorvoerbaarheid van een vergelijking als stijlform.

II, 192. Erāwaṇa = Airāwaṇa, met reeds in het Sk. (Mahābhārata, III, 42) de variant Airāwata, de door Indra bereden olifant met 4 tanden (Jacobi, Mahābhārata, Index s.v.v.). Het verhaal van Sk. Mahābhārata, I, 18, dat hij uit den oceaan te voorschijn kwam, toen deze gekarnd werd, en wel na het verschijnen van Dhanwantari met het amṛta en vóór het wereldgif, vinden we niet terug in O. J. Ādiparwa, p. 33. In de Javaansche litteratuur komen enkele afwijkende verhalen over Airāwaṇa voor, die van belang kunnen zijn voor een verder onderzoek naar de verhouding van de Javaansche en Voor-Indische verhaalmotieven.

In het Bhīṣmaparwa, fol. 78 (citaat KBW., I, 116b), wordt gezegd, dat Indra den wonderolifant geschaven heeft, zonder dat de Sk. tekst daartoe aanleiding geeft; er staat in het Sk.: „..... nadat hij zijn Airāwata bestegen had, die als wonderdier geworden was (nl. bij het karnen van den oceaan!) en wiens gevolg bestond uit nog andere wereldolifanten (dingnāga), nl. Añjana, Wāmana en den schitterenden Mahāpadma, welke drie groote olifanten door rākṣasa's bereden werden .....” enz., terwijl men in de Javaansche redactie leest: „dat was de reden er van, dat hij den wonderolifant Airāwaṇa maakte. Dezen nu besteeq hij; hij was anders dan de olifanten, die zijn gevolg uitmaakten, n.l. de vier, die A., Bāmana, M. en S u p r a b h a (verkeerd begrepen!; zie ook de aanteekening bij II, 59) heetten en die allen geweldige rākṣasa's tot kornaks hadden”.

In het Agastyaparwa¹⁾ (bij Pigeaud, p. 322) zijn o.a. Airāwana

---

¹⁾ Naast den naam Agasta komt vaak de Javaansche variant Anggastya voor.

èn de Aṣṭadiggaja, waar de aarde op rust, kinderen van Pulaha en de 10 dochters van Krodawaça en Kaçyapa (opgesomd in het citaat KBW., II, 78a). Volgens KBW., I, 213b worden er in het Agastyaparwa vier van de Aṣṭadiggaja genoemd, nl. Añjana, Wāmana, Supratika en Kumuda, waarvan dus de beide eerste dezelfde zijn als in het bovenvermelde Sk. Bhīṣmaparwan-citaat, terwijl Supratika variant is van Suprabha (vgl. de aantekening hierboven bij II, 59) [welke naam in de O. J. vertaling van het Bhīṣmaparwan op een fout bleek te berusten; gaat de opvatting van het Agastyaparwa daarop terug?; zie echter Pigeaud, p. 325], en Kumuda blijkbaar variant is van het bovengenoemde Mahāpadma. De 4 andere geeft KBW., loc. cit., op naar een Kṛtabhāṣā: Airāwaṇa, Puṇḍarīka, Puṣpadanta en Sarwabhma, maar dit past in zooverre niet in het verband van het Agastyaparwa, dat daar Airāwaṇa van de Aṣṭadiggaja onderscheiden wordt (ook in Sk. en O. J. citaat Bhīṣmaparwa(n) neemt Airāwaṇa een aparte positie in, boven zijn „volgelingen”).

Airāwaṇa is n.l. volgens het Agastyaparwa, een kind van Irawatī (v. l. Rewatī), een van de 10 dochters; uit het citaat Agasty. 29 in KBW., II, 624b ziet men, dat het de bedoeling was den naam Airāwata als matronymicum te verklaren uit Irawatī, maar de schrijver gebruikt nu juist hier den naam Airāwaṇa, of uit slordigheid, of uit gebrek aan kennis van de regelen dezer Sanskr̥tformatie, of omdat hij zijn origineel klakkeloos heeft nageschreven zonder de eigenlijke verklaring te begrijpen; uit het in KBW., II, 624b voorafgaande citaat Cantakaparwa 71 ziet men, dat men zich Airāwaṇa als een z.g. witten olifant voorstelde (pinge, eig. rossiggeel). Opmerkenswaardig nu is naast de lezing van het Agastyaparwa en in verband met het hierboven geconstateerde verschil tusschen Sk. en Oudjavaansch Ādiparwa(n) (resp. caput 18 en p. 33 van de uitgave) wat we lezen in het O. J. Ādiparwa (ed. Juynboll, p. 29—30). Hier trouwt Kaçyapa met 14 dochters van bhagawān Dakṣa ('t moeten er 13 zijn, volgens Mahābhārata I, 65, 75; Jacobi, p. 9, 10!!); bij één er van, Irā genaamd, wordt hij vader van den olifant Airāwaṇa, waarvan hij volgens de voorstelling van het Agastyaparwa de grootvader is; de moeder heet in het eerste geval Irā, in het tweede Irawatī.

De aṣṭadiggaja zijn echter, volgens bovengenoemd Agastyaparwa-citaat, geboren uit het huwelijk van een andere der 10 dochters van Kaçyapa met Pulaha, n.l. Çwetā; hun functie is om, staande op de wereldschildpad, de aarde te dragen. Ze hebben,

naar het cit. Agasty. 29 in KBW., III, 217a, 4 slurven (caturbhaja), zooals Airāwāṇa 4 slagtanden heeft.

Weer een andere voorstelling vinden we in Cantakaparwa 71 (KBW., III, 217a geciteerd), waar sang aṣṭaliman één olifant aanduidt; we lezen hier: „uit zijn huwelijk met Ḭwetā werden vier olifanten geboren: sang Sup(ratīka), sang Aṣṭaliman, Sandāṇa (?) en Danujawāraṇa (wāraṇa = olifant); sang Aṣṭaliman werd door Nīladharma tot zijn rijdier gemaakt; hij ging staan boven op de wereldschildpad, en wel aan het hoofdeinde, en werd de plaats, waar de voet van de aarde zich op bevindt”. (In 't boven vermelde citaat Agasty. 29 inplv. Nīladharma: Nīla; = Indra?).

In de Sanskr̥t-litteratuur onderscheidt men soms vier, soms acht wereldolifanten. Zij torsen de aarde en bevinden zich aan de vier (acht) windstreken, maar hun plaats wordt verschillend opgegeven; zie Petersb. Wrdb. s.v.v. Airāwata bevindt zich in het Oosten.

III, 7 sqq. S a t y a ; b e l a . De beschrijving, die in Zang III van de lijkkeremoniën en de daarmee samenhangende plechtigheden gegeven wordt, schijnt in het algemeen van jonger datum te zijn dan het overige gedeelte van deze Kidung Sunda; ook de taal en de woordenkeus wijzen in die richting. Blijkbaar zijn Balineesche gewoonten als basis genomen, en daarom is voor Zang III in de vertaling en de aantekeningen veel gebruik gemaakt van gegevens, die omrent Bali ons ten dienste staan, b.v. Friedrich, Voorloopig Verslag van het eiland Bali, in de Verhand. Bat. Gen., deel 22—23 (afgekort V. V., I en II).

In V. V., II, 10 vindt men een onderscheiding gemaakt tusschen satya en bela, die het spraakgebruik in de K. S. nog niet kent. Satya zou de vrouw zijn, die zich in het vuur van den man stort, terwijl ze zich tegelijkertijd met een kris doorsteekt; bela is de vrouw, die in een eigen vuurpoel levend neerspringt. Bela wordt in algemener zin gebruikt; zoo worden b.v. ook de mantri's genoemd, die met den koning op het slagveld sneuvelen. De prinses, die haar vader in den dood volgt, en de duizend maagden, die, hoewel door Ayam-Wuruk versnaad, zich door haar liefde aan hem verloofd achten en zich bij zijn verbranding opofferen, heeten ook bela.

De ceremoniën, die men in acht neemt, wanneer men iemand in den dood wil volgen, worden verschillend opgesomd, mogelijk in overeenstemming met het verschil in stand of betrekking tot den doode. In het algemeen schijnt de pabrēsihan, de ritueele reiniging,

een noodzakelijke voorbereiding; in III, 58 wordt verteld, hoe een aantal vrouwen van buiten den kraton, die de verbranding van Ayam-Wuruk bijwonen, onder den indruk van de gebeurtenissen besluiten ook hela te worden en zich dan den tijd voor de pabréshian niet eens gunnen. Tot de ritueele reiniging behoort het nemen van een bad, het poetsen van de tanden en het wasschen van het haar; men trekt daarna witte kleeren aan en laat het haar los hangen. De Sundasche vrouwen riepen voor haar vrijwilligen dood haar mannen aan; de koningin spoelde, zoo lezen we in str. 22—23, zich den mond met bloed uit een wonde in de hand, die ze zichzelf toegebracht had; de andere vrouwen maakten zich eerst een wonde in het lichaam (str. 26) en teekenden zich met een bhasma met het bloed daaruit (zie aantekening beneden); daarna doorstaken ze zich. In haar geval konden zij natuurlijk niet wachten op de verbrandingsplechtigheden, daar ze in vijandelijk land waren. Van de prinses worden in str. 11 geen bijzondere handelingen vermeld; in str. 7 wordt van haar gezegd, dat ze zal apéndém-sumirang, waarvan KBW., III, 103 zegt: „een bijzondere wijze van mésatya, n.l. het zich doorsteken eener vrouw bij het aansteken v. d. brandstapel van haren man; voor zij den geest geeft, maakt zij met het bloed een tjundang op het hoofd en de schouders, hetgeen basma heet”. Dit klopt hier echter in 't geheel niet.

In het algemeen loopen de bela's in den lijkstoet mee en brengen haar leven ten offer na de verbranding van haar man of meester; zoo wordt ook in str. 54 sqq. van de bela's van Ayam-Wuruk verteld. In str. 72 vinden we de voorstelling, dat bela's na haar dood de zaligheid verwerven, omdat ze in gezelschap van haar man zijn. Zie ook nog Encyclopaedie van Ned.-Indië, eerste druk, s.v. Menschenoffers en KBW. s.v. bela.

III, 9. De markt zonder menschen: pékén tunna wwang, p. çúnya asépi, p. tanpa janma, euphemistisch ook genoemd bañjaran santun, b. sékar, pamégtat sári (vgl. KBW., IV, 1039b; zie aldaar IV, 206a: Boegineesch pamasarang = het hiernamaals, waarin pasar = pékén is), de plaats waarheen de dooden gaan.

Het wiebelende bruggetje: wwat ugal-agil of wwat ogal-agil, titi agil, titi ugal-agil, wwat enggungan, sulur molah, titi magulikan, titi gonggang, wwat (wot) gonggang, titi gonggang ugal-agil enz., het bruggetje, waarover de schimmen der gestorvenen moeten loopen om het oord der zaligheid te bereiken. Allerlei voorstellingen hangen hiermee samen, waarvan de jongere blijken samen te

vloeien met de Muslimsche voorstellingen omtrent den Sirāt al-Mustakīm. In de Maleische geschiedenis der Pāṇḍawa's, p. 64 (cit. KBW., I, 441a) wordt verteld, dat de djēmbatan djoegal-djagil naar den Soeraloka leidt; wie de brug betreedt zonder het touw vast te mogen houden, valt, doordat de brug gaat slingeren, in een gloeiend heete brij. Hier is het kakang patih Narada (sic), die de mensen beveelt over deze brug te gaan; in de Bhīmaswarga vinden we o.a. de voorstelling, dat de bhūta Simbar de schimmen op de brug lokt, waaronder zich de alang taji en een vuur bevinden (KBW., III, 356a). Nieuwer schijnt de voorstelling te zijn, dat een klein kind de schim over de hellebrug voert en, wanneer ze nog met zondenschuld beladen is, de hand terugtrekt, waardoor ze in de diepte neerstort (vgl. KBW., III, 149).

III, 26. B h a s m a. Sk. bhasman = asch. In het KBW. s.v. leest men: „fijn gewreven sandelhout . . . . , waarmee op het voorhoofd tusschen de wenkbrauwen en de bovenarmen een merk gemaakt wordt op galungan of een otoran, zoo onder anderen op het feest van tandvijfling; . . . . streep, onverschillig waarmee, op 't voorhoofd bij het zich reinigen, v. bloed bij het mēpēndēm sumirang”. Dr. Pigeaud heeft in zijn dissertatie (zie de opgave der plaatsen in het register) reeds mededeelingen gedaan omtrent de bhasma als gezindte-kenmerk; zoo wordt in de door hem uitgegeven Tantu Panggèlaran op p. 115 (vertaling, p. 181) verteld, hoe Mpu Barang en de Javaansche brahmanen van bhasma wisselen; en, staat er dan: „het bhasma van ēmpu Barang was gandha (reukwerk), 't bhasma van de brahmanen was ratnadhwaja (lett. juweelen vaan)”. Op p. 126 komt voor, dat een zwarte hond, die de wikuleer gehoord heeft, daarna een slager de wijding toedient en hem opdraagt a s c h a l s b h a s m a te gebruiken (hier heeft men de eigenlijke beteekenis van bhasma geheel uit het oog verloren). De plaats van p. 115 wordt besproken op p. 275: „De term duidt in 't bijzonder asch van-, of fijngewreven, sandelhout aan, de stof waarmee 'n bepaalde groep, waarschijnlijk çaiwa's, zich volgens Indische gewoonte 'n teeken op 't voorhoofd of elders schilderen”. Even verder wordt het vermoeden geuit, dat „waarschijnlijk toch wel alleen [de verschillende groepen] van de geestelijken” deze gezindte-kenmerken droegen; verder blijkt, dat ook de waiṣṇawa's hun bhasma hadden. In de Wratiçāsana (dissertatie Pigeaud, p. 297) hooren we van de zes snāna's van een a.s. wiku, waarbij als een belangrijk bad het agneya-

snāna (lett. vuurbad) = de bhasma genoemd wordt; op p. 298 wordt de bhasma als een der upakāra's aanbevolen.

Reeds uit datgene, wat het KBW. s.v. mededeelt, zien we, dat de bhasma niet uitsluitend tot het wikuritueel behoort, zooals men uit Pigeaud's dissertatie zou kunnen opmaken; hier in de Kidung Sunda blijkt het een van de riten te zijn, waarmee de bela's zich ten doode wijden. Men kan daarom het begrip ruimer formuleeren als: een wijdingsritus voor een bepaald doel, een sacramentele wijding, die haar uitdrukking vindt in het aanbrengen van een uitwendig teeken aan het lichaam en die een bepaalde leefregel met zich meebrengt. In den dagelijkschen Sūryasewana b.v. is het teken de bestrijking met sandelzalf, waardoor de priester zijn lichaam wijdt tot tempel van Ciwa, die straks in hem zal neerdalen (Goris, diss.; zie de plaat-sen in het register). De bovengegeven definitie van het woord geldt alleen voor Java; Voor-Indië wordt hier buiten beschouwing gelaten. De zaak zelf is een veel meer universeel verschijnsel, waarvan parallelle aan te wijzen zijn in verschillende godsdiensten en in de riten van verschillende andere primitieve volkeren. Men vindt de voorstelling (KBW., III, 223b; vgl. Pigeaud, p. 298), dat de bhasma van den wiku, die zich niet aan de cīla houdt, voor hem tot een vuur zal worden zoo groot als een berg om zijn lichaam te verzengen in den Yamaloka.

Voor litteratuur betreffende de bhasma: Goris, diss. p. 42—44 en noot 1 en 2 op p. 42. Over de bhasma-tiga zie ook Goris, p. 42, waar men, in plaats van „aangezicht, hart en handen” leze: „aangezicht, hart en schouders (bovenarmen)”; het citaat in KBW., IV, 960 uit de Caturyuga = fr. bpl. is interessant genoeg om een vertaling te probeeren¹⁾. Uit het citaat zelf blijkt niet, over wiens bhasma-tiga gesproken wordt.

„Als volgt luidt de b h a s m a - t i g a (drievoudige bhasma), aangebracht met behulp van (? ca = çarana)²⁾ sirihs pog. Mantra: Om, hulde aan Prajāpati, door Wien hindernissen verdwijnen, Om, hulde aan den god met vier aangezichten (Brahman), in Wien alle goden begrepen zijn (?), die allerlei kwaden verhelpt, Om, hulde aan den allerhoogsten, onbekleten heer Brahman. Het resultaat van het aanbrengen van de bhasma-tiga is, dat men vrij blijft van kwelling, ziekte

¹⁾ Het bezwaar, dat van stukken van dit soort nog voorloopig wel geen definitieve vertaling zal kunnen geleverd worden, moet m.i. niet te zwaar wegen. Publicatie van stukken als deze is ze openleggen voor critiek, en „du choc des opinions jaillira la vérité”.

²⁾ Voor de afkortingen ma en ca zie KBW., III, 62a.

en hindernis, want het sirihs pog is de bhasma van God Brahman. Men doe sirihs pog in de . . . .¹⁾, op de hand, wanneer men de bhasma aanbrengt, op het hart, vervolgens op de schouders, links en rechts²⁾; het aanbrengen van de bhasma-tiga moet gepaard gaan met het hebben van een goede intentie en men vermijde het ongepaste. De hoogverheven bhasma-tiga bestaat uit het volgende: ma op het voorhoofd, a op het hart, u op de schouders³⁾. W o r d i n g⁴⁾ is het 's ochtends: men brenge dan de bhasma-tiga aan op het voorhoofd, dan op het hart, dan (l. *raris* = *laris*) op de schouders. Om. Bestaan, dat is de bhasma 's middags: hart (*ati*; tekst *hätör*), dan schouders (l. *bahu* inplv. *niwu*), dan voorhoofd. Om. Vergaan, dat is de avond-bhasma: eerst de schouders, dan het voorhoofd, ten slotte op het hart.

De voordeelen van de bhasma, die men op het voorhoofd aanbrengt, zijn de volgende: wat men in zijn jonge jaren aan zonden bedreven heeft, zoals het dooden van oude of jonge mensen, van een brahmaan, van het hoofd van een *maṇḍala*⁵⁾, het schennen van een heiligdom, het dooden van zijn guru, het zich toeeigenen van de bezittingen der goden, onmatig eten, het afkomen op (?) de offeranden voor de goden, dat alles verdwijnt door de bhasma-tiga op het voorhoofd. — De voordeelen van de bhasma op het hart: het kwaad, dat men in zijn jonge jaren gedaan heeft door het hebben van geslachtelijken omgang met verboden vrouwen, het in verleiding brengen van een kakyang (eig. grootvader; kluizenaar?)⁶⁾, het hebben van geslachtelijken omgang met andere mannen of met nog niet huwbare meisjes, het dagelijks met twee of drie verschillende vrouwen omgaan, het bevriend zijn met al dergelijke mensen, die zich schuldig maken aan een losbandige levenswijze, met die ongelukslieden, die het den mensen zoo lastig maken, verder het dooden van ongeboren vruchten, het ambēlah busung (het provoceeren van abortus?), het dooden van zwangeren, van onschuldigen en van vromen (spec. gewijde personen), het vernielen van vlonders, het doorsteken van dammen, dat alles wordt gedeld door de bhasma op het hart. — Het resultaat (van de bhasma) op de schouders is, dat het

¹⁾ Men zou hier kunnen verwachten: voorhoofd.

²⁾ Ongeveer dus op de wijze van het slaan van een kruis, nadat men de hand met wijwater bevochtigd heeft.

³⁾ Samen a + u + ḫ = om, de heilige syllabe.

⁴⁾ No. 1 van de levenstrits *utpatti*, *sthiti*, *pralina*; zie Goris, reg. s.v.v.

⁵⁾ Dewaguru: zie Pigeaud, p. 28, en andere plaatsen volgens Index.

⁶⁾ Uit *kaki hyang*, naar KBW.; vgl. *kaki hyang Smaranātha* in *Tattwa Sunda* 55b.

kwaad, dat men in zijn jonge jaren bedreven heeft door het zich toe-eigenen van de goederen der goden en van kluizenarijen, of doordat men zoo brutaal was bezittingen van brahmanen te stelen, door het in brand steken van bosschen en huizen, het beschadigen van gebouwen, het zich vergrijpen aan instellingen in het algemeen belang (ev. vrome stichtingen), het schennen van heiligdommen, dat dat alles gedelgd wordt door de bhasma op de schouders. Gedelgd wordt, wat men zich vroeger door een slechte levenswijze op den hals heeft gehaald¹⁾ . . . . Maar wanneer de bhasma-tiga ge . . . .²⁾ is, dan is er van terugkeer geen sprake meer, dan gaat men weer denken aan verkeerde dingen en meent, dat er niet naar gestreefd behoeft te worden, dat de wijze ijvert voor het goede en dat de lieden van goede geboorte het goede doen(?). Dat is de bhasma-tiga, de verdelger van hindernis, van zondenschuld en lichaamssmet". (Vgl. nog het gedeeltelijk parallele citaat uit hetzelfde werk in KBW., IV, 204—205).

III, 38. M a h ā d e w ī. De vertaling „eerste gemalin van een vorst”, die Ju. s.v. geeft, behoort bij het Voor-Indische gebruik van het woord en past niet voor Java. In KBW., IV, 129 vinden we eenige opsommingen van de rangen van de vrouwen van een vorst (gedeeltelijk naar Maleische bronnen, die echter toch Javaansche stof behandelen). In Hadji D. 39 is de volgorde: parameçwarī tuwa, parameçwarī anom, matur, mahādewī, liku. In Ww. b.: swari, anom, matur, mulangi, liku. In de drie Maleische P.S. citaten staat de pēramisori of pērmisori op de eerste en de mahādewī op de tweede plaats; daarna komen op p. 176: pāduka liku, pāduka matur en ten slotte de sakalian bini-aji (overige sēlirs), op p. 168 de pāduka matur en de pāduka liku en op p. 143 de pāduka liku en de pāduka matur. Weer een andere reeks in Pr. S. (lees P. S.?), p. 152 (aangehaald in KBW., IV, 622): sori, mahādewī, liku, matur, mulangi; voor mangulangi (= mangulani, mulangi, ngulangi) geeft KBW., IV, 622a: de 5de vrouw v.e. vorst of geliefdsté bijzit?

Voor mahādewī geeft KBW., IV, 488b: titel v.e. der mindere vrouwen v.e. vorst uit de satrija? In de drie Maleische fragmenten wordt ze op de tweede plaats genoemd. Hiermee kunnen we vergelijken Nāgarakṛtāgama, Zang XLVI, 1³⁾, waar de vier gemalinnen

¹⁾ De = werk, gewrocht, resultaat.

²⁾ Wat wakita, indien dit woord althans zoo gelezen kan worden, betekent, weet ik niet. Door de moeilijkheid, die dit woord oplevert, is ook de bedoeling van het volgende mij niet duidelijk geworden.

³⁾ Zie nog de aantekeningen op p. 279 van de editie-Krom.

van koning Kṛtarājasa (= Wijaya) genoemd worden: Parameçwari, Mahādewī, Jayendradewī en Rājapatnī; hoewel de vergelijking niet geheel zuiver is, daar we hier het geval hebben, dat de gemalinnen als dochters van Kṛtanagara allen van denzelfden stand zijn, blijkt toch wel, dat de Mahādewī op de tweede plaats behoort te komen. Nemen we nu aan, dat het vermelden van een mahādewī op de vijfde plaats in het citaat Hadji D. op een vergissing berust en dat daar mulangi gelezen moet worden, dan zouden we mahādewī gelijk kunnen stellen aan de parameçwari anom van de beide bovenvermelde Javaansche citaten. Een moeilijkheid vormt de verhouding van de mahādewī tot de pāduka matur; in de zes bovenvermelde citaten worden zij van elkander onderscheiden, maar in twee gevallen wordt mahādewī aan matur gelijk gesteld, en wel in Tantri, V, 106 (aangetoond KBW., IV, 488b) en hier in de Kidung Sunda, daar in III, 13 de gemalinnen van den koning van Sunda çrī parameçwari en pāduka matur genoemd worden, en in III, 38 çrī parameçwari en çrī mahādewī, waaruit wel de gelijkstelling matur = mahādewī geconcludeerd mag worden. Hoe deze moeilijkheid opgelost moet worden, weet ik niet; mogelijk is, dat de Pañjiverhalen hun eigen verdeeling der rangen hebben en een ouderen toestand weergeven dan in Kidung Sunda en Tantri tot uiting komt.

III, 38—42, 48—60. Lijkplechtigheden. Zich uit dezen tekst een zuiver denkbeeld te vormen van de plechtigheden en gebruiken, die bij het overlijden, het boven-aarde-staan, het verbranden en de uitvaart van aanzienlijke personen in acht genomen worden, is wel niet goed mogelijk, daar veel, wat de dichter bij zijn lezers bekend veronderstelde, ons onbekend is. De hierboven gegeven vertaling van deze passages kan dan ook slechts als een voorloopige poging beschouwd worden. Daar dit gedeelte van de kidung meer dan het eerste stuk Balineesche bewerking verraadt, is zooveel mogelijk gebruik gemaakt van gegevens over Balineesche verbrandingsplechtigheden, die echter ook voor den tegenwoordigen tijd nog zeer schaarsch en lang niet altijd voldoende betrouwbaar zijn. Voor uitvoerige gegevens over de litteratuur betreffende lijkverbranding op Bali worde verwezen naar C. Lekkerkerker's „Bali en Lombok. Overzicht der litteratuur omtrent deze eilanden tot einde 1919”, Rijswijk, 1920 (zie Zaakregister, p. 424).

In het algemeen verloopt er tusschen het overlijden en de verbranding een zekere tijd, daar gewacht moet worden op een gunstigen

dag voor de verbrandingsceremoniën. Om het lijk zoolang te conserveren, wordt het sterk gebalsemd. In 39 wordt verteld, dat de lijken van de Sundasche vorstelijke personen eerst gereinigd werden, daarna met wijwater besprekeld en vervolgens met zeven verschillende reukstoffen geparfumeerd; de verbranding geschiedt hier zoo spoedig mogelijk, omdat het hier vreemdelingen betreft. Gedurende den tijd, die verloopt voor de verbranding plaats kan hebben, worden de lijkeesten gevierd (*titiwa*) en de toestellen, die voor de verbranding noodig zijn, gebouwd. Den meesten tijd eischt het maken van den liktoren, die uit meer verdiepingen bestaat en rijker met snijwerk en anderen opschik versierd is, naarmate de overledene hooger in maatschappelijken rang staat (zie de fraaie afbeeldingen in G. Krause¹⁾ und K. With, Bali², Folkwangverlag, Hagen in W., 1922, plaat 160 en 161 boven).

Menervoert het lijk naar de verbrandingsplaats in een wadah; in zijn eenvoudigsten vorm is dit een bāk, met een hemeltje, dat rust op vier stijlen, waartusschen een gordijn gespannen is. De naam bade³⁾ schijnt gebruikt te worden, zoodra de bovenbouw van de wadah uit verdiepingen (*tumpang*) bestaat. In KBW., IV, 921a vindt men een beschrijving van de bade en een opgave van het aantal *tumpangs*, dat thans voor de verschillende kasten op Bali gebruikelijk is. Andere namen voor bade zijn: *lalaryan* (Tantri, V, 117 = bade; KBW., III, 666a), *larungan* (Tantri, V, 116, 119 = bade), waarschijnlijk ook *pamrēman*, hoewel dit laatste, als voornaam woord voor wadah, ook het bovenste deel van de bade kan zijn³⁾. De wadah van een priester heet *padmāsana* of *pamrēman sūrya*; een beschrijving er van vindt men in KBW., IV, 170a. De rangkang, die in str. 40 genoemd wordt, is blijkbaar een zeer eenvoudige wadah; uit de beschrijving, die er van gegeven wordt, schijnt men op te mogen maken, dat een soortgelijk toestel bedoeld wordt als Krause-With op pl. 161 boven afbeelden; gordijn en strooken zijn hier duidelijk te zien.

Een ander belangrijk stuk is de verbrandingskist, *tulangan* of *patulangan*, in het Balineesch *pēmasmyan* (van *bhasmi* = *bhasma* = asch) geheeten. Zij heeft vaak een diergedaante; Friedrich, V. V., II, 6 vertelt, dat in zijn tijd op Bali voor regeerende vorsten een

¹⁾ Zie ook diens „Lijkverbranding op Zuid-Bali”, in Nederlandsch-Indië Oud en Nieuw, eerste jrg., 1916—1917, p. 479—484, gevuld door een zeer fraaie collectie platen betreffende lijkverbranding.

²⁾ Van Sk. *madhya?* Zie KBW., IV, 562 s.v. *madhya*, 2e.

³⁾ Volgens Fr. V. V., II, 9 ligt het lijk boven op de bade.

leeuwengedaante gebruikt werd en voor andere voornamen een koe-vorm, en wel voor mannen een zwarte en voor vrouwen een witte; die van Ayam-Wuruk had, volgens str. 48, de gedaante van een rund en was blauwzwart.

De patulangan wordt op het verbrandingsterrein gebouwd en bevindt zich daar vlak naast de patunwan. In den rug van het dier bevindt zich een met een uitneembaar deksel gesloten opening, waardoor het lijk er later in gebracht wordt. Er wordt in str. 48 ook nog van een bandusa gesproken; dit is, naar KBW. s.v., de doodkist, waarin het lijk bewaard wordt en die met het lijk verbrand wordt; hetzelfde voorwerp heet voor andere bevolkingsgroepen weer palungan of tabëla. Wordt nu het lijk met bandusa en al in de patulangan gelegd, of gaat het op het verbrandingsterrein van de bandusa over in de patulangan, terwijl de bandusa dan apart verbrand wordt? Dit blijkt niet uit den samenvang en Friedrich vermeldt geen bandusa: naar het plaatje in Krause-With, pl. 165 beneden, te oordeelen, wordt thans op Bali het lijk alleen in een lijkwade gewikkeld in de patulangan gelegd. Met taratag is blijkbaar de brug bedoeld, waارlangs de vrouwen, die den vuurdood willen sterven, de springplank, waarvanaf ze naar beneden springen, bereiken, en waarvan Friedrich, V. V., II, 12¹) een beschrijving geeft. De brandstapel wordt (pa)tuwan, het verbrandingsterrein pañcaka genoemd. De vuurkuil, waarin de bela's zich werpen, wanneer het lijk van den gestorvene door de vlammen verteerd is, heet hier tumangan; op Bali zijn nog andere woorden er voor gebruikelijk; vgl. KBW., IV, 804a.

Voor de lijkfeesten, die plaats hebben tusschen het tijdstip van het overlijden en de verbranding, wordt hier een duur van één maand en 7 dagen opgegeven. Uitdrukkelijk wordt in het begin van str. 54 gezegd, dat op een gunstigen dag gewacht was, een gewoonte, die ook Friedrich, V. V., II, 4 voor zijn tijd constateerde. Des te opmerkenswaardiger is daarom de mededeeling aangaande den duur der feesten, omdat Crawfurd's mededeeling, dat de lijken op Bali een maand en een week bewaard werden, door Friedrich, loc. cit., nadrukkelijk tegengesproken worden. Reden, om aan de juistheid van Friedrich's opmerkingen te twijfelen, bestaat er niet; evenmin kunnen

¹⁾ KBW. s.v. taratag verwijst naar deze beschrijving. Krause, Lijkverbranding op Zuid-Bali, p. 512, Afb. 32, noemt de trap, „waarop het lijk van de(n) lijkentoren gedragen wordt” teratag; dit sluit natuurlijk de mogelijkheid niet uit, dat ook de trap aan den brandstapel zoo heet; vgl. vooral hiermee Zang III, 56.

we aannemen, dat de opgaven van de kidung en van Crawford slechts toevallig overeenstemmen. In dit verband zij gewezen op het verhaal in de kidung *Pamañcangah*, III, 32, waarin verhaald wordt, dat de eerste koning van Gelgel van een toovermachtig brahmaan de mededeeling kreeg, dat hij ten doode was opgeschreven, en dat de koning toen een maand en 7 dagen later stierf. Waarschijnlijk moeten we ons de coïncidentie van die drie termijnen van 1 maand en 7 dagen zoo verklaren, dat men Crawford als normalen tijd de uit de litteratuur bekende 1 maand en 7 dagen genoemd heeft, en dat Friedrich geconstateerd heeft, dat het litterair normale practisch het abnormale was. Friedrich deelt verder in hetzelfde verband mede, dat in zijn tijd de gunstige dagen alleen in den çuklapakṣa konden vallen¹⁾: hier valt echter de verbrandingsdag in den krṣṇapakṣa, n.l. op 22 Mārgaçīrṣa = 1 maand en 7 dagen na 15 Kārttika, op welken dag Ayam-Wuruk, volgens str. 46, stierf. Nu is het echter wel de vraag, of de schrijver van de kidung zichzelf zoo nauwkeurig van den samenhang rekenschap heeft gegeven.

Uit het verband van str. 49 en 54 blijkt hier zonneklaar de betekenis van het woord titiwa = lijkefeesten. Uit de citaten in KBW., II, 674, blijkt echter, dat dit woord, dat etymologisch parallelle heeft elders in den Archipel (zie KBW., loc. cit.; Ju., Cat., II, 260), volksetymologisch in verband wordt gebracht met tiba, en de ceremonie zelf geïdentificeerd wordt met het laten afdrijven van de asch in zee; getuigen de volgende weergaven van vormen van tiwa: mapalēbon, malēbw er, anghañut, inañut. Over de titiwa bestaan er in de Javaansche litteratuur verschillende verhandelingen, waaruit waarschijnlijk waardevol materiaal zal kunnen worden geput; zie b.v. Ju., I, 178, 180, II, 260. Over de in str. 50 genoemde volksvermakelijkheden zie beneden. Wat onder de in dezelfde strofie vermelde pamuṣpa limang pajēg precies moet worden verstaan, is mij niet duidelijk. Friedrich, V. V., spreekt wel in het algemeen van bloemenoffers, naast andere, maar niet van een bepaald dagelijksch offer. Pamuṣpa is in het algemeen „eerbewijs“; pajēg is wellicht = N. J. padjēg = belasting; hier dan: verplichte leverantie. De kans bestaat, dat er hier hetzelfde onder verstaan wordt, wat in Nāgrarakṛtāgama, Zang LXV, tapēl wordt genoemd, en dat Dr. Poerbatjaraka (Bijdr. 80, p. 246) vertaalt met: „draagbare stellage, waarin spijzen worden geplaatst, in den zin van den tegenwoordigen

¹⁾ Vgl. beneden de aantekening over den Amṛtamāsa.

gunungan bij de grēbēgs in de Vorstenlanden", daar ook pajēg = stellage kan zijn. Vergelijken we ten slotte met onze plaats Nāgarakrtāgama, Zang LXV, str. 6, regel 1, waar angkēn dina = ons sadina, en waar lēwih adhika wellicht = ons sāri-sāri is. Is de hier beschreven plechtigheid aan het lijk verricht wellicht van dezelfde soort als de ceremoniën, die blijkens dit Nāgarakrtāgamavers elken dag aan den puṣpaçarīra van de Rājapatnī verricht werden?

We komen nu toe aan de beschrijving van de gebeurtenissen op den dag van de verbranding van een vorst. De vrouwen van de puri bieden de lijkspijzen (pasaji) aan. Een gewijd persoon mag van al hetgeen een doode aangeboden wordt, niets gebruiken; anders zou hij zijn wijding verliezen (vgl. citaat Wratiçāsana, KBW., III, 300b; Pigeaud, p. 296) ten gevolge van zijn gemeenschap met de(n) doode (arwan-rwan ing mati), die in het genieten van de pasaji (citaat: saji-saji ning mati, sapasaji-saji ning kuṇapa) opgesloten ligt. Vgl. Friedrich, V. V., II, 8, waar gesproken wordt over offers aan de Boeta's, die in den stoet meegaan; waarschijnlijk wordt hiermee hetzelfde bedoeld, als onder pasaji verstaan wordt. Ook de upacāra's, die Friedrich, V. V., II, 7 vermeldt en uitvoerig opsomt, ontbreken hier niet; zijn die van str. 40 en 54 dezelfde, dan blijkt ook uit de kidung, dat ze in den lijkstoet meegaan, zoals Friedrich ook vermeldt. De upacāra's worden door vrouwen gedragen; ook hiermee mag een gewijd persoon niet in aanraking komen (KBW., l.c.: saupakara ning kuṇapa). Ook de muziek en zang, die in str. 40 vermeld worden, vinden we bij Friedrich, V. V., II, 7, 8 terug; in zijn tijd werden er tijdens den gang naar het verbrandingsterrein stukken uit bekende kakawins gezongen, die echter niet het karakter hadden van treurzangen. De plaats van de bela's in den stoet blijkt niet uit het in str. 54 gebruikte karihin, zoals bij de vertaling reeds is opgemerkt; Friedrich, V. V., II, 11 sqq. zegt in zijn beschrijving van een verbranding in Gianjar in 1847, dat daar de bela's in een aparte processie, zittend op een aparte bade, de bade van den vorst volgden. Het woord amidara, dat in de verschillende redacties van de kidung herhaaldelijk gebruikt wordt, betekent wel: meeloopen in den (langen) lijkstoet, als laatste eer, die men de(n) doode bewijst.

Wanneer de processie op het verbrandingsterrein aangekomen is, wordt de bade, volgens str. 56, driemaal om de taratag¹⁾) gedragen.

---

¹⁾ Zie de aantekening op p. 153; hier blijkt wel uit, dat de taratag hier geen deel uitmaakt van de bade, zoals de door Krause vermelde teratag.

Volgens Friedrich, V. V., II, 8—9 gebeurt het driemaal ronddraaien niet alleen hier, maar bovendien nog „op verscheidene plaatsen, voornamelijk aan de hoeken van den weg, vóór het huis van den overledene en vóór de verbrandingsplaats”. De padanda wordt hierbij vooraangedragen en leidt de bewegingen; dikwijls zijn meer dan 400 mensen noodig om de bewegingen uit te voeren, omdat de bade een geweldige gevarte kan zijn. Na den laatsten ommegang wordt het lijk „langs een’ daartoe gemaakten trap van het bovengedeelte der bade naar beneden gedragen” (p. 9; cf. str. 56) en in de patulangan gelegd.

Nu vangen de belangrijkste werkzaamheden van de priesters aan. Het verrichten van den geheelen lijkdienst wordt in str. 41 aangeduid met vormen van het werkwoord angastreni; de traditionele ḥṣi-çewa-sogata treden hierbij op. De voornaamste ceremoniën zijn de çawawidhāna, de asthiwidhāna en de ātmawidhāna. De beide eerste vindt men in den tekst vermeld (zie str. 51, 60); de derde vindt men genoemd in KBW., II, 610a boven. Doel dezer ceremoniën is de onreinheid van resp. lijk, asch en ziel weg te nemen. Daar niet zeer waarschijnlijk is, dat hier de ātmawidhāna zou ontbreken, is deze ceremonie wel gelijk te stellen met de pralina-ceremonie, die in den tekst vermeld wordt (zie beneden). De priester kan deze ceremoniën niet verrichten, wanneer hij behept is met de tripradhāna (de 3 hoofdzaken), lobha (inhalingheid), moha (gebrek aan juist inzicht) en mūrkha (domheid) (vgl. KBW., II, 609—610 uit de Nitiprāya¹⁾).

Een juist inzicht in het karakter van deze plechtigheden is uit de vage aanduidingen in den tekst niet te winnen; men moet daarvoor aparte geschriften raadplegen (zie b.v. Ju., II, 260, 279). Hier worden genoemd: een kalēpasan = verlossingsceremonie, een liturgische handeling (pūjā), en een magische, n.l. het belezen der fakkels, waarmee het vuur aangestoken zal worden. Friedrich vermeldt alleen een langdurige besprenkeling met wijwater, dat daartoe in vele vaatjes in den stoet meegedragen is.

Van de verbranding zelf valt niet veel op te merken; wat de bela's betreft, de beide door Friedrich vermelde wijzen van sterven komen hier voor; de duizend maagden doorsteken zich op den brandstapel en de andere bela's werpen zich levend (girang! str. 58) in de

¹⁾ Daar de lobha, naar str. 50—51 te oordeelen, bij de crematie van Ayam-Wuruk grondig afwezig blijkt te zijn geweest, is voor de zielerust van dezen grootsten vorst van Majapahit wel het ergste te vreezen.

vlammen. Wanneer het vuur gedoofd is, kunnen de beenderen verzameld worden en kunnen de asthiwidhāna-plechtigheden beginnen. Deze worden ingeleid door een liturgische plechtigheid (*pūjā*) en een kalēpasan, waardoor blijkbaar de ziel uit de asch verlost wordt, zooals ze eerst uit het lijk verlost is, en waarbij de zondenschuld gedelgd wordt. De pañupitan is blijkbaar de ceremonie van het pakken¹⁾ van de asch en de beenderen in een urn en het omwikkelen er van met een kleed of een band; vgl. het citaat in KBW., II, 105—106 uit een Maleisch Pañji-fragment: „soedah di-bakar mēndjadi aboe, maka aboenja poen di-taroeħ dalam tjoemboel ēmas, di-boengkoes dēngan kain tjindai, laloe di-bawangkan dalam laoet”.

De vertaling van wus amiñdeng wirūpa biedt moeilijkheden; mogelijkheden zijn: 1o. zich begeven naar het wirūpa (vgl. KBW., s.v. piñda II: amiñda ring tawang); 2o. de gedaante aannemen van, zich vertoonen als het (een) wirūpa (vgl. KBW., s.v. piñda III; wirūpa is in 1o en 2o „het vormloze, het niet”, of in 2o een ontvormde, d.w.z. door de verbranding van zijn aardsche gedaante beroofde). In beide gevallen zouden we kunnen aannemen, dat dit geschiedde „door de pralina van de ṛṣi’s”, hoewel de zinsconstructie dan gewrongen zou zijn; ze is echter niet minder gewrongen in de in de vertaling geaccepteerde opvatting van pralinanira sang ṛṣi, die echter voor alle drie de opvattingen van de voorafgaande woorden past. De derde opvatting, die men in de vertaling als gissing vindt, berust op de weergave van piñda met „offerkoek” en de voorbeelden, die men daarvan in KBW. s.v. piñda I vindt; maçoca ta maweh piñda in R. 5 Z. 5, 11 = „rein door het geven van den offerkoek” wordt van een doode gezegd; in Balineesche vertaling: kapuputang ka-asti = wiens verassching ten einde toe volbracht is, of: mapabréshian sinungan kalungah = de loutering verkrijgen door het ontvangen van ongevleesde kokosnoten. Wil men deze vertaling, die in elk geval toch nog bevestiging zou eischen uit andere bronnen, accepteren, dan moet men deze grammaticale verklaring geven, dat piñda ing wirūpa in zijn geheel genasaleerd is, iets, dat in het Oudjavaansch heel vaak voorkomt en ook in de nieuwere taal geen onbekend verschijnsel is.

De pralina is, volgens KBW., IV, 112b, „het gebed van den padanda, waardoor iemands ziel ten hemel vaart”; blijkbaar is dit de laatste kalēpasan, waardoor de reeds uit de asch verlost ziel, die

¹⁾ Lett. het klemmen.

waarschijnlijk nog, naar algemeen primitieve opvatting, geacht wordt zich in de buurt van de stoffelijke overlijfselen op te houden, in staat gesteld wordt de volkomen vrijheid te verwerven. Waarschijnlijk bedoelt Friedrich, V. V., II, 9, deze ceremonie, wanneer hij zegt: „voordat dit geheurt, leest de Padanda nog eens op een verhoogde toerusting de Veda's¹), en gebruikt hierbij ook dikwijls de bellen, die naast hem staan". Ten slotte worden de overlijfselen in zee geworpen, tegelijk met wat geld en offeranden. Dit geschiedt „midden op zee" (str. 60); met pleegt n.l. met een sampan een eindweegs de zee op te varen en dan de asch overboord te werpen; cf. KBW., II, 105b. Het schijnt, dat deze handeling, die pakirim(an) of pangiriman (± = uitvaart) heet, beschouwd wordt als een zinnebeeld van de pas uitgesproken pralina of zelfs als identiek er mee; dit blijkt in verschillende citaten* in KBW., I, 368, waar in de verklaringen vormen van pralina die van añut vervangen, b.v. ahañutan (de añut-ceremonie verrichten) = pralina, sěkah ing añutan = ganten pralinane. De eigenlijke uitvaart heeft volgens Friedrich, V. V., II, 9 op Bali den dag na de verbranding plaats; welk gedeelte van den asthiwidhānadienst nog op den eersten dag valt, blijkt niet. In onzen tekst loopt het geheele geval in een dag af.

Volgens Friedrich, V. V., II, 9 kreeg de padanda op Bali voor zijn bemoeienissen een vrij groote belooning in geld, en genoot bovendien de baten van verschillende ambtsverrichtingen, zoals het verkopen van wijwater en het in ontvangst nemen van offers. Van deze kleinere offers vermeldt Friedrich er verschillende, terwijl er ook in str. 51 enkele genoemd worden. Of, en zoo ja, hoe deze met elkaar correspondeeren, blijkt niet. De paripih mas (blaadjes goud) van str. 51 is blijkbaar hetzelfde, wat Friedrich, V. V., II, 8, noot 1, mas pripi noemt, „goudbladeren", die in het wijwater liggen en die de priester voor zich mag behouden²). De „kostbare gouden ring (dien de pandita houdt) met een robijn", dien Friedrich in dezelfde noot vermeldt, is waarschijnlijk de pangélem, die in 51 genoemd wordt (KBW., II, 270a: „een ring in een pot met wijwater op 't witte kleed over een lijk, dat op 't punt staat verbrand te worden, gespreid, uitgestort; de ring, die op 't kleed blijft liggen, is voor den besproeienden priester"). Of de in 51 vermelde kalpika de crocus is, die bij godsdienstige plechtigheden gebruikt wordt (Goris, p. 34—35),

¹⁾ Sic! Zie Goris, diss., bijl. I.

²⁾ Vgl. nog wat over de peripé gezegd wordt in Lekkerkerker's „Bali en Lombok", p. 194 beneden.

of een ring (Nieuwjav. K. I. van ali-ali) blijkt niet; in het eerste geval moeten we ons dan wellicht voorstellen, dat de brahmaan de kalpika's, die met wijwater besprekeld zijn, verkoopt. De combinatie mas pangalpika (l. kalpika), die KBW., II, 262b voor deze plaats geeft, acht ik onjuist. Voor het totale honorarium van den geestelijke wordt in str. 50 nog het oude woord *dakṣiṇā* gebruikt. Wat het werk is der vrouwelijke tukangs, die in str. 52 genoemd worden, blijkt niet; KBW., II, 641b vermeldt een tukang bantēn, een vrouw, die op de offeranden toeziert; volgens Friedrich, V. V., II, 11 staat een „priester-vrouw” ook de bela's bij op haar laatsten gang. Over de opvatting van istrine zie de noot bij de vertaling.

Met het werpen van de asch in zee zijn de plechtigheden nog niet geheel afgeloopen op Bali, daar nog op de verschillende gedenkdagen aanvullende plechtigheden verricht worden. Zoo wordt op den eersten verjaardag van de verbranding een bloemenlichaam in zee geworpen, de z.g. *sēkah*, die den doode vertegenwoordigt. Voor bijzonderheden zie men Friedrich, V. V., II, 9 en KBW., III, 116, waar men nog verwijzingen vindt naar andere plaatsen in het KBW.

III, 46. A m ḡ t a m ā s a, een astronomische aanduiding. Dat hier 15 Kārttika een *amṛtamāsādag* is, klopt met het citaat War(iga) 1 in KBW., IV, 537a, waarvan de vertaling aldus kan luiden: *Mṛtamāsa* of *Amṛtamāsa*: „de volgende dagen zijn *amṛtamāsādagen*: in de eerste 10 maanden resp. de 10de, 7de, 9de, 15de(!) dag, de tilēm (= nieuwemaansdag, de laatste dag van panglong), de 8ste, 13de, 3de, 6de, 4de; verder in *Jyaiṣṭha* de 5de en in *Āśāḍha* de 1ste dag; die dan een of ander werk doet, heeft geluk; die dan een huwelijjk aangaan, hebben geluk”. De aangegeven dagen zijn alle tanggaldagen, d.w.z. behooren tot den *çuklapakṣa*, behalve de tilēmdag, die den overgang tusschen de beide pakṣa's vormt. Over de maanden *Jyaiṣṭha* en *Āśāḍha* zie o.a. Encycl. N.-I.¹, IV, 456b—457a. Uit het slot van het citaat zou kunnen blijken, dat de *amṛtamāsādagen* gunstig zijn; dit is echter niet altijd het geval, daar het b.v. een slechte dag is om op reis te gaan; zoo in Rangga Lawe, IV, 149, waar de *mṛtamāsa* te zamen met een aantal andere ongunstige voorteken genoemd wordt,wanneer Wijaya de reis aanvaardt naar den nieuwe desa Majapahit. De heer Poerbatjaraka deelde mij mede, dat men op den *dina pati* (dus ± = *mṛtamāsa*), den lijkdag in den kraton van Solo, evenmin op reis mag gaan. In het citaat Djp. (= Japatuwān) in KBW., IV, 537a wordt gezegd: „Wanneer het de *mṛtamāsa* van

Kārttika is, is het Algodendag; dan hebben de dooden hun feest-(maaltijd)". De kakawin *mṛtamāsa*, die KBW., IV, 536 citeert, begint met te zeggen, wat de 15de Kārttika (onze Amṛtamāsaday dus) voor effect hebben kan; men wordt er echter niet veel wijzer uit. Een kidung *Mṛtamāsa* wordt nog bij Ju., I, 231 vermeld als Cod. 5025, No. 20. Sterft hier Ayam-Wuruk op 15 Kārttika, omdat dit een *mṛtamāsa* = dina pati is?

III, 49. V o l k s f e e s t e n. Voor de hier genoemde men-men vgl. Pigeaud, De Tantu Panggēlaran, p. 104. Op p. 260 wijdt Pigeaud een bespreking aan de in de Tantu vermelde wayangvoorstelling, in verband met de bekende feestbeschrijving in de *Nāgarakṛtagama*; daarnaar zij voor deze passage verwezen. In Nāg., LXVI, 5, worden dergelijke feestelijkheden eveneens vermeld bij een soort rouwplechtigheid, al is de rouw hier van een eenigszins ander karakter dan in de Kidung Sunda. Zoowel in de door Pigeaud besproken Tantu-plaats als in Nāg., Zang LXVI, als hier vindt men naast tooneelvoorstellingen ook wapendansen (babarisan). Het hier vermelde *igēl* is wel = *pangig(ē)lan*, dat het *Brahmāṇḍapurāṇa* noemt onder de spelen, die op de pagēlaran vertoond worden (bij Pigeaud, p. 311); ook de daar genoemde *patapēlan* en *pawayangan* vindt men hier terug. Voor *patapēlan* wordt „maskerspel” opgegeven; waarin het verschil tus-schen men-men en *patapēlan* bestaat, is mij niet duidelijk. Ik heb het met *wayang-wong* vertaald, omdat het in de Tantu ook zoo vertaald wordt. De manke baris zal wel een groep clowns zijn, die om hun gang of hun costuum de lachlust van het publiek opwekken; voor de babarisan pitung baju van III, 49 vgl. de mededeelingen van R. van Eck in Bijdragen, 3de volgreeks, deel 11, p. 353.

III, 70—72. L ē m b u - M u k ḫ a is Gajah-Mada's sacrale naam, die van of door hem gebruikt wordt, zoodra hij voorgesteld wordt als bezitter van bovennatuurlijke macht, als incarnatie van *Nārāyaṇa*-*Viṣṇu*. Interessant is de beschrijving van zijn sacrale kleeding: 1e een wit zijden dodot met garneering; 2e een gordel in het patroon *ātmarakṣa*; 3e een broek in het patroon *giringsing udāyana*; 4e een sampēt (sawit in de Tattwa Sunda bij Kid. Sunda A 116a, niet in red. A zelf); 5e een ganitri; 6e de mudrā *muṣṭi*; (7e een sisimping in red. C, VII, 8). Vgl. hiermede de beschrijving van het priesterornaat bij de Kat Angelino, p. 46—47; Goris, p. 43 sqq.; KBW., II, 224, beschrijving van het ornaat van *Kāla*.

Sampēt of sawit is het offerkoord (*yajñopawīta*), dat brahmanen

bij feestelijke gelegenheden dragen; het is volgens KBW. van zwarte zijde en loopt van den linkerschouder naar de rechterheup.

De ganitri is het bidsnoer, waaraan 108 pitten (eigenlijk van de *Elaeocarpus angustifolius*; cf. Ju. s.v.) behooren aanwezig te zijn (Goris, p. 47). Het woord wordt KBW., IV, 648 in Tantri, V, 98, weergegeven met *pawilangan* = telinstrument, dat, blijkens KBW., III, 594b, een parallel heeft in Boegineesch *bilampilang* = rozenkrans (van grondwoord *bilang*). Is deze Javaansche weergave alleen te danken aan de gebruikswijze van den rozenkrans, of hebben we hier een volksetymologie, die ganitri opvatte als Sk. *ganitri* (fem. van *ganitṛ*), „de telster”? Cf. ook Pigeaud, p. 42, waar *amilang angguli* „op de vingers tellen” naast *amutēr ganitri* voorkomt. Varianten: *ginitri*, *gunitri*, *ganitlu* (als kramavorm; KBW., IV, 649a), N. J. *djénitri*. Wellicht geeft over de volksetymologie van ganitri het merkwaardige citaat in KBW., III, 223b (korte inhoudsopgave Pigeaud, p. 298) wel meer uitsluitsel; de tekst is mij echter niet overal duidelijk. In het Sk. vers *sādyah ganitri gaṇaneča ta dosadāṇḍah* is „de ganitri dagelijks (?) dienend tot telling (*gaṇana* + *īca*)” enz., waar *gaṇana* en *ganitri* toch wel op elkaar zullen slaan. Dit wordt aldus in het Javaansch uitgewerkt: „Zoo staat het ook met den rozenkrans (*ganitri*), die tot telinstrument (*gaṇitṛi*) (?) strekt voor den wiku; wanneer gij n.l. de *çila* niet in acht neemt, zal hij (de rozenkrans) worden tot een bewerker van rampen, doordat hij dient tot *angguni* (*anggani*) van uw zonden; zooveel jaren als hij door u geteld is (*anggalari* = *milang*), zooveel eeuwen lang zal hij rampen verwekken. Wanneer gij echter de *çila* in acht neemt, zal hij voor u worden een pracht van een edelsteen, zoo groot als een berg enz.”

De *mūṣti* is een bepaalde mudrā (handhouding); dezelfde beteekenis geeft het Petersburgsche Woordenboek op voor Sk. *mūṣṭika*.

III, 72. Het verhaal van Gajah-Mada's verdwijnen en van het lot van zijn vrouw wordt uitvoeriger gedaan in de redacties A en C, terwijl een parallel verhaal voorkomt in de Kidung *Pamañcangah*, Zang I. De mededeeling hier, dat G.-M.'s vrouw in de hel valt, omdat hij niet bij haar is, schijnt in verband gebracht te moeten worden met het verhaal elders, dat ni pinatih door Hari's (dus Gajah-Mada's) boos opzet (*bañcana*) omgang heeft met een vreemdeling, die G.-M.'s trekken vertoont, en dat zij daarvoor later de hellestraf krijgt.